

האוניברסיטה העברית בירושלים

בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית על-שם פאול ברוואלד

נעלמות מתחת לרדאר:

תפיסות הסיוע של נערות במצבי מצוקה קשים

החיבור הוכן כעבודת גמר לקראת קבלת תואר 'מוסמך בעבודה סוציאלית'

נטע רסנר

מנחה: פרופ' ענת זעירא

ירושלים, נובמבר, 2014

תודות

העבודה עם נערות במצבי מצוקה קשים מלווה אותי מעל עשור, המפגש עם נערות וצעירות אלו עיצב את חיי המקצועיים והאישיים, את תפיסת עולמי ואת השקפותיי בנוגע לעבודה סוציאלית, לקשרי עזרה ולקשרים בכלל. מטרתו של מחקר זה היא בחשיבות הרבה הטמונה בנתינת במה לקולן הייחודי של נערות וצעירות במצבי מצוקה. זאת מתוך ההנחה כי הן בעלות ידע ייחודי, חשוב ומרכזי בהבנת קשר העזרה והבניית פרקטיקה מושגית לעבודה עמן.

ראשית, אני רוצה להודות לפרופ' ענת זעירא על הנחייתך המסורה, ועל היותך מלווה מלאה לדרכי האקדמית והמחקרית. תודה שאפשרת לי לבחון ולחקור נושא כה יקר לליבי, ותודה שלקחת חלק פעיל ומרכזי במסע זה, באופן חם ותומך מאוד.

תודה לד"ר מיכל קומס על הליווי, ההארות והחברות לדרך.

תודה לאלה שוורץ, נועם תרשיש ואיילת רוזנטל – חברי במכון 'חרוב' על העזרה לאורך הדרך.

מחקר זה נערך מטעם מכון 'חרוב' ובשיתוף וסיוע קרן 'סבה' וברצוני להודות להם על תמיכתם הנדיבה.

תודה רבה למשפחתי היקרה על העידוד והעזרה.

תודה גדולה לשיר, בן-זוגי על הסבלנות והתמיכה, האמונה בי ובמחקר ועל מי שאתה עבורי.

לסיכום, ברצוני להודות מעומק הלב ל-12 הצעירות שהסכימו באומץ לחשוף את סיפור חייהן בפני, אתן יקרות, חזקות ויכולות. כולי תקווה כי תמשיכו לעזור ולהיעזר, ותהיו מאושרות.

תקציר

רשויות הרווחה בישראל מטפלות מדי שנה בבני נוער וצעירים רבים, ביניהם בני נוער שנמצאים ברחוב, בבריחה מהבית או מהמסגרת אליה נשלחו. לעיתים הקשר הנוצר עם הרשויות מצליח, והמתבגרים מוצאים לעצמם נתיבים מיטיבים יותר. ולעיתים המערכת אינה נוחלת הצלחה עמם, והם נשארים לנפשם ברחוב, מופקרים לסכנות. מחקר זה התמקד במאפייניהן וצורכיהן הייחודיים של נערות ומתבגרות במצבי סיכון ומצוקה קשים כתת-קבוצה הן בתוך כלל אוכלוסיית בני הנוער במצבי סיכון והן בתוך אוכלוסיית הנערות.

אם כך, נערות במצבי מצוקה קשים מהוות תת-קבוצה של נערות בסיכון החשופה לשהות ברחוב, זנות וניצול לסוגיו ושימוש בחומרים ממכרים. רוב הנערות חוו בעבר הזנחה והתעללות לסוגיה, המציבים אותן בקצה רצף הסיכון, עם השלכות חמורות לטווח הקרוב והרחוק. נערות אלו נמצאות בסכנה לנשירה מבית הספר, בריחה מהבית, התנהגות מינית מסכנת ושימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים.

מצבן של נערות במצבי מצוקה קשים מאופיין ברב-ממדיות. למעשה הן ניצבות בצומת של סיכונים, או לפי ההמשגה המקובלת כיום, בהצטלבות מיקומי שוליים. כלומר, שילוב של מאפיינים כגון גיל, אתניות, מגדר ומעמד יוצר מצבי שוליות ייחודיים ומורכבים עבור נערות אלו. בגישה ובטיפול בנערות במצבי מצוקה חלו תמורות בארבעת העשורים האחרונים בישראל. יש עניין גובר בנושא זה בקרב חוקרים והוא זוכה להתמחות ייחודית (Girls' Studies) גם בקרב גורמי מדיניות ורווחה ואף בקרב הציבור בכללותו. גם תפיסת שירותי הרווחה אודות נערות במצבי מצוקה השתנתה, אם לפני חמישים שנה הן נקראו נערות 'סוטות', התפיסה כיום מורכבת יותר ומתייחסת למאפיינים, לצרכים ולכוחות שלהן. יחד עם זאת, מעטים המחקרים אשר מביאים את קולן הייחודי של הנערות והצעירות עצמן אל מרכז השיח האקדמי.

מחקר זה מתבסס על גישות תיאורטיות איכותניות ופמיניסטיות, ומביא את קולן וסיפוריהן של 12 צעירות אשר חוו מצבי מצוקה קשים (זנות, שהות ברחוב, שימוש מאסיבי בסמים, מעבר בין מסגרות). חלק מהצעירות נולדו לשוליים החברתיים (עוני, הגירה, אתניות) ומיעוטן הגיעו מהמרכז החברתי. שלוש מהן אומצו בילדותן, חמש מהן הגיעו מרקע דתי-לאומי עד חרדי. בראיונות עמן, הן נתבקשו לספר את סיפורן מנקודת הפתיחה להגדרתן, של הקושי או ההתדרדרות בחייהן. כמו כן נשאלו הצעירות על הסיוע שהוצע להן לאורך השנים ותיארו מוקדי

כח בחייהן כיום. הראיונות הוקלטו ותומללו במלואם, לאחר מכן נערך ניתוח בשיתוף עמיתים שמטרתו לזהות תמות וקטגוריות דומות בסיפוריהן של 12 המרואיינות.

ממצאי המחקר שופכים אור על המהלך הכרונולוגי בחייה של נערה במצבי מצוקה קשים. ניתוח הממצאים הניב ארבע תמות: ילדות ומשפחה (תפיסת הנערה את משפחתה; הפגיעה הפיזית ו/או המינית שעברה הנערה; חשיפת הפגיעה ותחילת ההתדרדרות), היציאה מהבית (התמקדות בתהליך היציאה לרחוב/למסגרת; בסוציאליזציה לרחוב; בכוחות הפנימיים והחיצוניים בשלב זה ובקשיים המאפיינים שלב זה), המפגש עם השירותים (הקשיים במפגש עם גורמי טיפול וההיבטים החיוביים במפגשים אלו) ורטרופקטיבה (כוחות הצעירה; תפיסתה את החסרים במפגש שלה עם גורמי הטיפול ותפיסתה את השירותים הרצויים). חשוב לציין כי רובן המכריע של הנערות תיארו פגיעה מינית, פיזית או התעללות נפשית בילדות, תמיד על ידי אדם קרוב לנערה. הניסיון לחשוף את הפגיעה או חוסר היכולת לשאת את המציאות בבית, הביא לכך שהנערות יצאו או "נזרקו" אל הרחוב. הגיל הממוצע ליציאה מהבית היה 14.

לחיים ברחוב כרוניקה ידועה מראש, ההימצאות של נערה ברחוב קשורה בפרקטיקות הישרדות כגון החלפת מין תמורת מענים קונקרטיים: לינה, אוכל וסמים. ניתוח הראיונות העלה כי המפגש של נערות אלו עם השירותים בכפייה בישראל (כגון, מעונות נעולים, הוסטלים) נחוה כבלתי-מכיל, בלתי מתאים עבור צרכיהן, ומאופיין ביחס חיובי המותנה בהסתגלות למסגרת. לעומת זאת המפגש עם המענים החירומיים והשירותים מבחירה, אשר לרוב מתרחש בגיל מבוגר יותר, ייצר דווקא חוויה של הכלה, העצמה והתאמה של השירות לצרכי הנערה. המרואיינות במחקר זה חשו כי חוויות של אמון ובטחון, גם ברגעים בהם הצעירה "נופלת", הן שיכולות לייצר שינוי ולהביא ליציאה ממצבים מסכני חיים. רובן ככולן תיארו תחושה של חוסר זיהוי בזמן, חוסר קריאה נכונה של המערכת החינוכית את מצוקותיהן, אשר בדרכים שונות הביעו כבר בגיל צעיר מאד.

ממצאי המחקר מציירים תנועה רב ממדית: בין 'פנים' ל'חוץ' או בין מרכז לשוליים. כל אחת מארבעת התמות המשרטטות את המהלך הכרונולוגי של חיי נערה במצבי מצוקה מכילה בתוכה גם שיח של מרכז - שוליים. כך למשל אם נתייחס להיבט הנפשי, בילדות חשה הנערה זרות וניכור ממשפחתה, בעוד הפגיעה ו/או ההזנחה מייצרות תחושת שוליות. תנועה נוספת בין פנים לחוץ נוגעת לפער בין מה שמציגה המשפחה/הנערה כלפי חוץ לבין מה שקורה בפנים, פנים נפשה או פנים ביתה. כך למשל תיארו מספר צעירות שכלפי חוץ הבית נראה נורמטיבי ואילו בתוך הבית חוו

אלימות קשה. הרצון לחשוף את הפגיעה הוא בבחינת ניסיון להתחבר פנימה, אל המרכז, שם לרוב נוחלת הנערה אכזבה או פגיעה נוספת הדוחקת אותה החוצה. בגיל ההתבגרות, עם היציאה מהבית ניתן לראות שני סוגי חוויה: מסגרת - שחזור של חווית חוסר הנראות וחוסר השייכות של הנערה בביתה; רחוב - חוויה של מרכז, של שייכות, חוויה ראשונית של פנים – היות הנערה חלק ממשו. אולם, התפכחות מאשליה זו יוצרת שוב את אותה חווית שוליות וניכור. נקודת המפנה מתרחשת כאשר ניתן לחוש פנים או מרכז בתוך קשר של עזרה, על אף או אולי דווקא בזכות מאפיינים ו/או התנהגות הנחשבים שוליים.

ממד מורכב יותר של שוליות בחיי הנערות היא השוליות החברתית. רוב הנערות שהשתתפו במחקר זה נולדו אל שוליים חברתיים (עוני, הגירה, קבוצות מיעוט). הראיונות עמן משקפים את חוויית החיים ברחוב. הימצאותן מחוץ לבית מאתגרת את התפיסות החברתיות לגבי תפקידי נערות ונשים ומייצרת שקיפות של הנערה. שוליות נוספת קשורה יציאה למסגרות טיפול בכפייה בעלות סטיגמה שלילית אשר רק מעמיקות את שוליותן.

למחקר תרומה בכמה תחומים. ראשית, מחקר זה מנסה לתרום לידע המתפתח אודות נערות במצבי מצוקה בישראל. הוא ייחודי בניסיונו להביא את קולן של הצעירות עצמן, מתוך הנחה כי הידע והמומחיות שלהן לגבי הסיוע המתאים לנערות הינו לגיטימי ורלוונטי לשיח ומספק נקודת השקפה ייחודית. שנית, מחקר זה מכוון ליצירת פרקטיקה מושגית לעבודה עם נערות במצבי מצוקה, אשר מטרתה לשפר ולהתאים את מפגש העזרה בין הנערות לעובדות. זאת מתוך הנחה כי ישנו פער בין הרצוי למצוי המתבטא הן בהיעדר זיהוי הפגיעה בזמן והן בעצם הימצאותן של נערות וצעירות ברחוב, מחוץ לבית בטוח ומיטיב עבורן. שלישית, מחקר זה קורא לשינוי מדיניות בתחום העזרה לצעירות במצבי מצוקה קשים. ממצאי המחקר מדגישים את הצורך לפתח ולהנגיש בפריסה ארצית שירותים מבחירה ומעני חירות, כמו גם מענים קונקרטיים, מענים רגשי תרבות (במיוחד בחברה הערבית) ורגשי מגדר שהינם רלוונטיים במיוחד לתת-קבוצה ייחודית זו.

תוכן העניינים

2	מבוא
3	סקירת ספרות
3	מי הם בני נוער חסרי בית?
7	נערות במצבי מצוקה בישראל
8	מענים לנערות במצבי מצוקה בישראל
9	עבודה עם נערות ערביות במצבי מצוקה
11	נערות במצבי מצוקה קשים
13	התעללות מינית בילדות והשלכותיה על נערות וצעירות במצבי מצוקה קשים
17	תיאוריות אקולוגיות
18	השיח התיאורטי אודות נערות וצעירות במצבי מצוקה קשים בישראל
19	תיאוריות פמיניסטיות לעבודה עם נערות
20	תיאורית הצטלבות מיקומי שוליים (intersectional theory)
22	שאלות המחקר
22	שיטת המחקר
23	עמדת החוקרת
23	אוכלוסיית המחקר
24	כלי המחקר
25	ניתוח נתונים
26	אמינות המחקר (rigor)
27	סוגיות אתיות
27	ממצאים
28	מאפייני הצעירות המרואיינות
29	תמה ראשונה: ילדות ומשפחה - "מאיפה הכל התחיל.."
30	1.א. תפיסת הצעירה את המשפחה
30	1.ב. הפגיעה וחשיפתה
32	1.ג. תחילת ההתדרדרות
33	תמה שנייה: היציאה מהבית "פשוט לומדת להסתדר ומשלה את עצמך שהכל סבבה"
33	2.א. תהליך היציאה מהבית לרחוב או למסגרת
34	2.ב. סוציאליזציה לרחוב/למסגרת
36	2.ג. הכוחות בתהליך היציאה מהבית
37	2.ד. הקשיים שביציאה מהבית
38	תמה שלישית: המפגש עם השירותים "כשאת בסדר נחבק ונאהב וכשאת לא – אז לא"
39	3.א. קשיים במפגש עם השירותים
41	3.ב. היבטים חיוביים במפגש עם השירותים

43	תמה רביעית : מבט רטרוספקטיבי
43	4.א. תפיסת הצעירה את החסר בשירותים הקיימים
45	4.ב. כוחותיה של הצעירה כיום
46	4.ג. תפיסת הצעירה את השירותים הרצויים
49	דיון
51	היציאה מהבית
54	המפגש עם השירותים
55	רטרוספקט
58	מגבלות המחקר
58	תרומות המחקר
59	המלצות לפרקטיקה ולמדיניות
60	סוף דבר
62	מקורות
68	נספחים
68	נספח 1- פנייה לשירותים לנערות במצבי מצוקה קשים
69	נספח 2 – טופס הסכמה מדעת
70	נספח 3 – קווים מנחים לראיון

מבוא

רשויות הרווחה בישראל מטפלות בבני נוער וצעירים רבים, וביניהם בני נוער שמסיבות שונות הם חסרי בית או שוהים ברחוב לתקופות מסוימות (סיבות כגון: קונפליקט עם ההורים, פגיעה בתוך הבית, מערכת הורית לא מתפקדת ועוד). צעירות וצעירים אלה נמצאים על רצף סיכון הנושא עמו תוצאות חמורות- קצרות וארוכות טווח - להמשך חייהם. לעתים ישכילו הרשויות ליצור קשר מיטיב עם בני הנוער, וכך יחל תהליך העזרה שבסופו הם עשויים למצוא עבור עצמם נתיבים מיטיבים יותר. נערים ונערות אחרים, איתם המערכת אינה נוחלת הצלחה, יחלפו מתחת לרדאר ויישארו לנפשם ברחוב, מופקרים לסכנות.

נערות במצבי מצוקה הן מי שמגיעות מרקע של הזנחה או התעללות לסוגיה ואשר נמצאות במצבי סיכון כגון נשירה מבית הספר, התנהגות מינית מסכנת, שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים ובריחה מהבית. מצבן של נערות במצבי מצוקה מתאפיין ברב ממדיות. הן נמצאות בצומת של סיכונים, או לפי ההמשגה המקובלת כיום, בהצטלבות מיקומי שוליים. שילוב מאפייני הגיל, האתניות, המגדר ומעמד האישה בחברה יוצר מצב ייחודי ומורכב.

מחקר זה התמקד בנערות במצבי מצוקה קשים, אשר בגישה ובטיפול בהן חלו תמורות בארבעת העשורים האחרונים בישראל. כיום גוברת ההתעניינות בנושא זה בקרב חוקרים (Girls' Studies), גורמי מדיניות ורווחה ואף בקרב הציבור בכללותו. עניין זה בא לכדי ביטוי הן במחקרים שמטרתם לשפוך אור על מצבן של הנערות, והן בחשיפה של סיפורי חיים אישיים של נערות באמצעי התקשורת השונים, ברמה הדוקומנטארית והעלילתית. בישראל כמו גם בארצות שונות, יש ניסיון למפות וללמוד את ממדי התופעה ומאפייניה. סקירת הספרות פורשת בפני הקוראים את מאפייני התופעה, הרקע לה, וכן מעט מהשיח התיאורטי העומד ברקע הבנת התופעה ובחירת דרך ההתערבות הרצויה. ממצאי המחקר והדיון יתמקדו בתנועה הרב-ממדית של נערות במצבי סיכון בין מרכז לשוליים ולהפך.

מחקר זה הינו מחקר איכותני אשר במסגרתו רואיינו 12 צעירות שהיו בעברן נערות במצבי מצוקה קשים. במסגרת הראיונות תועדו סיפורי חייהן של הצעירות, כמו גם תפיסותיהן בנוגע לסיוע שקיבלו בהיותן נערות, חוויותיהן במפגש עם השירותים השונים ובקשרי העזרה שנוצרו, החסרים בשירותים אלו והמענים הרצויים לתפיסתן. כמו כן נשאלו הצעירות לגבי הכוחות שלהן כיום

והתבקשו להביע דעתן ברטרופקטיבה לגבי אופי וסגנון השירותים שיש להציע לנערות שנמצאות במצבי מצוקה קשים כיום.

למחקר זה חשיבות ותרומה פוטנציאלית במספר תחומים. בראש ובראשונה מחקר זה מבקש להביא למרכז השיח את הידע הייחודי שיש לצעירות אלו אודות מצבי השוליות והמצוקה בה חיו, מתוך הנחה כי ידע זה הוא לגיטימי, רלוונטי ויש להשתמש בו בבואנו להתאים מענים לצרכים עבור אוכלוסייה זו. ניכר כי הידע הקיים אודות רצונותיהן ותפיסותיהן של נערות במצבי מצוקה קשים הוא דל, ורובו אינו מגיע מהן עצמן כי אם ממחקר או תיאוריה אודותיהן. שנית, המחקר מכוון לגיבוש פרקטיקה מושגית 'רגישת מגדר' וחדשנית בנוגע למפגש העזרה בין נערות לעובדות. שלישית, ניכר כי קיים פער רב בין המצוי לרצוי מבחינת מצב השירותים עבור אוכלוסייה זו בישראל, על-כן מחקר זה מביא עמו המלצות לגבי שינוי מדיניות (שירותים מבחירה, מעני חירום ומענים קונקרטיים) והקצאת משאבים בהתאם.

סקירת ספרות

מי הם בני נוער חסרי בית?

ההגדרה הקובעת מיהו 'נער חסר בית' עומדת במרכז מחלוקת בשיח האקדמי. כפועל יוצא, מנסה הספרות האקדמית לנסח טיפולוגיה לתת-קבוצות של צעירים חסרי בית. יש ניסיון להבחין בין צעירים ש'ברחו מהבית' לבין אלו ש'סולקו מהבית' ובין 'צעירי רחוב' לבין 'ילדי המערכת', צעירים שהוצאו מבתיהם בגיל צעיר ובהמשך "נפלו בין הכיסאות". ברם, לחלוקה זו אין די עדויות אמפיריות, ומחקרי אורך מראים כי לא פעם קיימת חפיפה בין הקבוצות (Toro, Lesperance & Braciszewski, 2011).

כבר ב-1960 נעשה ניסיון לנסח טיפולוגיה מתאימה עבור חסרי הבית הצעירים ובסיסה ההבחנה בין מי ש'בורחים מדבר מה', לבין צעירים ה'בורחים אל עבר דבר מה' (Toro, et al., 2011). הגדרה זו קובעת כי השתייכות לקבוצה מבוססת על הסיבה לבריחה מן הבית ומבחינה בין צעיר שעזב את הבית בעקבות קשיים במערכת המשפחתית, או שהעזיבה מתרחשת בשל משיכה של הצעיר לגורם חיצוני. ניסיונות מאוחרים ניסו לסווג את סיבת הבריחה לפי גורמים הקשורים לטיב היחסים במשפחה וסטאטוס מגורים. נמצא כי ניסיון זה אינו משקף את המצב בשטח עקב העדר מידע לגבי הראייה הסובייקטיבית של חסר הבית את הקשר עם ההורה, יחד עם העובדה שחסרי בית נוטים להחליף מקום מגורים לעיתים קרובות (Toro, et al., 2011). על אף שיש הגיון

בסיווג חסרי בית לפי הסיבה למצבם (למשל, חוסר במשאבים או בתמיכה משפחתית, חיפוש מקום בטוח עקב התעללות, בעיות התנהגות והריון), החלוקה מתעלמת מהעובדה כי חסרי בית צעירים מגיעים למצב זה, לעתים קרובות, בשל מספר סיבות. לכן קשה לזהות ולקבוע סיבה עיקרית אחת שבגללה צעירים הופכים לחסרי בית.

כאמור, לרוב מקורה של בריחה מן הבית בבעיות קשות ביחסי המשפחה, כאשר אקט הבריחה עצמו מהווה מוצא אחרון ממצב בלתי נסבל. לעתים מתבגרים עלולים אף "להיזרק" מן הבית על-ידי הוריהם עקב נטייה מינית או שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים (Martinez, 2006). ניסיון לאפיין בתים מהם בורחים בני נוער יתאר רמה גבוהה של חוסר תפקוד וחוסר יציבות הקשורים בהתמכרות ההורה, או בעבירות ובעיות נפשיות שלהם. היסטוריה של התעללות בכלל והתעללות מינית בפרט מאפיינת נערות בורחות יותר מאשר נערים (מוזיקנט ופלד, 2008). על אף הסכנות וההשלכות החמורות הידועות של הבריחה מהבית בגיל ההתבגרות, זו עדיין נחשבת אלטרנטיבה עבור מספר רב של צעירים. מתבגרים הבורחים מבתיים חסרים לרוב מערכת תמיכה אפקטיבית, כמו גם משאבים ואסטרטגיות מתאימות לפתרון בעיות וקונפליקטים בחייהם. הספרות מצביעה על כך שלצעירים חסרי בית נכונים מאבקים רבים על מנת לשרוד את החיים ברחוב. הם ניצבים בפני חסרים וקשיים - מהבסיסיים ביותר, כגון לינה ומזון ועד למורכבים יותר, כגון, אוזן קשבת וצורך בתמיכה וטיפול. עובדה זו מציבה אותם בסיכון גבוה לבעיות בריאותיות ונפשיות, מחלות, התמכרות, פשע ואלימות.

ההערכה בארה"ב היא כי ישנם בין 500,000 ל- 1.3 מיליון בני נוער חסרי בית כל שנה (Shillington, Bousman & Clapp, 2011, p. 29). במחקר אחר, איכותני, בו נערכו ראיונות עם 23 מתבגרים אשר שהו במעון נעול במערב ארה"ב, נמצא כי הבריחה מהבית היא אקט המונע מהרצון להשיג הקלה מידית מעול נפשי או פיזי בלתי-נסבל (Martinez, 2006). הבריחה נתפסת כאמצעי להשגת שליטה בתוך סיטואציה בלתי אפשרית עבור המתבגר. הנערים הבורחים לראשונה מגלים פחד, אולם מבינים עד מהרה כי הישרדות ברחוב תלויה ביצירת קשרים עם אחרים שיכולים לסייע להם. הניסיון הופך את הבריחה לעניין שבשגרה, המתבגר מפתח "חוש רחוב" והחוויה נעשית פחות מלחיצה. הבריחה מסתיימת לכשבוחר המתבגר לחזור הביתה או שמא נתפס על ידי רשויות החוק עקב עייפות מהבריחה, געגוע הביתה או רצון לחיות במעון נעול הנתפס כבטוח ומוגן יותר מהרחוב. המחקר מצביע על הממד החוזר ונשנה של הבריחה, במיוחד אצל מתבגרים שעברו התעללות מינית ו/או פיזית, וחושף כשלים בטיפול ברמת המשפחה

והקהילה. המחקר מצביע עוד על סוגיות נוקבות הנוגעות בחוסר היכולת של המערכת לעזור לנוער חסר הבית בכלל ולהתערב כך שיוכלו להישאר בחיק המשפחה. נראה כי אפילו מתבגרים אשר עברו התעללות קשה רצו לשמור על קשרים מסוימים עם בני משפחתם. החוקר טוען כי נדרשת התערבות משפחתית על מנת להשפיע לחיוב על מצבו הפסיכו-סוציאלי של המתבגר תוך שמירת המבנה המשפחתי השלם (Martinez, 2006).

ממחקרים אחרים עולה כי מרבית הצעירים חסרי הבית מדווחים על בעיות במשפחה כסיבה ליציאתם או הוצאתם מהבית (Tucker, Orlando-Edelen, Ellickson & Klein, 2011). לדוגמא, במחקר שנערך ב- 2004 נמצא כי 41% מהנערים שרואיינו ייחסו את בריחתם מהבית ליחסים קשים ודינאמיקה לקויה עם הוריהם. נתון מעניין הוא שרק 7% מההורים הסכימו עם אמירה זו ואילו 89% מההורים חשו שהאשם הבלעדי לבריחה מהבית הוא הילד. מנתונים אלו ניתן להניח כי נערים אלו חשופים להורות בעייתית ומזניחה. מאפייני המשפחה כגון: ריבוי קונפליקטים, תקשורת לקויה, יחסים בינאישיים בעייתיים, התעללות פיזית או מינית והזנחה, רק מגבירים את פגיעותם של הצעירים, כמו גם את החרדה, הכעס והפחד (Sayfer, Thompson, 2004; Maccio, Zittel-Palamara & Forehand, 2004).

מאפיינים אלה אף עלולים לנבא סיכון בטווח הארוך, כגון בריחה מן הבית לזמן רב (Pollio, 2007; Thompson, Tobias, Reid, & Spitzangel, 2006; Thompson, Maccio, Desselle, & Zittel-Palamara, 2007). מן הספרות עולה כי רוב בני הנוער הבורחים מהבית מדווחים בשיעורים גבוהים על בעיית שתייה או סמים אצל הורה אחד לפחות. בעיות מסוג זה תורמות לקונפליקטים במשפחה, למתח ולקושי בפיתוח יחסי הורה-ילד תקינים. הורה הסובל מבעיות אלו יתקשה למלא את צרכיו של ילדו, דבר שעלול לבוא לידי ביטוי בבעיות נפשיות אצל הילד, שימוש בחומר ממכר, קשיים במערכות יחסים עם אחרים, ובהמשך אף בריחה מהבית. השילוב בין סביבה משפחתית בעייתית ויציאה לעצמאות בטרם עת (בריחה מהבית) עלול להוביל לרמות גבוהות של חרדה, תוקפנות, דיסוציאציה ודחק אצל בני הנוער (Thompson et al., 2007).

ניתן אם כך, להרכיב פרופיל של גורמי סיכון לבריחה מהבית, הכולל מספר תחומים: סביבה משפחתית בעייתית, קשיים בבית הספר, בעיות התנהגות, שימוש בסמים ופגיעות נפשיות, למשל דיכאון (Tucker et al., 2011). יחד עם זאת, דרוש מחקר מעמיק על מנת להגיע להבנה האם

מאפיינים אלו מנבאים בריחה מהבית, תורמים לה, קיימים במקביל לסיבה המרכזית לבריחה (קונפליקט במשפחה) או שהינם השלכות של שהייה ממושכת מחוץ לבית.

ככלל, בני נוער בגיל ההתבגרות נוהגים לבלות זמן רב מחוץ לבית. אצל בני נוער הבורחים מביתם, השהייה מחוץ לבית בגיל צעיר עלולה להעצים את הסיבות שמלכתחילה מובילות לבריחה, כמו גם לחשוף את הנער לסכנות כגון: ניצול, נשירה מהלימודים התנהגויות סיכון או ביצוע פשע על מנת להשיג מזון ומקום לינה (Tucker et al., 2011). פליטתו של הילד מהמערכת החינוכית והמשפחתית לרחוב נחשבת אף היא גורם סיכון עבור בני הנוער, אשר נחשפים לסביבת הרחוב, אלימות, שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים, מערכות יחסים מסכנות ועוד. מחקרים מדווחים כי בני נוער מנותקים נמצאים בסיכון גבוה יותר הן לשימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים והן לניסיונות התאבדות (רונאל וגוטר, 2003).

מחקר אורך שנערך על ידי טאקר ואחרים (Tucker et al., 2011) עקב אחרי 4,329 נערים ונערות מכיתה ט' ועד גיל 21, מתוכם 14% דיווחו על בריחה מהבית בכיתה י' או י"א. ממצאי המחקר מצביעים על כך ששימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים וסימפטומים דיכאוניים מהווים גורמי סיכון לבריחה מהבית בגיל ההתבגרות. יותר מכך, המחקר מניח כי ישנו קשר בין חשיפה להתעללות במשפחה לבין שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים והתפתחות של סימפטומים דיכאוניים.

למגמה זו תמיכה במחקר נוסף המראה כי בריחה מהבית, אפילו לזמן קצר, עלולה להעצים בעיות קיימות ולחשוף את הנערים לסכנות כגון ניצול, פשע ושאר התנהגויות סיכון. כמו-כן, בני נוער שבורחים מהבית מדווחים על התעללות נפשית ומינית בתוך המשפחה בשיעורים גבוהים יותר מאשר שאר האוכלוסייה (Shillington et al., 2011). ואכן, נערות חסרות בית ומכורות מתמודדות עם הקשיים של חיים ברחוב בדרכים שונות מנערים. נערה הבורחת מהבית עושה זאת פעמים רבות כדי להימלט מהתעללות מינית, נפשית ו/או פיזית. אולם השהייה ברחוב מסוכנת ומקשה על הנערה להימנע מפגיעות נוספות. וכך היא מוצאת עצמה חווה שוב ושוב סכנות ייחודיות כגון חוסר בקורת גג, מזון, והגנה. חלק מסכנות אלו הן קיומיות וכדי להתמודד עמן ולשרוד היא נאלצת להשתמש בטכניקות מזיקות כגון מתן שירותי מין תמורת צרכים בסיסיים, שבתורן עלולות להוביל לסכנות אחרות כגון מחלות מין ומחלות זיהומיות ואף הריון לא רצוי בגיל צעיר. (Tyler, 2009).

נערות במצבי מצוקה בישראל

התע"ס (תקנון עבודה סוציאלית) המתווה את מדיניות משרד הרווחה והשירותים החברתיים לטיפול בנערות מגדיר נערה במצוקה: "צעירה בין הגילאים 13-25, רווקה (למעט מפגרת בשכלה, חולת נפש, מכורה לסמים או לאלכוהול) שמאפייני התנהגותה הם הרס עצמי והיא נמצאת בהידרדרות או בסכנת התדרדרות, וחווה בעבר אירועים טראומטיים נפשיים רגשיים וחברתיים". בהגדרה נכללת נערה או צעירה שהייתה או הינה קורבן לפגיעה מינית, קורבן לאלימות במשפחה ומחוצה לה, ונוקטת באחד או יותר מדרכי ההתנהגות הבאים: היפלטות חוזרת ממסגרות לימודיות; שוטטות; בריחה מן הבית; התחברות לחברה עבריינית; קיום יחסי מין שאינם מובחנים לאורך זמן; הריונות חוזרים; שימוש מזדמן בסמים ואלכוהול; הפרעות אכילה; דיכאונות וניסיונות אובדניים (תע"ס 17.1 למדיניות הטיפול בנערות וצעירות, 2008).

בהיעדר עורף משפחתי, נערות במצבי מצוקה עלולות להיפלט ממוסדות או מבתיהן, לחוות פגיעה מינית, להימצא במעגל הזנות ולסבול מקשיים בהשתלבות בתעסוקה, בחברה ו/או בלימודים. יחד עם זאת קיים קושי משמעותי לאמוד בצורה מדויקת את ממדי התופעה. הנתונים הקיימים מתייחסים לילדים ובני נוער שהיו חשופים לסיכון בשל התעללות או הזנחה בידי אחראי. כך, למשל, בשנת 2011 היו 55,188 נערות בגילאי 14-17 מוכרות למחלקות לשירותים חברתיים. כמו-כן, מתוך 49,426 ילדים ובני נוער שעליהם דווח בשנת 2011 לרשויות הרווחה לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה) עקב חשד להתעללות, הזנחה וסיכון, 45% היו בנות (השנתון הסטטיסטי לילדים בישראל, המועצה הלאומית לשלום הילד, 2012). חשוב לציין כי ההערכה היא שעל כל מקרה של התעללות והזנחה שמדווח לעו"ס לחוק נוער, יש בין 3-10 מקרים שאינם מדווחים. לכן, סביר להניח שהיקף ההתעללות גדול יותר. קרוב למחצית (44%) מאותם ילדים בסיכון הם בגילאי 12-17. נתון חשוב נוסף נוגע למקור הפגיעה וחושף כי רוב (70%) המקרים המדווחים נוגעים בפגיעה בילד בידי אחד ההורים או שניהם.

בשנים עברו רובם המוחלט של השירותים פנו לנערים ונערות גם יחד. בשנים האחרונות חלה מגמת שינוי בנושא ויש גידול בשירותים המיועדים לנערות בלבד, שירותים רגשי-מגדר. אחת הסיבות המרכזיות לכך היא ההבנה שביטויי המצוקה של נערים ונערות הם שונים. נערים יבטאו מצוקה בצורה מוחצנת יותר בעוד שביטויי המצוקה של נערות לרוב מופנמים ומופנים כלפי עצמן. לכן, תשומת הלב הציבורית כלפי מצוקתן מופנית רק כאשר מצבן אקוטי, והאפשרות לשיקומן קטנה (כאהן-סטרבצ'ינסקי, קונסטנטינוב וירוביץ', 2005). בשנת 2005 פרסם מכון ברוקדייל

דו"ח כחלק מסדרת מחקרים שנערכו במסגרת המיזם "נערות על המפה". המחקרים הוזמנו על-ידי השירות לנערות וצעירות במשרד הרווחה ו"אשלים" - העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים ובני נוער בסיכון, ונערכו בשיתופם. הדו"ח מציג את החוזקות והחולשות של נערות בישראל לעומת נערים ויוצא מנקודת הנחה שניתן להעמיק ולהעצים חוזקות אלו ולפתח שירותים שיהיו מותאמים ורגישים מגדרית, על מנת לטפל בנערות בהתאם לצרכים שלהן. תחומים אלה כוללים את: בריאות הגוף והנפש, שימוש בסמים ואלכוהול, עישון וקיום יחסי מין מסכנים.

מסקנות הדו"ח מצביעות על כך שתכניות התערבות לנערות במצבי מצוקה צריכות לקדם את בריאותן ולמנוע מצבי סיכון. על ההתערבויות להיות מותאמות לגיל הנערות ולמאפיינים ספציפיים נוספים של קבוצת האוכלוסייה אליה התכנית פונה. עוד עולה מן הדוח כי יש להעמיק בחקר תופעות האלימות בקרב נערות, על מנת להבין טוב יותר את ביטוייה הייחודיים, כגון חרם חברתי והתעללות נפשית (כאהן-סטרבצ'ינסקי ואח', 2005). דו"ח זה היה סנונית ראשונה במחקר בתחום בכך שהתייחס אל ההפרדה הנדרשת בין נערים לנערות, הן במאפיינים והן בצרכים.

כאמור, מצבן של נערות במצבי מצוקה מאופיין ברב-ממדיות, אשר באה לידי ביטוי במספר תחומים. נערות במצבי מצוקה מהוות אוכלוסייה בסיכון גבוה בשל השתייכותן לשלוש קבוצות סיכון: גיל ההתבגרות, אשר הינו שלב בעל פוטנציאל משברי; מגדר, על משמעויותיו ההבנייתיות; ואוכלוסיות מצוקה, ברמה הסוציו-אקונומית (ברגר ושכטר, 1987). האמור לעיל ממצב נערות אלו בקצה רצף הסיכון, ביחס למתבגרים אחרים, לנערות מרקע שונה ולנשים בגילאים אחרים.

מענים לנערות במצבי מצוקה בישראל

התע"ס קובע יעדים לטיפול בצעירות הכוללים, בין היתר, העצמה אישית, הוצאה ממעגל הפגיעה והאלימות, חיזוק היכולת לפתח קשרים נורמטיביים, צבירת התנסויות חיוביות כבסיס לביטחון עצמי ורכישת אמון. ישנן מספר דרכי התערבות בהן יש לנקוט על מנת להשיג יעדים אלו: איתור ישיר; התערבות במצבי משבר; פיתוח שירותים רגישי תרבות; הפנייה ותיווך לשירותים בקהילה ולמסגרות חוץ-ביתיות (תע"ס 17.1 למדיניות הטיפול בנערות וצעירות, 2008).

המענים הקיימים לנערות בלבד נעים על מערכת של שני צירים. האחד נוגע לרצף שבין טיפול פרטני לפרויקטים קבוצתיים, והשני נע בין מענה שניתן בקהילה להשמה חוץ-ביתית לפי חוק הנוער (טיפול והשגחה). בין המסגרות הקיימות בקהילה: **מועדון טיפולי לנערות** - מסגרת העשרה טיפולית בקהילה; **'בית חם'** - מסגרת יומית בקהילה המיועדת ומותאמת לנערות ופתוחה בין

שלושה לחמישה ימים בשבוע; 'החצר הנשית' - מרחב נשי, ביתי, מוגן ומגן עבור נשים ונערות החיות ומתמודדות עם מצבי סיכון וסכנה; **מרכז ע.ד.י- מסגרת יומית** לנערות משוטטות; **נערות למען נערות: תכנית המנטורינג** - שהיא תכנית העצמה וחיזוק לנערות בתהליכי שיקום מתקדמים ותכניות העשרה למיניהן (סדנת תדמית, פיתוח מנהיגות צעירה, תכניות לנערות עולות).

בתחום ההשמה החוץ-ביתית קיימים מספר סוגי מענים לנערות במצבי מצוקה, החל מפנימיות טיפוליות וכלה בהוסטלים של חסות הנוער ומסגרות נעולות כדוגמת מעון 'מסילה' ומעון 'צופיה'. כמו-כן קיימים מעני חירום לנערות (כגון: מקלט או דירות מעבר), שרובם מופעלים על-ידי ארגוני מגזר שלישי. בערים הגדולות (תל-אביב, ירושלים ובאר-שבע) יש מסגרות המספקות לינת חירום לנערות וצעירות, אך מספר המקומות בהן אינו רב וחלקן פונות לנערים ונערות יחדיו. סוג נוסף של מסגרות כולל קהילות גמילה ומענים אמבולטוריים לטיפול בנוער מכור לסמים.

על אף קיומם של מגוון מענים טיפוליים לנערות במצבי מצוקה, יש נערות אשר אינן מקבלות מענה כלל, או שהמענה שביכולתן לקבל אינו מתאים לצרכיהן. אחת הבעיות המרכזיות הנוגעת למענים הקיימים היום היא מחסור בפריסה ארצית שלהם. בעיה אחרת נובעת מכך שגם מענים הנמצאים בפריסה ארצית רחבה יחסית, כגון 'בית חס', מוגבלים מאוד במשך הזמן האפשרי לשהות בהם. מועטים במיוחד הם מענים בתחום הדיור (סקירה מקיפה בנושא זה אצל שנהב-גולדברג, 2011). מרביתם מיועדים ללינת נשים וגברים יחד, ורק מרכז אחד ('גגון' בתל-אביב) מיועד רק לנשים דרות רחוב, מעל גיל 18. לבסוף, חסרים במיוחד מענים לנערות בחברה הערבית, הן בתחום דירות המעבר והמקלטים והן בתחום ההשמה החוץ-ביתית.

עבודה עם נערות ערביות במצבי מצוקה

ההוויה של הנערות הערביות בישראל מורכבת הן מהיותן חלק מחברה הנמצאת במתח שבין התרבות המסורתית לזו המערבית, והן עקב מעמדה הנחות של האישה בחברה הערבית והשיעור הגבוה של חשיפתה לאלימות. בחברה שבטית-מסורתית המאופיינת בתפקידים מגדריים נוקשים מאוד, בה קיימת הדרה ושוליות נשים ככלל, עולה הסבירות שנערות ונשים צעירות יחוו אלימות מסוגיה. בחברה בה כבוד המשפחה הינו ראשון במעלה והחשד לאיום על הטוהר המיני של נערה יכול לחלל כבוד זה – בחירות אישיות, שאיפות, חלומות או הגשמה עצמית נדחקים הצידה במהרה (Elbedour, Abu-Bader, Onwuegbuzie, Abu-Rabia & El-Assam, 2006). נערות רבות בחברה הבדואית למשל לא מסיימות בית-ספר תיכון, גם אלו הרשומות לעיתים קרובות עוזבות לבקשת הוריהן מחשש של המטת קלון על כבוד המשפחה.

מבנה המשפחה הפוליגמי חושף את הנערות ליותר קונפליקטים בין הוריהן, אלימות במשפחה ומשברים נוספים. זאת עקב המורכבות והמתחים בין הבעל לאשתו, בין הנשים השונות ובין האחים וחצאי האחים (Elbedour, Onwuegbuzie & Altamin, 2003).

נאדין נאבר (Naber, 2005) מצביעה על כמה תפיסות רווחות בקרב צעירות ערביות כלפי מהות התפקיד של נערה ערבית. בין השאר עליה להיות בעלת מוניטין ורקע טובים במובן של לבוש, אי-הבעת מיניות, יכולתה לבשל ועד כמה נראה כי תהיה פורייה. לנערות ערביות אסור לצאת ולהסתובב לבדן, מחשש לבושה שיביאו על עצמן ועל משפחתן כאשר אחרים ידברו עליהן.

התפיסה הרווחת היא שהחברה הערבית מבוססת על מערכת משפחתית חזקה ופטריארכלית, המדגישה ערכים כגון יושר, צייתנות וקונפורמיזם. יחד עם זאת, מחקרים מראים כי החברה הערבית בישראל עוברת בעשורים האחרונים תהליך מודרניזציה, חברתי ותרבותי. ביטויים לכך ניתן לראות בין היתר בעלייה ברמת החינוך, בירידה בכוחה של הדת, בחשיפה מתמדת לתקשורת המונים, ובאימוץ דפוסי צריכה וסטנדרטים מערביים בחיי המשפחה. למעשה מדובר על תהליך של מעבר מדפוסים מסורתיים לדפוסים ליברליים ומערביים יותר. מעבר זה מייצר באופן בלתי מנע שלל קונפליקטים, ובהם זה המתייחס לבני הנוער בחברה הערבית (Azaiza, 2006).

הספרות מציעה הגדרות רבות ומגוונות למושג 'נערות במצוקה'. בדרך-כלל הן מתייחסות לקשיים משפחתיים וחברתיים, לרקע של הזנחה והתעללות, ולקשיי תפקוד שונים ורמות גבוהות של דחק. מאחר והמושג 'נערה במצוקה' הינו מערבי במהותו, יש צורך במחקר על הקשר בין אתניות להיבטים של מצוקה, כמו גם התאמת המושג לתרבות ולחברה הערבית בישראל. לפיכך, יש חשיבות רבה לבירור כיצד נערות ממיעוטים אתניים תופסות את המושג 'נערות במצוקה', ובפרט נערות ערביות בישראל.

עזאיזה (Azaiza, 2006) בחן את המשמעות שנותנות נערות מתבגרות ערביות בחברה הישראלית למושג 'נערה במצוקה', כיצד הן מבינות אותו, והאם הן חוות עצמן כקשורות למושג זה. המחקר שלו בדק את תפיסותיהן של 414 נערות ערביות מצפון הארץ, בכיתות ח'–י"ב, לגבי המושג 'נערה במצוקה', ומצא שרק 46% מהנערות במחקר דיווחו על כך שהן מכירות את המושג. זוהו שתי תמות המגדירות את תפיסת המשתתפות לגבי המושג נערה במצוקה: האחת, נערה שיש לה בעיה (משפחתית, אישית, רגשית, או בעיה הנובעת מהתעללות פיזית/מינית); השנייה, נערה שאין לה למי לפנות כשהיא זקוקה לעזרה. בעיות בתחום המשפחתי נמצאו כשכיחות ביותר (55.3%), אך שכיחות בעיה הנובעת מהתעללות מינית ו/או פיזית הייתה 6.8% בלבד. כשליש מהמשתתפות

במחקר סברו כי נערה שאין לה למי לפנות (גורם משפחתי או מקצועי) כשהיא זקוקה לעזרה הינה נערה במצוקה (Azaiza, 2006).

מתוך 414 הנערות שהשתתפו במחקר, 48 זיהו עצמן כנערות במצוקה. רובן הגיעו ממשפחות מרובות ילדים (שבהן 7 ילדים או יותר), והגדירו את רמת המתח במשפחתן כגבוהה. כשנשאלו הצעירות למי הן פונות כשהן במצוקה, מעל למחציתן ציינו שפונות למשפחה, ברוב הגורף של המקרים לאמן. חשוב לציין כי רק 8% מתוכן תיארו שפונות לעזרה מקצועית. אחת מכל חמש מהנערות אמרו שאינן פונות לאף אחד כשהן במצוקה.

העובדה שמחצית מהמשתתפות הכירו את המושג 'נערה במצוקה' מראה שאכן, דרך מערכות החינוך והרווחה, הושגה היכרות מסוימת עם הטרמינולוגיה. השילוב בין נערה שיש לה בעיה חברתית, משפחתית או אישית, אשר אין לה למי לפנות בעת מצוקה יוצר את התמונה השלמה לגבי תפיסת הנערות את המושג. בחברה קולקטיביסטית-מסורתית, כמו החברה הערבית, נהוג היה לאורך השנים לטפל בבעיות שונות בתוך המשפחה, מאחר וזו היתה הנורמה. גם היום, נערה שחוות מצוקה תחשוש מחד להביאה בפני המשפחה מחשש לנידוי, ומנגד לא תוכל לפנות לעזרה מחוץ למשפחה מפני שהדבר אינו נהוג. לפיכך, נערה במצוקה עלולה לחוות קונפליקט בין שמירת נאמנות למערכת התרבותית לבין התפתחותה ומצבה האישי (Azaiza, 2006).

לכן, עבודה עם נערות במצוקה בחברה הערבית צריכה לגלות רגישות וערנות לקונפליקט זה. יש לשאוף לספק עזרה מתאימה מבלי לחלל נורמות תרבותיות, בין אם איש המקצוע הוא ערבי בעצמו ועל אחת כמה וכמה כאשר איש המקצוע אינו מתוך החברה הערבית. עבודה עם נערות בחברה הערבית דורשת שינוי והתאמה של מודלים להתערבות, גם כאשר מדובר במודל הנחשב יעיל עם אוכלוסיות אחרות. כך למשל, המחשבה שנערה ערבית יכולה להגיע בעצמה ולפי בחירתה ל'בית חם' לנערות, מבלי שאנשי מקצוע יגיעו לביתה ויקבלו לכך הסכמה מאב המשפחה, אינה רלוונטית בחברה הערבית ככלל, ובחברה הבדואית בפרט.

נערות במצבי מצוקה קשים

נערות במצבי מצוקה קשים הן תת-קבוצה בתוך אוכלוסיית הנערות במצוקה. מדובר בנערות ובצעירות אשר נמצאות ברחוב, ב'זולות', אצל סרסורים, אצל בני מעוטים בכפרים, ועוד. ניתן לשער כי עבור נערות אלו המפגש עם השירותים הקיימים, באם התרחש, לא סייע ליציאתן ממצבים מסכני חיים. חשוב לציין בהקשר זה, כי אצל נערות ונשים קיימת 'חסרות בית סמויה'. 'סמויה' במובן שאף אם הן לא ישנות ברחוב, בגלוי, הן חסרות קורת גג מיטיבה. הן מוצאות

לעצמן סידור פוגעני בדמות בן זוג ו/או סרסור, שעל אף שמוציא אותן מהרחוב, אינו פותר את בעיותיהן כלל ולעתים אף מעמיק אותן. מאחר ויש הטוענים שניתן לראות את הבריחה מהבית כדרך מיידית להפסקת האלימות, כמחאה נגד הניצול וכבקשת עזרה, התמונה המצוירת לעיל עגומה וכואבת.

נתוני הדוח השנתי של עמותת "עלם" לשנת 2007 - בהתייחס לשני פרויקטים בתל אביב ובירושלים העובדים עם צעירים וצעירות חסרי בית מכורים לסמים בגילאי 18-26 - מלמדים כי 26% מצרכני השירות המוצע הן נשים, שמתוכן כמחצית עולות חדשות (קצב, 2009). מאפייני נערות בסיכון גבוה כוללים בין היתר חוסר במעגלים חברתיים תומכים, חוסר יציבות כלכלית וצמצום היכולת להיות נתמכת ומוגנת בעת משבר. חי הנערה מתאפיינים במשברים חוזרים ונשנים, כגון: אלימות במשפחה, פגיעות מיניות, שימוש בחומרים ממכרים. חי נערות אלו אינם נעים בקצב אחיד ומקשים על התפתחות וגדילה יציבה (שנהב-גולדברג, 2011).

אין מידע מדויק על מספרן של נשים חסרות בית, גלויות או סמויות. הסיבה לכך הינה שהנתונים הקיימים מתייחסים רק לחסרי וחסרות בית אשר היו בקשר עם שירותי טיפול. לכן, ניתן להניח כי מספרם של אנשים חסרי בית גדול יותר מאלה המוכרים לרשויות, וביניהם נשים וצעירות רבות שאינן פונות לשירותי הטיפול. כאמור, החיים ברחוב חושפים את אותן הנערות לפגיעה מינית חוזרת ונשנית ולמצבי ניצול קשים. את תופעת הניצול המיני המסחרי של נערות ראוי לבחון גם לפי ההגדרה המרחיבה של זנות - ניצול לצורכי זנות תמורת אתנן, כלומר לא רק כסף אלא גם 'שווה ערך כסף' (למשל, סיגריות, בגדים, ועוד). בשנת 2009 טופלו בחסות הנוער כ-1,700 בני נוער, מתוכם כ-40% בנות (695). כרבע מהן בגילאי 13-14 ומחציתן בגילאי 15-16. רובן (88% שהן כ-600 נערות) טופלו, בין השאר, על רקע פגיעה מינית, ורבות מהן נוצלו למטרת זנות, על פי הגדרתה הרחבה (הכנסת, מרכז המחקר והמידע, 2010).

צעירות רבות הופכות חסרות בית עוד בהיותן נערות ושוהות ברחוב מספר שנים למרות גילן הצעיר. הגעה לרחוב בגילאים צעירים היא על פי רוב תוצאה של מריבות וקשיים עם ההורים על רקע התנהגות מינית ונטייה מינית, בעיות בלימודים, שימוש בסמים וקושי כלכלי. עבור הנערות, האפשרות לקיים יחסי מין תמורת מענים חיוניים וקונקרטיים, כגון מזון וקורת גג, נתפסת כדרך התמודדות אפשרית ומעשית. מחקר שערכה גור (2004), מאושש נטייה זו. היא מצאה ששיעור הצעירים חסרי הבית שדיווחו על שימוש במין תמורת מענים כלשהם נעה בין 11% ועד 46% ויותר.

במחקר שערך טיילר (Tyler, 2009) אודות צעירים שהיו חסרי בית או שהייתה להם היסטוריה של חסרות בית בגילאי 19-25 בארה"ב, השתתפו 151 צעירים, חסרי בית בהווה או שהיו חסרי בית בעבר. הגיל הממוצע שלהם היה 21.5 ו- 36% מתוכם היו נשים. כמעט מחציתם דיווחו כי חוו לפחות סוג אחד של התעללות מינית בחייהם (47%). אחד מכל חמישה דיווח על כפייה מינית מצד בן הזוג (19%). לאחד מכל שנים מהצעירים במחקר היו חברים שעסקו בהחלפת מין תמורת מענה כלשהו (47%). מעל לשליש מהצעירים דיווחו כי הוצע להם להחליף מין תמורת מענה כלשהו בעת שהותם ברחוב. ולבסוף, 15% מהצעירים דיווחו על עצמם כי אכן החליפו מין תמורת מענה כלשהו.

לסיכום, חוויה מרכזית משותפת לצעירים ולצעירות חסרי בית קשורה להישרדות ברחוב. הספרות מתייחסת למספר מרכיבים באורח החיים של צעירות חסרות בית, הכוללים שימוש בסמים ואלכוהול, שוטטות, חשיפה גבוהה לאלימות ועיסוק בזנות באופן זה או אחר לפרקים או לאורך זמן (קצב, 2009). מאפיין נוסף, וחשוב ביותר, של נשים ונערות במצבי מצוקה קשים הוא היסטוריה של התעללות פיזית, מינית או רגשית בילדות. כך למשל, צעירות חסרות בית מדווחות יותר מגברים על שיעורי קורבנות גבוהים בילדות כגון התעללות מינית ופיזית ומצבי ניצול והזנחה קשים שקדמו הגעתן לרחוב (גור, 2004; קומס, 2006).

התעללות מינית בילדות והשלכותיה על נערות וצעירות במצבי מצוקה קשים

התעללות מינית בילדות פוגעת ביכולות ובכישורים של הנפגעות, והופכת אותן לפגיעות במיוחד לעוני, שימוש בסמים ועבריינות (גור, 2004). כאשר הפגיעה היא בתוך המשפחה, חוויית גילוי העריות יכולה להביא את הנערה לחוש מזוהמת, פגומה ורעה. הזעם שהנערה חשה כלפי עצמה יכול להתבטא גם בהתנהגות אלימה, גניבה או תקיפה. נשים שחוו בעברן התעללות מינית נוטות יותר להתקפי זעם והתנהגות הרסנית כלפי עצמן וסביבתן (גור, 2004). לעתים, כאשר מקור ההתעללות הוא בתוך הבית, נערות ונשים בוחרות לחיות ברחוב, על מנת להתרחק מהסכנה שכרוכה בשהייה במחיצת המתעלל, אך למעשה הן אינן מוגנות כלל.

השהות ברחוב רק מגבירה את הסיכון לפגיעה, ובמיוחד סיכון לפגיעה מינית בנערות. ממחקר שנערך בארה"ב עולה כי ככל שהגיל עולה כך גדל הסיכון של נערות להיפגע בהשוואה לנערים. למרות ששיעורי הפגיעה המדווחים שונים ממחקר אחד למשנהו, ניתן לראות אחוזים גבוהים של קורבנות להתעללות מינית, במיוחד בקרב בנות. שיעורים אלה גבוהים במיוחד אצל נערות ונשים צעירות החיות ברחוב, עד כדי דיווחים על 73% מנערות אלו כנפגעות תקיפה מינית (Tyler, Hoyt).

(Tyler et al., 2001) & Whitbeck, 2001). המחקר שערכו טיילר ואחרים (Tyler et al., 2001) נערך בארבע מדינות במערב ארה"ב, וכלל מדגם של 361 משתתפות. רובן (64%) לבנות או אפרו-אמריקאיות (22%), גילן נע בין 12-22, והיה בממוצע 16. רבות מהן היו ללא משפחה והסתדרו בכוחות עצמן מגיל צעיר מאוד. הזמן בו שהו ברחוב נע בין יום אחד לשבע שנים, והחציון עמד על 13 יום. מתוך הנערות והנשים שרואיינו, 32% דיווחו על התעללות מינית בילדות, בבית הוריהן; 21% חוו פגיעה מינית בהיותן ברחוב; כ-11% דיווחו הן על פגיעה מינית מוקדמת בילדות והן על פגיעה מינית חוזרת בהיותן ברחוב (Tyler et al., 2001).

מתוצאות המחקר שתואר לעיל עולה כי קיים קשר שלילי בין התעללות מינית בילדות לבין גיל הבריחה מהבית. בקרב אלו שהיו קורבנות פגיעה מינית בילדות יש נטייה לברוח מהבית בגיל צעיר יותר מאשר צעירות שלא חוו התעללות בילדות. עוד עולה כי ככל שהנערה נמצאת יותר זמן מחוץ לבית או ברחוב, היא נתונה לסיכונים גבוהים יותר כגון: מתן שירותי מין למטרות הישרדות; קשר עם חברים אשר מקיימים יחסי מין תמורת דברים שונים; שימוש בכמויות גדולות של סמים ואלכוהול; וקורבנות מינית חוזרת. כלומר, מן המחקר עולה כי התעללות מינית בילדות מובילה לקורבנות חוזרת בקרב נערות הבורחות מבתיהן וחיות ברחוב.

להתעללות מינית בגיל צעיר ישנן השפעות קצרות- וארוכות טווח. ההשפעות השכיחות בטווח הקצר כוללות דיכאון, הערכה עצמית נמוכה, חשיבה או התנהגות אובדנית, בריחה מן הבית, שימוש בחומרים ממכרים והתנהגות מינית מסכנת. בנוסף לכך, ניתן לזהות גם פחד, כעס, ועוינות. ההשפעות ארוכות הטווח כוללות הפקרות מינית, דיכאון, קושי לסמוך על אחרים, התנהגויות של הרס עצמי וקורבנות מינית חוזרת (Tyler et al., 2001).

להבנת הקשר בין התעללות מינית בילדות לבין יציאה לרחוב והתנהגויות סיכון נוספות בגיל ההתבגרות חשיבות רבה, כיוון שהאינטראקציה המשפחתית הבעייתית מהווה בסיס להתנהגויות ודרכי התמודדות אותן תיקח המתבגרת לחיים ברחוב (Tyler et al., 2001). "הטירונות" שחוותה בביתה וההתנהגות האנטי-סוציאלית אותה למדה, משמשות אותה בהתמודדות עם חיי הרחוב. השילוב בין התנהגות אנטי-סוציאלית לבין דחייה שחוהה המתבגרת מקבוצת השווים הנורמטיבית, מביא אותה ליצור קשרים עם צעירים בעייתיים אחרים. כך, הלכה למעשה, מתקבעת מציאותה של מתבגרת זו בתוך סביבה סוטה ומסוכנת (Tyler et al., 2001). באופן זה ההשפעות של התעללות מינית בילדות בתוך המשפחה, רק מתעצמות ברחוב. החיים ברחוב עלולים לחשוף את המתבגרות לעבריינים ותוקפים פוטנציאליים על בסיס יומי. החשיפה לפשע

בשילוב עם גילן הצעיר של הנערות, כמו גם החוסר במערכת תמך מיטיבה, הופכים אותן לפגיעות ביותר ובסיכון גבוה לקורבנות חוזרת.

לסיכום, האפקט המצטבר של התעללות מינית בילדות על ידי הורה או מטפל עיקרי אחר עלול להביא לבריחה מהבית בגיל צעיר יותר, כמו גם לשהייה ממושכת יותר ברחוב. אלו מובילים להתחברות עם צעירים המוכרים את גופם עבור כסף או מזון, לשימוש בחומרים ממכרים ולריבוי בני זוג. להתעללות מינית בילדות יש השפעות ישירות ובלתי ישירות על קורבנות שתחזור על עצמה בהיותן ברחוב. באופן ישיר, ההתעללות המינית בתוך המשפחה מותירה את הנפגעת במצב נפשי מעורער, וכזזאת היא הופכת למטרה פגיעה ברחוב. באופן ישיר פחות, התעללות מינית מובילה לבריחה מהבית בגיל מוקדם יותר, כך שהנערה נמצאת זמן רב יותר ברחוב וסיכוייה להיפגע מינית עולים בהכרח (Tyler et al., 2001; Tucker et al., 2011).

מהספרות המתייחסת לישראל עולה, בדומה לממצאים מן העולם, כי קורבנות גילוי עריות החרדות מפני שהייה בתוך הבית בורחות אל הרחוב, הנתפס לכאורה כמקום בטוח יותר (גור, 2004). ההישרדות ברחוב, כאישה או נערה, היא קשה ומורכבת. חלקן מצליחות לשרוד תוך ביצוע פשעים ואחרות שורדות תוך שימוש בגופן כאמצעי להשגת צרכים בסיסיים כגון מזון וקורת גג. במצב של היעדר משאבים ותמיכה חברתית או משפחתית, הופך הגוף להיות המשאב העיקרי העומד לרשותן של צעירות חסרות בית. החיים ברחוב מגבירים את הקורבנות, והצעירות הופכות להיות קורבנות למקרי אלימות ואונס רבים. צעירות חסרות בית נאלצות לעסוק בזנות כדי לשרוד, ובעת העיסוק בזנות גובר הצורך לשימוש בסמים על מנת להצליח להתמודד עם הכאב והקושי שבחווית הזנות (self-medication). אורח חיים זה כולל גם סכנות כגון אלימות קשה על בסיס יומיומי, הריון לא-רצוי וכן חשיפה למחלות, ובכללן מחלות מין (קצב, 2009).

דרכי ההתמודדות והטיפול בנערות במצבי מצוקה קשים

בישראל, מערך הטיפול בנערות בסיכון גבוה מופעל על ידי שתי מערכות: שירותי התקון ועמותות השייכות למגזר השלישי. חסות הנוער מציעה רצף של מענים, מהוסטלים פתוחים ועד מעונות נעולים כגון 'מסילה', כחלק מהטיפול הסמכותי-הכופה. המגזר השלישי מתמקד בדרך-כלל במזעור נזקים, לצד היצע שירותים כגון: קורות גג זמניות לצעירות חסרות בית או מענים הומניטאריים בסיסיים, המסופקים לרוב בידי עמותות דוגמת 'עלם'. לעומת ארצות אחרות, בישראל מוצעים פחות שירותי דיור קבועים או טיפול שאינו מותנה ביציאת הנערה מהרחוב, בהפסקת השימוש בחומרים ממכרים ובהצגת מוטיבציה גבוהה לשינוי. חשוב לציין כי מהרגע

שנערה בסיכון מגיעה לרחוב, נושרת מבית הספר, בורחת מביתה או נזרקת מביתה, תהליך ההתדרדרות שלה ילך ויעמיק. במהרה היא תיתפס כנערה במצבי מצוקה קשים והיא תעמוד בפני קשיים רבים כגון חשיפה לפגיעות מיניות, שימוש בסמים, אלימות וניצול לסוגיו.

על אף המדיניות המוצהרת בתע"ס לטיפול בנערות וצעירות עד גיל 25, חובת המדינה, כמו גם חובת ההורים לטיפול בצרכים הבסיסיים מסתיימת בגיל 18. על פי רוב, נערות מתחת לגיל 18 אשר נמצאות בסיכון יקבלו מענה מידי יחסית, כגון השמה חוץ-ביתית. לעומתן, צעירות מעל גיל 18 חסרות עורף משפחתי, נאלצות להיכנס לתפקידי מבוגרים ולספק לעצמן פרנסה ודיור מוקדם יותר מרוב בנות גילן (שנהב-גולדברג, 2011).

מחקרן של ברקוביץ, קרומר-נבו וקומס (2013), אשר סוקר את הספרות בנושא נערות במצבי מצוקה בארבעת העשורים האחרונים בישראל, מזהה ארבעה סוגים של שיח תיאורטי ביחס לנערות: שיח של פתולוגיה, שיח של פגיעות, שיח של סוכנות ושיח של הצטלבות מיקומי שוליים. שלושת סוגי השיח האחרונים הם חלק מהכתיבה והמחקר הפמיניסטיים. ההבחנה בין ארבעת סוגי השיח אינה כרונולוגית, שכן הם יכולים להתקיים במקביל במרחבי חיים שונים. המחקר זיהה שתי סוגיות המלוות את העיסוק בתחום לאורך השנים: ההתנהגות המינית של הנערות והקשר בין מצוקתן למאפייני משפחותיהן. יחד עם זאת, ניתן לאתר מספר שינויים בעיסוק בסוגיות אלו. למשל, מעבר מהתייחסות אל הנערות כ"זונות" או סוטרות אל שימוש במושגים כמו "יחסי מין בלתי מובחנים". ואולם, יתכן שהעיסוק בהתנהגות המינית של הנערות באה על חשבון הבנה וניתוח השפעתם של גורמים חברתיים כמו עוני, אפליה, חוסר השכלה, או פגיעה מינית בילדות, על מצוקתן של הנערות. כלומר, חסרה התייחסות ביקורתית למציאות החיים של הנערות המשפיעה על היותן בסופו של דבר נערות בסיכון גבוה.

ההתפתחויות המתודולוגיות, ובמיוחד כניסתם של מחקרים איכותניים בעיקר משנות ה-90 ואילך, הובילו לשינוי בצורה בה נתפסות הנערות. שינוי זה בהתייחסות לנערות, כסובייקט ולא כאובייקט, פתח אפשרות להרחיב את השיח ולהתבונן בנערות כעל בעלות כוחות. יחד עם זאת, מעט מאד ידוע על כוחותיהן של נערות במצבי מצוקה. כמעט ולא נחקרו נקודת המבט שלהן, הקונפליקטים שהן מתמודדות איתן, חלומותיהן, הפחדים שלהן, אזורי החיים בהם הן מרגישות בעלות שליטה, והתנאים הנדרשים כדי לאפשר להן לממש את הסובייקטיביות שלהן (ברקוביץ ואח', 2013).

תיאוריות אקולוגיות

התיאוריה האקולוגית פותחה על-ידי ברונפנברנר (1979) כדרך לביטוי מושגי של קשרים בין מערכות סביבתיות שונות על מנת להבין את השפעתם על התפתחות האדם. הוא הציע מודל רב מעגלי לפיו הפרט נמצא במרכזו והוא מוקף בטבעות (מערכות) המובנות אחת בתוך השנייה ומשפיעות זו על זו באופן דו-כיווני. שימוש בתיאוריה זו בהקשר של בני נוער בסיכון מבקש לזהות את גורמי הסיכון, כמו גם את מוקדי התמיכה בחייהם. לפי התיאוריה, בני נוער בסיכון גבוה נוטים לבוא מסביבות אשר מגבירות את הפגיעות בהם. הכוונה לסביבות כמו קהילות בעלות משאבים חברתיים מצומצמים, רמות גבוהות של לחץ ותמיכה מוסדית לא מתאימה (Bronfenbrenner, 1979).

מערכת המיקרו מתייחסת לסביבת הקשרים ויחסי הגומלין הישירה והמידית של הנערה, ולגורמים עמם היא באה במגע יומיומי, כגון משפחתה וחברים. סביבה זו נתפסת כמערכת המשפיעה ביותר על הפרט לפי התיאוריה. מערכת המזן היא מערכת הביניים המתייחסת לקשרים שבין סביבות המיקרו השונות. מדובר במערכת עקיפה ומתווכת. למשל: הקשרים הקיימים בין מערכות המיקרו השונות אליהם שייכת הנערה, כגון הקשר בין החברים לבית הספר ו/או למשפחה, אשר משפיעים על הנערה בעקיפין. מערכת האקסו, היא מערכת חיצונית כגון מערכת החינוך המקומית או המחלקה לשירותים חברתיים באזור מגוריה. הנערה לא באה במגע ישיר וראשוני עם מערכת האקסו, אולם היא משפיעה עליה בדרכים שונות. כך למשל, אם אין שירותים המיועדים לנערות בסיכון בקהילה בה היא חיה, היא תושפע מכך. מערכת המקרו, מתייחסת למוסדות החברתיים, הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים, אשר משפיעים בעקיפין או במישרין על שלוש המערכות האחרות וחוצים אותן. דוגמא לכך ניתן למצוא בשינויים ערכיים ונורמטיביים בחברה, כגון ההכרה בכך שיש נפגעות תקיפה מינית בארץ, המעבר מגישה מאשימה לגישה אוהדת יותר, והכרה בכך שהן הקורבנות. אלה יובילו לשינויים במדיניות שישפיעו על הנערה ברמה הפרטנית (Bronfenbrenner, 1979).

לפי מודל זה, הנערה ומאפייניה האישיים (החברתיים והביולוגיים) נמצאים במרכז, המערכת השנייה המקיפה אותה מכילה את הסביבה הקרובה. חשוב לציין שמערכות אלה אינן מתקיימות בחלל ריק, אלא הן מעוגנות בהקשר חברתי-כלכלי. כלומר, על כל הטבעות הללו משפיע ההקשר התרבותי הרחב שבו חי הפרט (Bronfenbrenner, 1979).

השיח התיאורטי אודות נערות וצעירות במצבי מצוקה קשים בישראל

מחקרן של ברקוביץ' ואח' (2013) מציג כאמור, קווי מתאר של גוף הידע אודות נערות לאורם של ארבעה סוגי שיח - של פתולוגיה, של פגיעות, של סוכנות ושל הצטלבות מיקומי השוליים. להלן תיאור קצר של כל אחד מהם.

שיח של פתולוגיה מתייחס להתמקדות בנערות שנחשבו לסוטות - נערות עברייניות או זונות. ההתמקדות בנערות אלו נבעה מהעובדה שמרחב המחיה של מרבית הנערות האחרות הצטמצם לגבולות הזירה הפרטית-ביתית. לכן, מצוקתן ובעיותיהן לא היו גלויות לעין ולא יכלו להוות מוקד לעניין מחקרי. רק הנערות שפרצו אל מעבר לגבולות הזירה הפרטית, וניתן היה לזהות אותן בזירה הציבורית בעיקר כמי שעוסקות בעבריינות או בזנות, הן מי שהפכו לנושא למחקר.

שיח של פגיעות מתייחס להתפתחות המחקר על נערות בשנות ה-70 ובתחילת שנות ה-80 של המאה הקודמת. אלו התפתחו מתוך ביקורת עזה כלפי השיח הפתולוגי, אשר נתפס כביטוי של פטריארכליות ולכן ההתייחסות למגדר תפסה בכתובה זו מקום משמעותי. כלומר, כיצד הבניות חברתיות משפיעות על חוויות החיים ועל פרקטיקות של התנהגות בקרב נערות. לפי תפיסה זו, עצם המצב של "להיות נערה" הינו מצב של פגיעות.

שיח של סוכנות מתאפיין במעבר מהמרכזיות של השיח הטיפולי, שבלטה בשני סוגי השיח הקודמים, לשיח אינטרדיסציפלינרי מגוון (ספרות, תקשורת, אמנות ולימודי תרבות) שאינו עוסק רק בפתולוגיה של הנערות או בפגיעותן, אלא בחוויות החיים של נערות ובאופנים בהם הנערות מתמודדות עם ההבניות החברתיות המגבילות אותן. מאפיין מרכזי של הכתיבה בתקופה זו הוא הדגש על כוחותיהן של נערות.

שיח של הצטלבות מיקומי השוליים מהווה הרחבה של הכתיבה התיאורטית בעשור האחרון ומתאפיין בהצבת חוויות החיים היומיומיות של נערות המשתייכות לקבוצות מוחלשות במרכז; הדגמה של הדרכים בהן אי שוויון ודיכוי חברתי באים לידי ביטוי בזירות השונות של מבני הכוח; קידום של צדק חברתי ושינוי חברתי באמצעות מחקר ופרקטיקה על נערות (ברקוביץ' ואח', 2013).

סקירת הספרות מלמדת על התפתחות לא אחידה במידת העניין המחקרי בנושא זה. מצד אחד, ניתן לזהות מגמה של עלייה בהיקף המחקר והפרסום, המופרעת על ידי נסיגה בשנות ה-90, וחוזרת ומתעצמת בשנות האלפיים, עד כדי כך ש- 40% מכלל הפרסומים התפרסמו בעשור האחרון. למרות הקושי להסביר את הנסיגה שהתרחשה בישראל, דווקא בתקופה בה בעולם נמצא

התחום בפריחה והתחדשות, בחינת ההתעוררות המחודשת בשנות האלפיים מעידה על התעניינות גוברת והולכת במיוחד בקרב תלמידות מחקר לתואר שני ושלישי שבחרות לחקור נושאים הקשורים לנערות (ברקוביץ' ואח', 2013).

בחינה של התפתחות גוף הידע במשך ארבעת העשורים האחרונים מאפשרת לנו הצצה להתפתחויות היסטוריות על פני ציר הזמן. ההתפתחות נעה משליטה של מחקרים המאמצים גישה פתולוגית אינדיבידואלית - אשר רואה את הנערות כאובייקטים הנתונים לפיקוח, מישטור וחינוך מחדש, לכיוון של סוגי שיח מורכבים יותר, המאמצים מגוון של גישות תיאורטיות פמיניסטיות ומציעים אלטרנטיבה בדמות תפיסת הנערות כסובייקטים בעלות קול וכוח.

תיאוריות פמיניסטיות לעבודה עם נערות

עם צמיחתה של התנועה הפמיניסטית, גברה הביקורת על ההתייחסות האובייקטיבית-מדעית לנערות, המייחסת להן מאפיינים אישיותיים הגורמים למצוקה כגון פעולה מתוך גירויים מידיים, למשל בתחום המיני. התנועה הפמיניסטית הדגישה את קשר השתיקה שרווח בחברה לגבי גילוי עריות וזיהתה אותו כדפוס פטריארכלי, קונספירטיבי ומגמתי (זיו, 2004). הטענה היא שהכחשת תופעת גילוי העריות והשלכותיה על הצעירות, היא בבחינת ניסיון לשמר את הסדר החברתי הפטריארכלי הקיים. לעומת דפוס זה התנועה הפמיניסטית שמה דגש, הן בתיאוריה והן בפרקטיקה, על הענקת במה לקולות החבויים, המודחקים והמדוכאים של נערות ונשים.

תיאוריות פמיניסטיות המנחות עבודה עם נערות במצבי סיכון ומצוקה טוענות כי הנערה עצמה אינה 'נערה במצוקה' כי אם 'נערה במצב של מצוקה'. טרמינולוגיה זו חשובה, משום שהיא נוגעת בתמצית העניין, והוא הניסיון להפריד בין הנערה למצבה. ההפרדה נובעת מההבנה שהנערה אינה אשמה, וודאי שאינה השולטת או האחראית היחידה למצבה. הכוונה היא, שהבנייה חברתית-מגדרית ותרבותית, היא זו המכתיבה את מצב הנערה. לכן, בבואנו לטפל ולעזור לנערות במצבי מצוקה יש להביא בחשבון גורמים סביבתיים שמקורם בתרבות ובחברה.

בספרות הפמיניסטית קיימת הסכמה לגבי מאפיינים ייחודיים של התבגרות הנערה, ביניהם לחצים פסיכולוגיים וחברתיים וכן אמות מידה ומסרים סותרים, אשר עלולים להביא את הנערה למצבים מתוחים וקונפליקטואליים (קומס, 2006). התפקידים החברתיים שנערות במצוקה ממלאות הינם רוויי השלכות של מיניות, והזהות האישית והחברתית שלהן נשלטת על ידי

דימויים אלה. כשלמגדר ולמיניות מצטרפים גורמים נוספים כמו מצב סוציו-אקונומי, מוצא עדתי או עבר בין-תרבותי, הפגיעות החברתית והאישית של הנערה הולכת ומתגברת.

הפרקטיקה הפמיניסטית בעבודה סוציאלית בישראל ניזונה ברובה מרעיונותיו של הפמיניזם הליברלי, למשל, בכל הנוגע לחקיקה למען הסדרת מדיניות של שוויון מגדרי; פמיניזם רדיקלי, למשל, בהקמת מרכזים למניעת אלימות שעיקרם במאבק בבסיס הפטריארכלי של היחסים החברתיים במשפחה; פמיניזם סוציאליסטי, למשל, בפעילות להעצמה כלכלית של נשים; פמיניזם תרבותי או מהותני, למשל, בפיתוח גישות טיפוליות המבוססות על ההתפתחות הייחודית של הזהות והאישיות הנשית (קרומר-נבו וקומס, 2012).

תיאוריית הצטלבות מיקומי שוליים (intersectional theory)

תיאוריה זו פותחה כחלק מהגישות הפמיניסטיות. התיאוריה סוברת כי על מנת להבין את מצבי החיים של נערות וצעירות במצבי מצוקה, יש לבחון את יחסי הגומלין בין מיקומי השוליים שלהן. מיקומי שוליים הם המצבים או האזורים בהם נערות בסיכון נמצאות בשולי החברה ומחוץ לקונצנזוס. התיאוריה רואה במגוון הדיכוי המובנים, כגון: מגדר, מעמד ועוד, מגוונים שאינם מקבילים, אלא מצטלבים. הצטלבויות אלה יוצרות מצבי שוליות ייחודיים, שסכומם גדול מסך חלקיהם (קרומר-נבו וקומס, 2012).

הפמיניזם השחור, שבמסגרתו התפתחה התיאוריה של הצטלבות מיקומי שוליים, זוכה לפחות יישומים בפרקטיקה עם נערות. ברקוביץ ואח' (2013) אשר סקרו בהרחבה את הספרות הפמיניסטית שעוסקת בפרקטיקה עם נערות, מצאו התייחסויות בודדות לפרקטיקה כזו. זאת למרות שהיא רלבנטית לחייהן של נשים ונערות במצבי מצוקה, שכן היא מציבה במרכז את חוויותיהן של נשים המצויות במצבי שוליות מגוונים, כמו שוליות אתנית, מעמדית ומגדרית.

יש הסוברות כי המסגרת המושגית המתאימה ביותר לפרקטיקה עם נערות בסיכון היא זו שתביא לידי ביטוי את הצטלבות הקטגוריות מגדר, גזע ומעמד ואת השלכותיהן המבניות על חיי הנערות. בישראל נמצאו רק התייחסויות בודדות לפרקטיקה פמיניסטית עם נערות, אולם אף לא אחת מהן מבוססת על הצטלבות מיקומי שוליים. ניתן להבין את שוליותה של התיאוריה למקצוע העבודה הסוציאלית על רקע הישענותה על מושגים סוציולוגיים ועל פרספקטיבה ביקורתית כלפי הסדר

החברתי הקיים, מה שנדמה רחוק מהשפה הטיפולית ומגופי הידע של הפרקטיקה המקצועית בעבודה סוציאלית (קרומר-נבו וקומס, 2012).

בהסביר את תיאורית הצטלבות מיקומי השוליים, מתייחסות קרומר-נבו וקומס (2012) לחמישה מצבי שוליות בחיי נערות: מגדר, אתניות, מעמד, מיניות ותעסוקה. בנושא המגדר עולות שאלות לגבי הבדלים במצבי החיים של נערות לעומת אלה של נערים, וכן הבדלים לגבי מצבי החיים של נערות ונשים צעירות לעומת אלה של נשים בוגרות במצבים דומים. חוסר הנראות של נערות בסיכון נובע מכך שבתהליך הסוציאליזציה הן לומדות להשתיק את עצמן, כפועל יוצא של התפתחות מוסר שונה משל בנים-גברים; מוסר הקשור בדאגה לאחר, גם על חשבון הקרבה עצמית (גיליגן, 1982). לתהליכים אלה השפעה גם על הקושי של הנערות לחלום על עתידן. היעדר היכולת לחלום מקבל ביטויים שונים בקבוצות אוכלוסייה שונות. כך, למשל, נערות ערביות-ישראליות מוצאות על-ידי הוריהן מבית-הספר כבר בכיתות הנמוכות כדי לסייע לאם בעבודות הבית ובגידול אחיהן. בהיעדר השכלה, לא ייתכנו חלומות על מוביליות חברתית, ותפקידן הנשי המסורתי מוטבע כבר מגיל צעיר ללא יכולת לשינוי.

כיוון שדרכי העבודה המקצועית אינן מותאמות למציאות החיים של נערות, רבות מהן מתמודדות עם הקושי למצוא עזרה ומענים הולמים. הדיון במעמד החברתי ובעיקר בצורתו הכואבת ביותר, עוני, הוא דיון ביחסי כוח ובאופן בו נחיתות ביחסי כוח חברתיים משפיעה על עיצוב הזהות וההתנהגות של נערות וצעירות (קרומר-נבו וקומס, 2012). המחסור עלול לבוא לידי ביטוי בשלושה הקשרים: מחסור כלכלי, מחסור סימבולי ומחסור בהזדמנויות. הדיון בנושא המיניות שייך לשיח השגור בנושא זה, והוא רווי מטענים מוסריים ועמוס בתכנים גלויים של האשמה אינדיבידואלית ופיקוח. כותבות המאמר מציעות כי "בניגוד לתפיסה הפשטנית, כאילו נערות צריכות להימנע ממין או להיזהר מתשוקתם של בנים, יש לפתח שיח אשר נותן לנערות לגיטימציה לפעול בהתאם לתשוקה שלהן, מאפשר להן להכיר בכוחותיהן ובצרכיהן ולתפוס את ההתנהגות המינית כזירה שאמורה להביא לרווחתן" (קרומר-נבו וקומס, 2012).

בספרות המחקרית חסר דיון בשאלה מהי הפרספקטיבה התיאורטית המתאימה ביותר להבנת נערות. שאלה זו רלבנטית לא רק למעגלים האקדמיים אלא גם לאנשי מקצוע שעובדים עם נערות, שכן לבחירה בעמדה תיאורטית יש השלכות מידיות לפרקטיקה (ברקוביץ ואח', 2013). יתרונה של תיאורית הצטלבות מיקומי השוליים היא בתרומה שלה לפיתוח תכניות שמותאמות לנערות.

למשל, התערבות בתחום התעסוקה עבור נערות בסיכון תסייע לנערה להבין את מבנה שוק העבודה, את המציאות התעסוקתית המשפיעה על חייה ואת היותה עשויה להיות חשופה להעסקה פוגענית (קרומר-נבו וקומס, 2012).

לסיכום, סקירת הספרות מצביעה על צורך גובר לפתח ידע ושירותים ייחודיים לנערות ונשים צעירות במצבי סיכון ומצוקה. הפרקטיקה מלמדת כי יש קבוצת אוכלוסייה אשר אינה מקבלת מענים המתאימים לצרכיה ורצונותיה. מטרת המחקר הנוכחי היא לשים זרקור על קבוצה זו על מנת לפתח הבנה טובה יותר למאפייניה, צרכיה, רצונותיה וחוויותיה את השירותים הקיימים. לעומת מענים שהמדינה נותנת 'בצל החוק', כטיפול סמכותי-כופה, יש שירותים רבים אחרים כיום בישראל שנותנים מענה לנערות במצבי מצוקה וחלקן אף מצליחות להיטיב ולהשתמש בהזדמנויות המוצעות להן. יחד עם זאת, ראוי להתייחס גם לאותן נערות שהמערכת אינה מגיעה אליהן, וגם לאלו שאינן מצליחות להיעזר בשירותים הקיימים – ולנסות להבין פער זה בין המצוי לרצוי. בהקשר זה יש לשים דגש רב יותר על נערות שחוו פגיעה מינית בילדות, על הטיפול בהן ועל השלכות הפגיעה בהמשך החיים בכלל ובגיל ההתבגרות בפרט.

שאלות המחקר

מטרת מחקר זה היא ללמוד על תפיסותיהן של צעירות שהיו בעברן נערות במצבי מצוקה קשים לגבי הסיוע והעזרה שהוצעו להן. בהתאם לכך שאלות המחקר הן:

1. אילו מענים מכירות נערות בסיכון גבוה ומה היה זמין להן?
2. אילו גורמים פנימיים וחיצוניים יכלו לעזור להן במצב מסכן חיים?
3. אילו מענים חסרים לתפיסתן של הנערות?
4. אילו מענים רצויים לתפיסתן של הנערות?

שיטת המחקר

כאמור, מטרת מחקר זה היא ללמוד על תפיסותיהן של צעירות שהיו בעברן נערות במצבי מצוקה קשים לגבי הסיוע והעזרה שהוצעו להן. עבור מחקר זה נבחרה פרדיגמה איכותנית בדגש על מחקר תפיסות, עם השפעות פמיניסטיות. הפרדיגמה האיכותנית מתאימה למחקר על נערות וצעירות בסיכון גבוה מאחר וזו אוכלוסייה שהנתונים עליה דלים, ההגעה אליה מורכבת וגיוסה למחקר דורש יצירת קשר, חיזור והתמדה. כמו כן, מוקד שאלות המחקר האיכותניות נמצא בהגברת המודעות

ובהבהרת ההבנה של תופעות מוכרות (שקדי, 2003) כגון תופעת הנערות בסיכון. התופעה מוכרת ואף נחקרת בארץ ובעולם, אולם קולן הייחודי של הצעירות כמעט ולא נשמע. על כן, מחקר זה, המתאר את תפיסות הסיוע של נערות וצעירות במצבי מצוקה קשים, מאפשר לצעירות לתאר את חוויותיהן, ולהביע דעתן על השירותים הקיימים, השירותים החסרים והלימתם לצרכיהן הייחודיים.

מערך המחקר מתבסס על ראיונות עומק מובנים למחצה. 12 הצעירות שרואיינו היו כולן במצבי מצוקה קשים בעברן (רחוב, זנות, סמים, מעבר בין מסגרות, נשירה). הראיונות נערכו על פי מדריך ראיון שנבנה על-ידי החוקרת במטרה ללמוד הן על סיפור חייהן והן על תפיסתן את הסיוע שהוצע להן אל מול הסיוע שלתפיסתן ראוי להציע לנערות במצבן.

עמדת החוקרת

כעורכת מחקר איכותני, החוקרת מהווה חלק בלתי נפרד מהחקירה. "כדי להבין את העולם אתה חייב להיהפך לחלק ממנו ובאותו זמן להישאר מופרד ממנו, שייך ומובדל" (Patton בתוך שקדי, 2003). החוקרת היא עובדת סוציאלית ותלמידת תכנית המוסמך בטיפול ישיר של בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד. היא עוסקת בתחום של נערות בסיכון בעשר השנים האחרונות, ובתפקידה כעובדת סוציאלית בהוסטל לנערות בסיכון זו השנה הרביעית. בהיותה קשורה לתחום זה מזה כמה שנים, נקודת המבט שלה מסוימת, מעוגנת בהתנסויות ובסיפורי הנערות אותן פגשה לאורך הדרך ואינה חפה מהשפעות. יש להביא זאת לתשומת הלב במובן של ההנחות המוקדמות והקושי לחקור באופן 'אובייקטיבי', מאידך, היכרות אישית זו מהווה גם יתרון מאחר והדרך להגיע אל הצעירות, ליצור איתן קשר ראשוני ולראיין אותן היא כאמור מורכבת, וההיכרות האישית עם התחום מסייעת בפענוח המורכבות.

אוכלוסיית המחקר

במחקר השתתפו 12 צעירות, בטווח הגילאים 18-26, אשר היו או עודן מצויות במצבי סיכון ומצוקה. המדגם התבסס על דגימה מכוונת (purposeful sample) אשר התמקדה בבחירת האינפורמנטים המייצגים באופן הולם את האוכלוסייה ממנה נבחרו ויכולים ללמד אותנו על התופעה הנחקרת (Mason בתוך שקדי, 2003). הקריטריונים לדגימה היו: צעירות, מעל גיל 18 ועד גיל 26, ממקומות שונים ברחבי ארץ. חלק מהצעירות שרואיינו אינן יהודיות (בדואיות, נוצריות). מאפייני הרקע של הצעירות היו שונים, אך המכנה המשותף לכולן הוא היותן בעבר במצבי סיכון

גבוה, במובן של מעבר בין מסגרות, נשירה ממערכת החינוך, שהות ברחוב, זנות או ניצול לסוגיו ושימוש בסמים.

המחקר קיבל את אישור ועדת האתיקה של האוניברסיטה העברית, כמו כן כל המרואיינות במחקר זה בחרו להשתתף מרצון החופשי וחתמו על טופס הסכמה מדעת (נספח 2). סודיות הובטחה לכל המשתתפות.

הליך המחקר

החוקרת פנתה למגוון שירותים ואנשי מקצוע העובדים עם נערות בקצה רצף הסיכון, כדי שיסייעו בידה לאתר צעירות במצבי סיכון, או שהיו בעבר בסיכון, ויבדקו האם הן מוכנות לקחת חלק במחקר (נספח 1). שמות ומספרי טלפון של צעירות שהיו מוכנות להשתתף הועברו אל החוקרת, ששוחחה עם הצעירות בטלפון והרחיבה את ההסבר על המחקר. החוקרת פירטה השלכות רגשיות אפשריות, הסבירה על הסודיות והבטיחה שובר על סך 100 ₪ בתמורה להשתתפות במחקר. החוקרת שאפה לכך שהמרואיינות ירגישו בנוח עם השאלות הנשאלות, כדי שיהיו מסוגלות להשיב עליהן ולבטא את תפיסותיהן וחוויותיהן באמצעותן. הראיונות נערכו במקום אותו בחרה המרואיינת, ובלבד שהיה בטוח ומאפשר פרטיות, הראיונות היו אנונימיים וארכו בין שעה לשלוש שעות, הראיונות הסתיימו לרוב כאשר הייתה תחושת מיצוי, הן של המרואיינת והן של החוקרת.

כלי המחקר

כאמור, המחקר ביקש לאפשר לצעירות אשר היו או עודן צעירות במצבי סיכון גבוה לתאר את חווית קבלת הסיוע שלהן, ואת המפגשים השונים שלהן עם שירותים או אנשי מקצוע לאורך הדרך. זאת על מנת להבין טוב יותר את תפיסותיהן לגבי הסיוע שהוצע להן, תוך השמעת קולן הייחודי של הצעירות, כמומחיות בתחום.

כלי המחקר הינו ראיון עומק מובנה למחצה (נספח 3), אשר כלל שאלה ראשונה פתוחה לגבי סיפור חייה של הצעירה, ומספר שאלות לגבי העזרה שהוצעה לה והתאמתה או חוסר התאמתה לצרכיה. הנושאים בשאלות אלו נבחרו לאור יכולתם להאיר דווקא את אותם המקומות שחסרים, הן בספרות והן בשדה. כלומר, ההתייחסות לצעירות עצמן כמי שנושאות ידע ייחודי ובעל ערך, וכמי שיכולות לספר לנו, אנשי המקצוע, מה היה יכול לעזור להן במפגש שלהן עם מצבים מסכני חיים, משפילים וקשים. לפיכך, שאלות המחקר התייחסו למפגש של הנערות עם גורמי סיוע,

ולמידה ולאופן בו חשו כי סיוע זה ענה על צורכן. כמו כן נשאלו המרואיינות מה נותן להן כח, גם זאת מתוך חסר קיים בספרות בנושא הכוחות של הנערות.

ראיון עומק חצי מובנה התאים במקרה זה מאחר והוא איפשר למרואיינות להיפתח ולבטא את חוויותיהן. מתוך כך שהחוקרת החלה בשאלה פתוחה ורחבה ורק בהמשך התמקדה בתפיסות הסיוע, ניתנה אפשרות להיכנס לעומק החוויה של המרואיינת. בנוסף, המרואיינת התבקשה לספר בשפתה שלה, מה חשוב בעיניה שהחוקרת תדע לגבי מצבה. היא התבקשה לשתף בסיפורה, ממה שהיא מגדירה כתחילת הקושי או ההתדרדרות של חייה. אמנם במילה ההתדרדרות יש משום הכוונה או שיפוטיות, אך ישנו גם אלמנט נרחב של חופש בחירה עבור המרואיינת, מאחר והיא זו שהחליטה במה לשתף וכמה להעמיק. החוקרת חשה כי דרך זו היא מכבדת וראויה, ולוקחת בחשבון הן את החלקים התרפויטיים של ראיון עומק זה והן את הרגישות הנדרשת בסיטואציה שכזו.

ניתוח נתונים

המידע במחקר האיכותני אינו נאסף בהתאם לקטגוריות שנקבעו מראש אלא מתהווה תוך כדי תהליך המחקר, תוך התייחסות למוקדי המחקר ולתיאוריהם של המרואיינים. החוקר מוצא את הקטגוריות או התמות מתוך תוכן הריאיון ולא מהשערותיו המוקדמות אולם עליו להיות מודע לפרספקטיבה המושגית ממנה מגיע (שקדי, 2003). כלומר, מאחר והיו לחוקרת השערות או הנחות מוקדמות, היה עליה להיות ערה לכך ולנסות כמיטב יכולתה לוותר על אותן הנחות, בכדי שתוכל להקשיב באופן פתוח ו"נקי" ככל האפשר. הראיונות הוקלטו ותומללו על ידי החוקרת, כדי לעזור לחוקרת להקשיב באופן פתוח ומעמיק, ולהיצמד למילותיה של המרואיינת, החוקרת האזינה לכל ריאיון מספר פעמים. בנוסף, כדי לשמור על פרטיות המשתתפות הוחלפו כל הפרטים המזהים.

שלבי הניתוח, כפי שמוצגים אצל לינקולן ודנזין (Lincoln & Denzin, 1994) מתחילים ברשימות מהשטח, שאחריהן, הכותב כחוקר מתחיל בהפיכתן לטקסט מחקרי. טקסט זה כולל את ניסיונותיו של החוקר להכניס סדר אל המידע הנרכש, על מנת להבין מה ניתן ללמוד מהמידע. בהתאם לניתוח הנתונים במחקר האיכותני, ניתוח הנתונים במחקר זה התבסס על זיהוי תמות וקטגוריות מרכזיות. לאחר שלב שקלוט הראיונות התבצעה קריאה חוזרת של הראיונות. החוקרת זיהתה בתוכם קודים וקטגוריות, כל קבוצת קטגוריות הפכה לתמה. דפי קידוד פותחו על מנת לכלול מובאות מדברי המרואיינות על פי התמות והקטגוריות שאותרו. כאמור, היה אתגר

לחוקרת לנסות ולהתעלות מעל הנחותיה, ידיעותיה המוקדמות ועמדותיה בתחום. כדי להגביר את האמינות (rigor), החוקרת ניהלה יומן רפלקטיבי וביצעה מספר הצלבות, אשר יפורטו בתת הפרק העוסק באמינות המחקר.

אמינות המחקר (rigor)

אמינות המחקר האיכותני נבחנת לפני המידה שממצאיו ראויים לאמון (Lincoln & Guba, 1985). במחקר זה החוקרת כתבה 'יומן שדה' שמטרתו הייתה להבטיח תהליך מתמשך של חשיבה ודיון. יומן שדה כזה עונה על הצורך של דיווח רפלקטיבי ומספק התבוננות על האינטראקציה בין החוקרת לנחקרות, כמו גם על רגשותיה ותחושותיה של החוקרת במפגש עם המרואיינות. יומן שדה זה הכיל בתוכו מחשבות של החוקרת על היותה עובדת סוציאלית בתחום זה בעת עריכת המחקר, השפעות הנחותיה המוקדמות על קריאתה והבנתה את הממצאים, הקושי בהקשבה לסיפוריהן הקשים של הצעירות על מפגשים משפילים עם שירותים ואנשי מקצוע שנחרטו בנפשן, כמו גם עם הרוע והניצול אותו חוו ברחוב. בנוסף, ערכה החוקרת מספר טריאנגולציות על מנת להגביר את אמינות המחקר (rigor): 'הצלבת חוקרים' עם עמיתה לכיתה (עובדת סוציאלית), אשר ערכה קידוד מקביל לראיונות. שיטה זו היתה חשובה מאחר ועמיתה זו אינה מהתחום של נערות במצבי מצוקה ועל כן קריאתה היתה 'נקייה' יותר מהנחות מוקדמות; 'הצלבת תיאוריות' להבנת הנתונים, תוך שימוש בתיאוריות מסוגים שונים כגון תיאוריות פמיניסטיות ותיאוריות אקולוגיות.

כמו כן, החוקרת השתמשה בתיאור עומק (Thick Description) על מנת להסביר מושגים מסוימים הקשורים לאוכלוסיית המחקר, ומשמעותם. זאת בכדי לתת לקורא את הכלים להבין ביטויים מסוימים השייכים לעולמן של נערות במצבי סיכון כמו למשל קודים של 'רחוב' (זולה, סנג'ר, מגביות ועוד), בעודו קורא את הציטוטים שהובאו בתוך פרק הממצאים. מתוך כך שהחוקרת קשורה לתחום הנערות והצעירות בסיכון זה זמן מה, היא פירשה והבהירה בעת הצורך מילים וביטויים שהמרואיינות משתמשות בהן מעבר ל'פשט' שלהן. אחת המטרות להבאת הציטוטים הללו והפרשנות שמאחוריהן היא לאפשר לקורא להעמיק בהבנת החוויה של המרואיינת.

סוגיות אתיות

בדומה לכל מחקר בו מעורבים בני אדם, גם במחקר זה ישנם היבטים אתיים. אכן, מספר סוגיות אתיות עולות ממחקר זה: ראשית, משתתפות המחקר התבקשו לתאר את סיפור חייהן, דבר אשר לעיתים עלול להיות מציף רגשית. על כן, נאמר לצעירות כי הן יכולות בכל עת לעצור את הריאיון וכי אינן חייבות להמשיכו. יחד עם זאת, גם מהספרות המקצועית (קרומר-נבו, 2000) וגם מתוך הראיונות שערכה החוקרת, נראה שהיה אלמנט תרפויטי ומעצים באפשרות לספר את סיפור החיים. למשתתפות המחקר הוצע בתום הריאיון לפנות לאנשי מקצוע, באם יחוו בכך צורך. כיוון שריאיון העומק עלול להוות כחושפני, הובטחה למשתתפות סודיות. זה נעשה כחלק מחתימתן על טופס ההסכמה מדעת. כחלק מהבטחת הסודיות, החוקרת עשתה מאמצים רבים לשנות את כל הפרטים המזהים בתוך הסיפור, כגון שם, עיר מגורים, מקצוע ההורים ועוד. סוגיה אתית נוספת נובעת מכך שלחוקרת יש היכרות עם התחום, הן מבחינת אנשי המקצוע הפועלים בשטח והן מבחינת היכרות עם צעירות שעשויות להיות מועמדות מתאימות להשתתפות במחקר. כדי להימנע ממצבים שבהם ההיכרות הקודמת תשפיע על מהלך המחקר, החוקרת לא ראינה צעירות אשר היו מטופלות ישירות שלה.

ממצאים

כאמור, מטרת מחקר זה היא ללמוד על תפיסותיהן של צעירות שהיו בעברן נערות במצבי מצוקה קשים לגבי הסיוע והעזרה שהוצעו להן. ממצאי המחקר מתארים את המהלך הכרונולוגי בחייהן של הצעירות, מהילדות ועד היום, עם דגש על חוויות הקושי, ההתדרדרות וההיעזרות. המחקר מבקש להביא את קולן של צעירות במצבי מצוקה קשים, את האופן שבו הן מספרות את סיפורן, ואת התפיסה שלהן את הסיוע שהוצע להן, את כוחותיהן הייחודיים ואת הדרכים שלדעתן יכולות לסייע לנערות במצבן. המחקר שואף לתת ביטוי לידע הייחודי של הצעירות, שמקורו בניסיון החיים המורכב שלהן. הידע מבטא את הכוחות ואת קשיי החיים המאפיינים נערה במצבי מצוקה קשים, ובעיקר יכול לסייע בפיתוח ההבנה לגבי סוג ואופי העזרה המתאימים לנערות אלו.

לפרק זה ארבעה חלקים על ציר הרצף הכרונולוגי, המהווים ארבע תקופות זמן או שלבים בחייהן של הצעירות. בכל חלק מוצגים הנושאים המרכזיים העולים מדבריהן של הצעירות. החלק הראשון מתאר את תקופת ה'ילדות ומשפחה'. חלק זה מתמקד בתפיסת הנערה את משפחתה; בפגיעה הפיזית ו/או המינית שעברה הנערה; בחשיפת הפגיעה ותחילת ההתדרדרות. החלק השני

מתאר את 'היציאה מהבית', תוך התמקדות בתהליך היציאה לרחוב/למסגרת; בסוציאליזציה לרחוב; בכוחות הפנימיים והחיצוניים בשלב זה ובקשיים המאפיינים שלב זה. החלק השלישי מתאר את תפיסתה של הצעירה את 'המפגש עם השירותים'. בחלק זה נידונים הקשיים במפגש עם גורמי טיפול וההיבטים החיוביים במפגשים אלו. החלק הרביעי והאחרון הינו 'מבט רטרוספקטיבי' - חלק זה מתמקד בכוחות הצעירה; בתפיסתה את החסרים במפגש שלה עם גורמי הטיפול ובתפיסתה את השירותים הרצויים.

מאפייני הצעירות המרואיינות

במחקר זה רואיינו 12 צעירות. טבלה מס' 1 מציגה את המאפיינים שלהן. הן בנות 18-26, למעט צעירה אחת בת 28. כולן היו בעבר במצבי מצוקה קשים - במובן של חשיפה לפגיעות פיזיות ומיניות, מעבר בין מסגרות, שהות ברחוב, עיסוק בזנות, שימוש בסמים וניצול לסוגיו. הצעירות מגיעות ממוצאים מגוונים: ילידות הארץ, מתוכן יהודיות וערביות, יוצאת אתיופיה, יוצאות בריה"מ לשעבר ועולה מארה"ב. שלוש מתוך הצעירות אומצו ממדינות מחוץ לישראל. חמש מהצעירות מגיעות מרקע דתי, הנע על הרצף בין דתי-לאומי ועד חרדי. הגיל הממוצע ליציאה מהבית, אם לרחוב ואם למסגרת, הוא 14. תשע מתוכן דיווחו על פגיעה פיזית (אלימות חמורה) ו/או מינית בילדות, הפגיעה התבצעה תמיד בתוך המשפחה (גרעינית או מורחבת) או בסביבה הקרובה (שכנים). שתיים מהצעירות לא דיווחו במפורש על פגיעה מינית ו/או פיזית ואחת בלבד דיווחה שלא נפגעה מינית או פיזית אולם עברה התעללות נפשית בתוך המשפחה.

טבלה מס' 1:

מרואינת	גיל	מוצא	אימוץ	רקע דתי	פגיעה מינית/פיזית בילדות
חני	28	ישראלית (הוריה מארה"ב)	לא	כן	כן
שירה	25	ישראלית (אשכנזייה)	כן	לא	נאמר שלא
ורד	25	ישראלית (מזרחית)	לא	כן	כן
רותם	25	ישראלית	כן	לא	כן

			(אשכנזייה)		
תמר	24	ישראלית (אשכנזייה)	לא	כן	כן
שרה	24	אמריקאית	כן	כן	כן
אניה	22	יוצאת בריה"מ לשעבר	לא	לא	לא נאמר
מאיה	22	ישראלית (לא ידוע)	לא	כן	כן
פטמה	20	בדואית	לא	לא	כן
יסמין	19 וחצי	ערבייה-ישראלית	לא	לא	כן
סופי	19	יוצאת בריה"מ לשעבר	לא	לא	לא נאמר
ליאן	18	יוצאת אתיופיה	לא	לא	כן

תמה ראשונה: ילדות ומשפחה - "מאיפה הכל התחיל..."

תמה זו מאגדת בתוכה שלוש קטגוריות והן: תפיסתה של הצעירה את משפחתה, הפגיעה שעברה וחשיפתה ותחילת הקושי או ההתדרדרות. בעת הריאיון, נתבקשו הצעירות לספר את סיפורן, מהנקודה שהן מגדירות כתחילת הקושי או ההתדרדרות בחייהן. רובן ככולן החלו בתיאור משפחתן, או יחסיהן עם הוריהן בגיל הילדות, כך שרה (24) מספרת:

"אני חושבת שבכלל כל הבעיות התחילו כי גם ההורים שלי היו מכורים. אמא שלי היתה גם פעילה בזמן שוולדתי. נולדתי מוקדם ונתנו אותי למשפחה. אמא שלי עזבה את בית החולים ונתנו אותי למשפחה אחרת".

כמו-כן, חשוב לציין כי רובן (תשע מתוך 12 מצינויות במפורש) מתארות פגיעה פיזית ו/או מינית אשר קדמה לתהליך ההתדרדרות והיציאה מהבית. כך למשל מתארת יסמין (19.5) את חייה המוקדמים:

"אני ילדה לשני הורים גרושים, בגיל ארבע ההורים התגרשו בערך, אבא סוחר סמים, אמא אשת בית שהתחתנה בגיל 17, בגיל מאד צעיר, והבינה שזה לא המקום שהיא רוצה. בגיל ארבע אחרי שההורים התגרשו אמא שלי הייתה בסכנת חיים, הסתובבתי איתה מגיל ארבע, יש לי עוד אח קטן ממני בשנה, הסתובבתי איתה, אני ואחי, מגיל 4 עד גיל 7 בערך במקלטים לנשים במצוקה, לנשים מוכות, בכל הארץ. גם אחרי שההורים התגרשו אמא לא הייתה במצב כזה טוב. במגור אצלנו זה טיפה קשה להתגרש, זה להיפתח למקום שלא ראית לפני זה, שלא ידעת לפני זה.. לעולם הגברים, לעולם הזנות, לעולם הסמים".

1.א. תפיסת הצעירה את המשפחה

ראשית ניכר כי הצעירות מגיעות מרקע משפחתי מגוון, ממעמד חברתי וממוצא שונים באופן יחסי (משפחות: יהודיות-דתיות, חילוניות, ערביות, עולות, ותיקות, עמידות, עניות ועוד). מן הראיונות עולה כי מרבית הצעירות נחשפו אלימות פיזית או מינית כלפיהן בילדות המוקדמת. בכמה ראיונות הצעירות שמות דגש על דמות האב כדמות נוקשה, אלימה, ולעיתים מנוכרת. האב נתפס לפעמים כדמות אשר בעקבותיה חלה ההתדרדרות בחייה של הצעירה. "אבא תמיד היה הגורם שעושה לנו בעיות בבית.. אני הכי לא מסתדרת איתו בכלל. גם לא אוהבת אותו. אני גם חושבת שאין לי אבא. אני נולדתי בלי אבא" (פטמה, 20).

מספר צעירות מתארות נתק, עד כדי פער, בין מה שקורה בתוך הבית, אם זה אלימות כלפי הצעירה ואם ההתדרדרות של הצעירה, לבין מה שנראה לעין הציבור. חלקן מתארות ששמרו על תפקוד גבוה גם כשהיו במצבים קשים. "מסלול החיים שלי היה מאד נורמטיבי. גן, בית ספר יסודי, חטיבה, אחר-כך תיכון. כאילו מבחינה חיצונית הכל נורמאלי, הכל עובד כמו שצריך" (תמר, 24); "ההורים המאמצים, הם היו אנשים עם הרבה כסף דווקא. אם היית רואה אותם מבחוץ, היו נראים לך בסדר גמור.. אבל שניהם היו מזה מסובכים עם עצמם" (שרה, 24).

1.ב. הפגיעה וחשיפתה

כאמור, תשע מתוך 12 הצעירות תיארו פגיעה מינית ו/או פיזית בילדות, רובן ככולן בתוך המשפחה. "בגיל עשר וחצי עברתי אונס מהבן-זוג של אמא שלי" (יסמין, 19.5); "גם בילדות שלי, בערך בת שלוש.. שכן התחיל לעשות לי שם שטויות, את יודעת, אני לא רוצה לפרט.. ואף אחד לא שם לב לזה. זה נגמר כשהייתי בת 9, כי הוא נפטר, הוא היה אדם מאד זקן..". (שרה, 24); "כל הבלגן התחיל כשלא ידעתי שזה בלאגן, שזה כשהייתי בערך בת עשר (שתיקה) אז בת-דודה שלי

פגעה בי מינית תקופה, אני לא זוכרת מתי זה נפסק. בעצם מהבחינה הזו הכל היה.. אף אחד לא ידע" (תמר, 24).

חשוב לציין ששתיים מהצעירות לא התייחסו לנושא הפגיעה המינית מפורשות בריאיון, כלומר לא אמרו שנפגעו אך גם לא אמרו שלא נפגעו. צעירה אחת בלבד אמרה באופן ברור כי לא נפגעה מינית או פיזית בביתה, אך חוותה התעללות רגשית מצד אמה. בהמשך פרק זה יתואר בהרחבה כי גם במהלך החיים מחוץ לבית, הצעירות המשיכו להיפגע מינית ופיזית.

הצעירות שנפגעו בתוך הבית מתארות הוויה של אלימות וחוסר תפקוד הורי. כך למשל מתארת חני (28):

"היה איזשהו שלב שאמא שלי לא הפסיקה להביא ילדים, כל הזמן הייתה או בהריון או בבית בחופשת לידה ובערך כשהייתי בת 11 זה התחיל להיות פשוט זוועה, שאין מקום בבית, ואנחנו בדירת 3 חדרים, כל הבנים בחדר אחד וכל הבנות בחדר אחד. ובערך בגיל הזה, כיתה ד', משהו כזה, היו הרבה צעקות בבית, זה התחיל בזה שהווליום של אמא מתחיל לעלות ואז תוך כמה שנים זה פשוט נהיה הווי של מכות בבית וצרחות והאמא מרביצה והאבא מכה ולא מסכים כלום, כן מבחינת דת וכן מבחינת אה, כל דבר שאתה עושה הוא לא בסדר, הוא לא טוב".

הצעירות מתארות כי חוו פחד מפני הוריהן, אשר הוביל, לתפיסתן, לעיתים להסתרה של התנהגויות קשות כגון קיום יחסי מין עם גברים מבוגרים, עישון ושתייה מאסיביים, או קושי נפשי שהתבטא לעיתים בפגיעות עצמיות. חלק מהנערות תארו כיצד הפחד, ההתנהגויות המסכנות וההתעללות הובילו להיפלטות מהבית בגיל צעיר: "גיל 13 וחצי התחלתי לעשן חשיש וכשהתחלתי לעשן כבר הוציאו אותי מהבית, לקחו אותי למקלט לנערות בסיכון ונערות שהן בסכנת חיים. גם משם ברחתי, מצאתי את הדרך לברוח וברחתי.." (יסמין, 19.5).

עוד טרם היציאה, חלקן ביקשו לחשוף את הפגיעה. התיאורים של החשיפה היו מלווים בחשש ובציפיות ואכזבות מצד הנערה, בהכחשה ואלימות חוזרת מצד ההורים ולא פעם באזלת יד מצד גורמי הטיפול.

"בגיל 15 בערך החלטתי לספר לחברה מה קורה אצלי בבית והחברה סיפרה לאמא שלה.. אני חושבת שזה היה הפעם הראשונה שנפגשתי עם עובדת סוציאלית.. אמרתי לעצמי – היא בטח

תעזור לי... היא הזמינה את ההורים שלי לשיחה.. היא אמרה להם – טוב, פשוט תלכו הביתה, והיה ממש בלאגן בבית, ממש מכות ובלאגן על זה שדיברתי..” (רותם, 25);

”לא הציעו לי עזרה כי לא ידעו על המצב שלי. רק כשהתחלתי לחתוך וורידים, אז הייתה לי פסיכולוגית שהייתה מדברת איתי, בתקופה של גיל 13, פסיכולוגית מהבית”ס. זה לא כ”כ עזר לי כי היא הייתה אדם זר והתביישתי” (אניה, 22);

”אני זוכרת שניסיתי לספר לעובדת סוציאלית מה קורה איתי ובסוף היא ניסתה להגיד משהו להורים שלי ואמרו – לא, אנחנו לא יכולים כי אנחנו לא יודעים אם זה בכלל נכון, ואנחנו אסור לנו לקחת עוד יהודי לבית משפט. זה נגד מה שאנחנו מאמינים בו..” (שרה, 24).

1.ג. תחילת ההתדרדרות

במרבית הראיונות תיארו הצעירות את הילדות או תחילת גיל ההתבגרות כהקדמה להתדרדרות שלהן עצמן. כאמור, האלימות, ההתעללות ו/או הפגיעה המינית שחוות מתוארת על ידן כקרקע ליציאה מהבית.

”אני לא יכולתי לשוב הביתה יותר.. כי הוא (אבא) גלגל אותי במדרגות וזה היה לא נעים. אפשר להגיד שזה הרגע שעזבתי את הבית, הייתי בכיתה י’, בת 15, ולא היה לי לאן ללכת..” (חני, 28);
”היו לנו עניינים של אלימות במשפחה, כפייה דתית, וכל מיני דברים כאלה. וכשהייתי בת 14 אחד האחים שלי התאבד ואחרי המוות שלו חזרתי בשאלה ועזבתי את הבית, עזבתי את הלימודים, התחלתי להסתובב” (מאיה, 22).

שלב זה של תחילת ההתדרדרות מתואר על ידי הצעירות בשני אופנים עיקריים. הראשון הוא החשיפה והמפגש האינטנסיבי עם סמים ואלכוהול והשני הוא היעדרו של מבוגר אחראי. ליאן (18) מתארת: ”תחילת הבלגן היה 12-13, תמיד הסתובבתי עם בנות יותר גדולות ממני, והבנות האלה יודעות והיו לוקחות אותי בטרמפים, הייתי שותה, מעשנת כבר בגיל 13”. הצעירות מתארות תחושה שאף אחד לא שם לב ולא יודע איפה הנערה נמצאת, מהרמה הרגשית ועד הרמה הפיזית.

הצעירות מספרות על המעבר לפנימייה, בה הן נחשפות לסמים ואלכוהול ולמעשה מתנהלות בגיל צעיר באופן עצמאי, ובלי פיקוח על מעשיהן או מצבן. המשפט ”אף אחד לא ידע..” חוזר על עצמו כמעט בכל ריאיון.

"בגיל 13. הגעתי לפנימייה, כי אני רציתי מרצוני העצמי, זה היה נראה תמיד הכי כיף שיש. עד שהגעתי והבנתי שזה לא כיף, מקום סגור, יש חוקים ומטלות ואני לא רגילה לזה. באתי ממקום פתוח מהבית, שאמא לא אמרה לי מה לעשות, אבא היה ברוסיה ואני בבית היית מסתובבת ושותה כל הזמן ולא שמו לב..". (סופי, 19);

"ואז אני בשביל לברוח מהעיר הזו, הייתי כבר בת 15, הלכתי לפנימייה והייתי שם 4 שנים, סיימתי לימודים. וגם שם, התחלתי לשנות ממש הרבה, לברוח מהפנימייה, לשחות ברחובות. כאילו לא ידעו, הייתי בורחת בלילות ובימים חוזרת לבית ספר, בורחת למסיבות, תופסת טרמפים, הייתי עושה הרבה דברים מסוכנים..". (אניה, 22).

תמה שנייה: היציאה מהבית "פשוט לומדת להסתדר ומשלה את עצמך שהכל סבבה"
חלק זה יתמקד בתהליך היציאה מהבית לרחוב או למסגרת חוץ-ביתית; בסוציאליזציה של הצעירות לרחוב; בכוחות הפנימיים והחיצוניים שמצאו הצעירות בתקופה זו, כמו גם בקשיים האינהרנטיים לתקופה זו. חלק זה הינו חלק המתאר פרק זמן קריטי בחיי הצעירות. בתקופת חיים זו הן לרוב מתרחקות ממשפחת המוצא, לעיתים מבחירה ומתוך מחשבה שכך תיפסק ההתעללות שחוו בבית, ולעיתים מכורח המציאות, עקב סילוקן מהבית.

2.א. תהליך היציאה מהבית לרחוב או למסגרת

מתוך הראיונות עולים שני דפוסים אפשריים בהקשר ליציאה מהבית, לעיתים צעירה מתחילה ברחוב ובהמשך מגיעה למסגרת ולעיתים ההפך הוא הנכון. כך או כך, חלק זה מתאר תקופה בחייהן של הצעירות שבה הן עוברות סוציאליזציה לרחוב או להיותן נערות "מוסדיות" במובן של מעבר בין כמה מסגרות. במרבית הראיונות הצעירות מתארות תקופה זו כמלאה מעברים: "השתכרתי לגמרי ביום כיפור, היית על הפנים. עם כל ההוסטלים, וצופיה - את באובדן שליטה מוחלטת על החיים שלך ועל הגוף שלך וגם ככה יש לי תסביך חבילה מהגירוש, את פה ואת שם ואף אחד לא שואל אותי מה אני רוצה!" (שירה, 25).

בהתייחסותן למסגרות השונות השפה היא פאסיבית, כדוגמת "העיפו אותי משם ושמו אותי בפנימייה אחרת", "הם רצו שאלך למעון נעול", "לקחו אותי למקלט". ואילו צעירות המתארות את החיים ברחוב משתמשות דווקא במונחים המתארים תחושת שייכות. חווית החיים הראשונית בהגעה לרחוב מתוארת לא פעם כאקט של בחירה, של כח ושליטה. רותם (25) מתארת את תחושת השייכות כך:

"פנתה אלי מישהי שרצתה להבין מה מעשיי.. הסברתי לה שברחתי מהבית.. והיא אמרה לי 'וואלה גם אני'. ואני חושבת שבאותו יום גיליתי שיש הרבה כמוני שלא רוצים להיות בבית ומצאו את עצמם דווקא פה..".

תהליך היציאה מהבית כפי שהוא עולה מהראיונות קשור לרוב בתחושה של הצעירה שהיא אינה יכולה או רוצה להיפגע יותר. לעיתים מוצג מצב בו הנערה נאלצת לעזוב את ביתה מאחר וההורים או המטפלים העיקריים לא מוכנים שתישאר שם יותר. כמו כן, תהליך זה קשור בהאשמת ההורים הביולוגיים או המאמצים במצבן של הצעירות.

"אני יושבת ומפחדת מה אגיד לאבא שלי ושוב אחטוף מכות וממש הייתי בחדר ואמרתי לעצמי – טוב די. לא רוצה יותר, לא בא לי יותר. ופשוט ארזתי ופשוט יצאתי מהבית" (רותם, 25); "בקיזור היה מלא בלאגן, בין הבית חולים של אח שלי לבתי משפט סביב הגירושים, ושניהם גם ככה היו עובדים מלא שעות. אבא שלי היה חוזר כשהייתי כבר הולכת לישון, והיא (האמא) עובדת עד שש... קצת לפני גיל 12 הגעתי למרכז העיר... גם ככה הייתי מסתובבת כל היום בשכונה שהייתה בבנייה. התחילו להעיק אותי מבית הספר כי היו לי בעיות זעם.. נדמה לי שתמיד היו לי בעיות זעם אבל רק אז התחלתי לבטא אותם "כמו שצריך" (שירה, 25).

במספר ראיונות אף עולה כי הצעירה בחרה לצאת למסגרת חוץ-ביתית במחשבה שכך תתרחק מהבית או מחברה לא מיטיבה המקיפה אותה ויהיה לה טוב יותר, אולם מחשבה זו מתבדה זמן קצר אחרי היציאה למסגרת, כפי שניתן לראות בתיאורה של חני (28):

"והאמא הסכימה לקבל אותי בתור משפחה אומנת וגרתי אצלם שנה וחצי, אצל משפחה חרדית שעוסקת בחינוך ואני לא הבחורה הראשונה שהייתי אצלם והציפיות שלי לא התמלאו והיה לי שנה וחצי מאד קשה שם. המשפחה לא סיפקה לי את השיחות האלה, את הכיוון הזה, את האפשרות למצות את עצמי בכיוון חיובי, הם פשוט נתנו לי מקום לגור ותו לא. לאחר שנה וחצי נפלתי מהבית שלהם, היתה מריבה לא נעימה ועברתי..".

2.2. סוציאליזציה לרחוב/למסגרת

כאמור, נערות המתארות תקופה זו כמעבר בין מסגרות והשמות חוץ-ביתיות משתמשות לרוב בביטויים פאסיביים הכוללים העברה שלהן ממקום למקום. חלקן מתארות שינוי במסגרת, אך

לרוב השינוי אינו מחזיק לאורך זמן. מרבית הצעירות מתארות קושי, התדרדרות ולמידה של הרגלים מסכנים במסגרת או המסגרות הראשונות בהן שהו, כך מתארת סופי (19):

"ואז בפנימייה התחלתי להתדרדר עוד יותר, מסתובבת, בורחת כל הזמן, היו משעים אותי, עישנתי סיגריות. העיפו אותי משם ושמנו אותי בפנימייה אחרת. ושם לא הסתדרתי עם האנשים, כי זה אנשים שיש להם תיקים פליליים ולא הכי אהבתי את זה. אז ברחתי משם. בגיל 15 שמו אותי בהוסטל והייתי שם שנה וחודש. שם התחלתי להסתובב עם הערבים, הבנות היו מדרדרות אותי, היית תמימה כזו, חברה היתה אומרת לי בוא נברח והייתי בורחת, ולא פעם ולא פעמיים הייתי במשטרה בגלל זה".

תהליך הסוציאליזציה לרחוב מתואר בפירוט אצל כמה מהצעירות. ניכר מתוך התיאורים כי ההגעה לרחוב נחוותה בתחילה כהרפתקה המלווה בתחושת שחרור, חופש והזדהות:

"אני חושבת שבהתחלה זה מילא אותי בהרבה ביטחון שאני עם עוד אנשים, שיש עוד אנשים בסיטואציה שלי, שהנה עכשיו אני חיה חיים חופשיים באמת. את זה אני זוכרת ממש ממש חזק, כאילו אנחנו יכולים לעשות מה שבא לנו, מתי שבא לנו. גם היה קיץ אז יש אשליה כזו שהכל נורא קל וסבבה. כאילו יש מרכז כזה שאפשר ללכת אליו אם אנחנו רוצים להתקלח ולהתארגן, עושים מגביות (בקשת כסף מעוברים ושבים).. " (רותם 25).

"גם אם לא היה לי איפה לישון ואני בתחתית של התחתית ולא אכלתי יומיים, ואני עייפה ורעבה ובא לי סיגרית ובית וחיבוק ולא משנה מה – הייתי הולכת למסיבה ומחכה לבוקר ורוקדת ונהנית ומשכנעת את עצמי שאני חיה את החיים הטובים ואני לא צריכה כסף בשביל זה ואני לא צריכה בגרות בשביל זה ואני לא צריכה את ההורים בשביל זה.. " (ורד, 25).

חיי הרחוב מתוארים כחיים עם מבנה פנימי מלא, הכולל קבוצות שונות, חלוקה לאזורים וטריטוריות, וחלוקת עבודה בין נערים לנערות. עוד מתארת רותם (25): "יפשוט לומדת להסתדר ובאמת משלה את עצמך שהכל סבבה.. באיזשהו שלב כאילו אממ התחיל להיות סדר כזה מאד ברור, שהבנים הם מארגנים סמים וכל הדברים האלה ואנחנו הולכות תכלס לעסוק בזנות..".

ניכר כי לחיים ברחוב יש שגרה מסוימת עבור הנערות והיא כוללת לרוב 'התארגנות' על סמים ועל מקום ללון בו באותו הערב. אם בתחילת הדרך הרחוב נראה כמו פתרון אפשרי עבור הנערה, כי קיץ ולא קר, כי יש עם מי להסתובב ולמי להשתייך, לא עובר זמן רב והרחוב גובה מחיר. הצעירות

מתארות הישרדות קשה ברחוב הכוללת פגיעה מינית חוזרת ונשנית על ידי גברים. בין השאר מאחר והשימוש בחומרים ממכרים והתלות בהם מביאה את הנערה למצב שבו היא משתמשת בגופה על מנת להשיג את הסם.

"ואז הגיע סוף ספטמבר ולא היה לי איפה לגור יותר.. וישנו ברחובות בקיצור.. עכשיו כל החסדים שהיו לי כשהייתי בת 16.. כל זה נגמר. הייתי שרמוטה. אין מקום לישון. יש רק זיון וביי-ביי.. אף אחד כבר לא מארח אותך בבית שלו, לא זקן, לא צעיר, לא אף אחד. פשוט לא מרחמים עלייך יותר..". (חני, 28).

"יצאתי משם אותו ערב וישר התחלתי להשתמש, נתנו לי כסף לאוטובוס, ישר הלכתי לחפש עם מי להתמסטר. זה היה בדיוק בחג של הערבים, ברמדאן. בסוף של החג אז כולם חוגגים וזה. מצאתי שם עם מי להיות. לא היה לי איפה ללכת ואיפה לישון. כל לילה במקום אחר. היה צריך כזה, היה מישוהו שם שהיה מנסה לדאוג לי כאילו. היינו שלושה ימים ברצף מסטולים והוא היה מביא חברים שלו לשם..". (שרה, 24).

2.ג. הכוחות בתהליך היציאה מהבית

הצעירות מתארות בראיונות עמן כוחות פנימיים וחיצוניים אשר השפיעו עליהן בתקופת חיים זו. הכוחות הפנימיים שגילו בעצמן צעירות שהגיעו לרחוב קשורים בתחושת עצמאות. היו שתיארו את עצמן ככאלו שתמיד הסתדרו וידעו לשמור על עצמן ולכן בהגיען לרחוב חשו שימצאו את דרכן. היו שתיארו כי הניסיון המיני המוקדם והמפגש עם גברים טרם ההגעה לרחוב גרם להן לא לפחד. והיו שטענו את ההפך, כלומר, היותן נערות 'צנועות', לעתים מבית דתי, אשר ניסיון עם גברים דל, גרם להן לחוש פחד רב ברחוב. בתיאור של מאיה (22), למרות שהרחוב היה מקום מסוכן עבורה, בו ניסו לפגוע בה, היא חשה מוגנת, כי רוב הזמן היתה לבד והיה לה את עולמה הפנימי:

"יתראי ישנתי ברחוב, ניסו להתחיל איתי אלף פעמים, מישוהו ניסה לאנוס אותי איזה לילה. הסתובבתי עם כל מיני.. אנשים אה.. לא הכי סימפטיים.. בכלל לא. אבל תמיד איפשהו הייתי מוגנת, בגלל שהייתי רוב הזמן לבד, בראש שלי, ובעולם שלי, לא הייתי יצור ממש חברתי וזה איפשהו הגן עלי, אבל כן נחשפתי לסמים, היו מסביבי הרבה בנות שעסקו בזנות, היה מסביב הרבה גברים שניסו לנצל אבל אני תמיד ידעתי לשמור על עצמי. הייתי מסתובבת עם גז פלפל, הייתי תמיד מוכנה לכל דבר".

כוחות חיצוניים שהוזכרו על ידי הצעירות היו קשורים לתחושת הזהות וההזדהות. כאמור, צעירות רבות תיארו חוויה של בדידות וחוסר נראות בביתהן, כך חני (28) מספרת:

"זהכאב הכי גדול שלי בתקופה הזאת, היה שכולם ביום חמישי בערב מארגנות תיקים, זה היה בשירות לאומי גם, מביאות את התיק הגדול ללימודים, מתגעגעות הביתה, חולות בית, ואני עד עכשיו המילה בית בשבילי זה מצוקה, מבחינתי לגור ברחוב היתה הקלה".

אכן, היציאה לרחוב הביאה עמה את התחושה הנגדית, תחושה שייכות ואף בטחון מהקבוצה אליה הנערה משתייכת, ומהעובדה שישנם עוד אנשים בסיטואציה דומה לשלה. בנוסף, מתארות הצעירות תחושה של חופש. החופש לעשות מה שאני רוצה ומתי שאני רוצה, כמו שמתארת מאיה (22): *"הייתי מאד עצמאית ותמיד איפשהו החזקתי את הראש מעל המים, תמיד איפשהו דאגתי שתהיה לי עבודה וקצת כסף משלי, והחופש שלי היה לי משהו מאד חשוב לי, לכן גם בהרבה מסגרות לא החזקתי".* הרצון להיות כביכול חופשיה הוביל אותן לחיים ברחוב, שהביאו גם קשיים רבים לחייהן.

2.2. הקשיים שביציאה מהבית

לאחר תקופת זמן מסוימת ברחוב, חל שינוי בתפיסת הצעירות, והן מתארות מציאות חיים בלתי נסבלת הכוללת התמודדות עם ניצול, זנות, אלימות, תקיפה ומוות או כמו שאמרה אניה (22): *"אדם שהוא ברחוב הוא נשחק.. אין מה לעשות".* ניכר כי האשליה של הרחוב משחקת תפקיד חשוב בתקופת חיים זו. האשליה שאת מסתדרת, שלא קר, ואת לא עייפה ואת לא צריכה עזרה מאף אחד, אולם אז האשליה מתנפצת, כמו שמתארת שרה (24): *"אני זוכרת שהייתי בחוץ ולא יכולתי לסבול את זה, בלילה זה הזמנים הכי קשים, ביום עוד קל להתחבא כי יש אנשים וזה. אבל להיות לבד בלילה בחוץ כשאין אנשים – זה סבל".*

מספר צעירות תיארו באופן מפורש את החיים בזנות, בצורה אמיצה. הן התייחסו לכך שבזנות יש אלמנטים של שכנוע עצמי, של מחיקה ושל ניתוק. כלומר, הנערה מחליטה שאם ממילא עושים את זה, אז למה שלא להרוויח כסף. יש בכך גם תחושת שליטה מסוימת עבור הנערה, ביכולת שלה להרוויח כסף ולהחליט עם מי, כמה ומתי. אולם, הזנות מביאה גם מחיקה של מי שהייתה פעם. לא מעט צעירות התייחסו אל עצמן במונחים הללו, של 'ילדה טובה', או 'ילדה שמורה' אשר עם הזמן נמחקה כלא הייתה. צעירות מספרות על ניתוק, על חיים בהם דברים קורים בצורה עיוורת, מתרחשים מתוך איזו אינרציה של הרחוב הכוללת טכניקות הישרדות ושימוש מאסיבי בסם.

השימוש הינו קושי נוסף אשר כרוך בחיים ברחוב. הצעירות תיארו שימוש בסמים הגורם להן לקבץ נדבות, למחזר בקבוקים וברזל, או למכור את גופן. שרה (24), אחת הצעירות אשר הייתה מכורה להרואין מתארת את חייה עם בן זוגה בכפר ערבי. לאחר שמכרו את כל מה שהיה בבית אמו של בן הזוג (עד כדי עקירת הבלטות מהרצפה ומכירתן) בן הזוג הביא את הצעירה לסוחר הסמים. בתחילה היא לא הבינה במה מדובר אולם במהרה התברר לה שהיא עצמה, גופה ונפשה, הינם התמורה לסם שקיבל בן הזוג:

"המצב הכי גרוע שהיה לי אצלו אם היינו צריכים להשתמש, היה בא זמן שהיינו בקריז, וחייבים להשתמש, אז הוא היה אומר 'בואי הסוחר הזה ראה אותנו והוא מזמין אותנו אליו.. מזמין'.. אז הלכתי איתו וישבתי שם ופתאום אחרי עשר דקות החבר שלי הולך לצד עם הסוחר והוא נותן לו משהו ביד, ואז החבר אומר לי 'תבואי הביתה עוד רבע שעה, אני צריך ללכת'. ואני אומרת לו – לאן אתה צריך ללכת עכשיו חשבתי שבאנו לשבת פה, והוא אומר- תפסיקי להתווכח עכשיו.. ואני מנסה לפתוח את הפה ולהגיד משהו והוא עושה לי – 'ששש אל תעני לי! אמרתי שתבואי עוד רבע שעה וזהו'. ואני עוד איכשהו הייתי מבולבלת.. לא הבנתי, רק אחרי דקה כשהסוחר נכנס וסוגר את הדלת הבנתי איזה עסק הם עשו..."

אלמנט נוסף שמתארות הצעירות בחיי הרחוב הינו המוות. צעירות אשר שהו ברחוב תקופה מסוימת תיארו שחוו התאבדויות או מוות ממנת יתר של חברים. לעיתים התיאור מלווה ברגשות אשם על כך שאחרים מתים והצעירה עצמה חיה ולעיתים כנקודת מפנה.

"שם (כשחברתה התאבדה) הייתה איזושהי נקודת שבירה שהרגשתי שזהו – או שאני אגיע לאותה נקודה או שמשו או לי ישתנה.. שלוש שנים את ברחוב, את רואה הרבה אנשים שמתאבדים.. אבל אצלה זה תפס אותי, אני זוכרת את זה ממש. זה היה קשה" (רותם, 25).

תמה שלישית: המפגש עם השירותים "כשאת בסדר נחבק ונאהב וכשאת לא – אז לא"
חלק מהצעירות מתארות מעבר נזיל בין השהות ברחוב לבין הניסיון של גורמי רווחה להכניס אותן למסגרות. ניסיון המתואר ככושל, באם הנערה מתנגדת מאד למסגרת. מספר צעירות חזרו על כך ש'ללכת ראש בראש' עם נערה במצבן זו טעות שגורמי הטיפול חוזרים עליה שוב ושוב והיא מובילה לכישלון. מהראיונות עולה כי המפגש של הצעירות עם השירותים השונים הביא עמו קשיים כמו גם היבטים חיוביים.

הצעירות במחקר זה פגשו מגוון שירותים ומסגרות לנערות במצבי מצוקה. החל ממעונות נעולים כגון 'מסילה' ו'צופיה', המשך בהוסטלים לנערות בסיכון וכלה בקורות גג ומענים הומניטאריים, אשר אליהם הגיעו הצעירות לרוב בגיל מבוגר יותר ומבחירה.

"החזירו אותי לצופיה, מלא בריחות וזה. הגעתי למסילה בגיל 14. הייתי במגן שנה וקצת, בקידום שנה וקצת ובמעונית שנה וקצת עד גיל 18. שם היו סיפורי זוועה.. כל פעם חשבת שיותר גרוע לא יכול להיות ובהחלט היה יותר גרוע!! הגעתי למגן, לא ידעתי לאן אני נכנסת ולא כלום" (שירה, 25).

צעירות רבות מתארות את חווית השהות במסגרת כלא מתאימה להן, חוויה של קושי, של חוסר שיתוף, של מאבק כוחות בין הנערה לגורמי הטיפול ושל חוסר אמון הדדי ביניהם. ניכר כי החוויה המרכזית של הצעירות את הטיפול הסמכותי-מוסדי היא של **יחס חיובי מותנה**. כלומר, אם תצליח הנערה 'להתיישר' לפי אמות המידה של המסגרת, היא תקבל את המקום והעזרה לה היא זקוקה, ואם לא היא תיאלץ לעזוב.

"פתאום היו מגלים.. ואז כל הפרגון הפך למבטים מאד קשים ולמשפטים שעד היום אני לוקחת איתי.. השיטה הזו, שהאהבה שלנו והיחס שלנו יגיעו רק כשתהיי 'לפי הספר' שלנו, לא הצלחתי להחזיק את זה" (רותם, 25).

3.א. קשיים במפגש עם השירותים

מרבית הצעירות המרואיינות תיארו קושי ומורכבות במפגש זה. ראשית מתוארים קשיי הסתגלות למסגרת. נערות אשר שהו זמן מה ברחוב, כשאין אף מבוגר אחראי בסביבה, מתארות קושי להסתגל לשינוי: *"לי זה היה אז מטורף להתרגל שכל לילה אני ישנה באותה מיטה, ש 24 שעות יודעים עלי מה אני עושה. עד אז לא היה כזה דבר. זה היה קשה קשה קשה" (תמר, 24).*

הקושי להסתגל למסגרת יכול להוביל להסתגרות, לניסיונות אובדניים ולעיתים לחיבור עם נערות אחרות במסגרת אשר גם להן קשה ורוצות לברוח. יתרה מכך, אופי הטיפול במסגרות נחוה על ידי הצעירות כלא מתאים עבורן. הן מתארות את הטיפול המוסדי ככזה שלא מצליח להיות רגיש לכל נערה, שמקפיד על גבולות יתר על המידה, נוקשה, מייאש, גזעני לעיתים ושיפוטי.

"העבירו אותי להוסטל אחר לנערות. הייתי בהוסטל הזה תקופה של שלושה חודשים. גזענות רצח!! דברים שאי אפשר לתאר, לא סבלתי את המקום, לא הסתדרתי שם בכלל, אחרי שלושה חודשים ברחתי, הייתי בת 16 וחצי בערך" (יסמין, 19.5).

"ולי הייתה את השפה תמיד והשתמשתי בזה נורא. הייתי יודעת איך להתנהג כדי להראות כאילו שהכל טוב, משתדלת להקשיב לכל מה שאומרים לי ולהיות נורא מרשימה כזו והיה לי קל למצוא עבודה אז יחסית לשאר הבנות אז פחות שמו עלי עין.. מלא מלא דברים שעשיתי ואף אחד לא ידע.. ואז מה שקרה זה שהייתי עושה משהו תקופה, פתאום היו מגלים את זה בבום ואז כל הפרגון על 'איזה יופי את מתקדמת' הפך למבטים מאד קשים ולמשפטים שעד היום אני לוקחת אותם, שאני פחות חושבת שהגיע לי.. כאילו שם העבירו לי מין מסר כזה – כשאת בסדר נחבק ונאהב, וכשאת לא אז לא!" (רותם, 25).

הצעירות מתארות פער בין תפיסתן את מצבן לבין תפיסת הגורם המטפל, אשר מייצר מאבק כוחות לצד חוויה של חוסר שיתוף של הצעירה בתהליך הטיפולי שלה עצמה. כך למשל מתארת יסמין (19.5) את הקושי שלה מול העובדת הסוציאלית שטיפלה בה: "טרקתי את הטלפון בפנים שלה ואמרתי - אני אחזור לברוח, היא תראה אותי בורחת והיא ישר תוציא לי צו בימ"ש, והיא לא עשתה את זה.. היא נתנה לי לברוח, אני הייתי מגיל 16 וחצי עד 18 דרושה במשטרה, בצו, כשאני אמורה להיות בהוסטל ולא הייתי שם.. והמשטרה חיפשה ולא מצאה אותי. הגעתי לגיל 18 ואף אחד לא אחראי עלי. שנה וחצי, בסוף היא התייאשה, אמרה "עזבי, אני לא רוצה משטרה, אני לא עושה לך כלום עם משטרה, אני מבטלת את הצו, תישארי ברחובות. את רוצה חיי רחוב? תישארי ברחוב. אני מסירה לך את הצו מההוסטל". וזהו..."

בולטת בשונותה היא חווייתה של ורד (25) ותפיסתה את הטיפול המוסדי. היא תיארה בריאיון עמה כי היותה תחת צו בית משפט והגבולות שהציב לה צוות ההוסטל היו חיוניים לתהליך השינוי שעברה והיא תופסת אותם באור חיובי, על אף הקושי:

"גם הגבולות היה טוב. בחיים לא היו לי גבולות. בחיים בחיים לא היו לי גבולות. היה מכות, לא היה גבולות.. נהניתי מהגבולות האלו, אני עברתי אותם שלוש פעמים אולי בבריחות.. היה לי טוב הגבולות האלו – זה היה אחרת לגמרי. גם לא הלחיץ אותי לברוח וזה. פרחתי בתוך הגבולות האלו ממש. שתיתי אותם בצמא"

צעירות תיארו - בין השאר - את השהייה במסגרת נעולה כמקום בו אפשר לשקר ולתמרן את הצוות, להתחבר לנערות אחרות ולהתדרדר יותר; מקום בו הצוות הוא כוחני והאווירה היא אווירת מלחמה. כך מתארת שירה (25) את החוויה במעון נעול: "שום אקט טיפולי לא היה בזה. יצאה הוראה שהילדה הזו קיצונית ואנחנו נהיה איתה קיצוניים הכי שיש. 'לשבור כדי לבנות'.. למה? כי היא קיצונית! אז נשבור אותה ונהיה עוד יותר קיצוניים".

חוויה שחזרה על עצמה היא הקושי לעמוד ביחס החיובי המותנה של אנשי הצוות במסגרות. כלומר, צעירות תיארו שכאשר הצליחו לתפקד בצורה טובה, או לחילופין להסתיר את התנהגויותיהן האסורות הן קיבלו חיזוקים מצד הצוות. אולם, כאשר היו מגלים את הדברים שניסו להסתיר, היחס השתנה לחלוטין. מהראיונות עולה כי הצעירות נושאות עמן רישום פנימי עגום של אותו יחס חיובי מותנה.

הצעירות מתארות חוויה של ייאוש מול המסגרות, תחושת בדידות, תחושה שאף אחד לא מבין אותי ושאין באמת אפשרות לעבור תהליך טיפולי ולהשתקם. חשוב לציין כי גם בתוך המעונות הנעולים הצעירות מתארות גם חוויות חיוביות, בעיקר בתוך קשרים ספציפיים. כאלה הן חוויותיהן של יסמין (19.5) ושירה (25) משני מעונות נעולים, 'ג'וליס' ו'מסילה':

"הייתה לי מטפלת באומנות שמאד אהבתי.. היא הוציאה ממני דברים שבחיים לא תיארתי שאני יכולה לעשות.. נתנה לי בטחון, נתנה לי להאמין בעצמי שאני כן יכולה" (יסמין).

"יום אחד התקשרתי לאותה רכזת ואמרתי לה שאני רוצה להגיד לה תודה, על זה שבמקום שכולם נראו אותו דבר היא הייתה מיוחדת.. היא הייתה המודל לחיקוי שלי כי היא לא הייתה כמו כולם. היא אחרת.." (שירה).

3.3. היבטים חיוביים במפגש עם השירותים

אל מול חווית הקושי המתוארת בראיונות, מתייחסות הצעירות גם להיבטים חיוביים במפגש עם שירותי העזרה. באופן כללי המפגש הראשוני של המרואיינות עם השירותים המוסדיים לנערות בסיכון הוא מורכב. יחד עם זאת, הצעירות מתארות בהמשך הדרך היבטים חיוביים במפגש הטיפולי. רוב הצעירות תיארו סוג אחר של מפגש כאשר ההגעה לשירות היא מבחירה. שירותים כגון אלו של עמותת 'עלם', 'מרכז ע.ד.י' או תכנית 'המנטורינג' מתוארים על ידי הצעירות כמתאימים יותר עבורן. ניכר כי מהותה של ההתאמה היא ביכולת להציע קשר ללא תנאי. אל מול

היחס החיובי המותנה שחשו הצעירות במסגרות הנעולות ובהוסטלים, הן מתארות חוויה של חוסר שיפוטיות, של חיזור אחריהן, של שיתוף והעצמה ושל הכרה וקבלה. מספר צעירות אף תיארו את הקשר במונחים של אהבה.

"אני הייתי נורא רגילה למה אני צריכה לתת בתמורה למה שנותנים.. והיא אמרה 'כלום'.. זה היה המפגש הראשון שלי עם בנאדם שלא רק אמר.. נאהב אותך בכל מצב.. אלא שבאמת התנהג את זה" (רותם, 25).

"כשהגעתי לפה הם עזרו לי ותמכו בי והיו איתי תמיד. גם אני עושה טעות. הם לא כמו במסילה וצופיה – שופטים וצועקים, פה הם מדברים, הם מנסים להסביר לך.. כשהגעתי לפה ראיתי איזה אנשים חמים ואוהבים ברמה מטורפת, לכל בחורה ובחורה, לא משנה מי היא ומה היא עשתה.." (ליאן, 18).

בנוסף, הצעירות מתארות יכולת להתאים את ההתערבויות אל צרכיהן הייחודיים. כלומר, הן מתארות שמתוך ראייה עמוקה של צרכיהן נעשתה עבודה אישית איתן, נעשו חריגות מנהלים והתאמות ספציפיות. ניכר כי אלו רגעים אשר גרמו להן להרגיש נראות, להרגיש מיוחדות. כך למשל מתארת שירה (25) את המפגש עם עובד סוציאלי, דווקא במעון נעול, שחרג מהנהלים ונתן לה ספר טיפולי לקרוא בחדרה. עבודה, היכולת שלו לעשות אקט של יציאה מהמסגרת הכובלת, בה שניהם נמצאו, היוותה פתח לקשר אישי. גם תמר (24) מתארת את היכולת של המסגרת לעבוד איתה באופן אישי, לחשוב מה נכון לה ומה מתאים עבורה, כדבר שאפשר לה בסופו של דבר להסכים לקבל עזרה: *"ואני לא יודעת מה היה, מה גרם לזה שלא ממש עמדתי בכללים ועדיין הייתי שם. באיזשהו שלב התחילו לעבוד איתי בצורה מאד אישית. מאד מה אני צריכה".*

לסיכום, מהראיונות עולה כי היכולת של הגורמים המטפלים להכיר בסיפור המורכב של הנערה ובסיטואציית החיים בה היא נמצאת, כמו גם הניסיון להתאים לה עזרה מתאימה, הם תנאים קריטיים לשינוי מצבה. בנוסף, הצעירות מתארות נקודת מפנה ביכולת לסמוך על מבוגרים ובכך להאמין בעצמן, כאשר גורם מטפל ממשיך להיות עמן בקשר קרוב וחס גם אם הן נופלות, מאכזבות, הורסות. נקודה זו עולה בצורה חזקה מדבריה של רותם (25): *"היא האדם היחיד שראה אותי כמו שאני, עם כל החרא וזה, ועדיין היא ממש אהבה אותי".*

תמה רביעית: מבט רטרוספקטיבי

פרק זה מתמקד בשלושה תחומים: תפיסת הצעירה את החסר בשירותים הקיימים; כוחותיה של הצעירה כיום; ותפיסתה את השירותים הרצויים לנערות במצבי סיכון ומצוקה. בחלק זה של הריאיון נשאלו הצעירות מה חסר לדעתן בשירותים הקיימים, מה נותן להן כח להתמודד וכיצד בעיניהן צריכים להיראות השירותים לנערות. תשובותיהן המגוונות כללו בין השאר חוסר במענים קונקרטיים כגון דיור, חוסר רב במסגרות לנערות ערביות ו/או מסגרות בחברה הבדואית והיעדר זיהוי בזמן של מצבן.

4.א. תפיסת הצעירה את החסר בשירותים הקיימים

לכל הצעירות המראיינות במחקר זה הייתה תשובה לשאלת החסר. לא כולן ראו בעין אחת את החסרים אולם ישנם בהחלט קווים חוזרים ונשנים, כגון חוסר במענים מתאימים והיעדר זיהוי בזמן. מרבית הצעירות תיארו תחושת פספוס או החמצה, במובן של חוסר היכולת למנוע את הגעתן למצב החיים הקשה בו היו, לו היו רואים אותן בגיל צעיר יותר. כך תמר (24) מתארת שכבר בגיל עשר ניתן היה לשים לב שמהו לא טוב קורה לה, גם אם אז לא היו לה מילים לכך:

"יחבל שזה הגיע כזה מאוחר. אם הייתי, היום במבט לאחור, גם בגיל עשר מישהו יכל לשים לב שמהו לא טוב קורה איתי, גם אם לא ידעתי להגיד שום מילה ממה שקורה לי, גם אם לא ידעתי לקרוא לזה בכותרת. אני כשהייתי בת עשר אמרתי לאמא שלי שאני לא רוצה בכלל שיער, שתוריד לי את כל השיער, היא עשתה לי גלאח עם מכונה. הורידה לי את כל השיער. כאילו איך לא.. לא היה נראה לך פתאום מוזר?".

גם ורד (25), המתארת את עצמה כילדה בת 9 שמתפרצת ומתמרדת בבית הספר, ולא רואים:

"לא היה מישהו שיסתכל לי בתעודה עד סוף חטיבת ביניים. אף אחד לא הסתכל לי על התעודה, כולל ההורים, אף אחד לא התעניין. וואי באמת כלום. בכיתה ג', אחת המורות פעם אחת לפי דעתי דברה איתי, זהו. זה לא עזר, אני אפילו לא ידעתי למה אני ככה. ידעתי שהכל לא בסדר. ידעתי מה שילדה בת 9 יודעת..".

סופי (19) מתארת את חוסר הזיהוי בזמן דווקא בתחילת גיל ההתבגרות כשהיתה בת 12: "הייתי שותה כבר אז, אבל לומדת אז לא שמו לב. בבית ספר הייתי תמיד ילדה טובה".

הצעירות מעלות ספק שאלה ספק האשמה כלפי בית הספר ולעיתים כלפי הוריהן. איך יכול להיות שהיו ביטויים של התנהגות למצוקה שלהן ואף אחד לא ראה, אף אחד לא שאל אותן 'מה קורה לך?' הנושא של היעדר זיהוי בזמן או חוסר היכולת של המערכת לראות ולזהות את המצוקה של הנערה בולט בתשובותיהן של המרואיינות. הצעירות מתארות עצמן כילדות עם התנהגות בעייתית, או קושי ללמוד, כניסיון לזעוק את המצוקה בה חיו. חלקן דיברו על כך שהמבוגרים לא שאלו אותן בכלל או לא מספיק, לא בדקו לעומק מה קורה להן. חלקן דיברו על כך שכאשר אדם מבוגר, כגון מורה או יועצת, פנה אליהן לברר מה הבעיה, הן לא חשו מספיק בנוח לשתף, מתוך פחד או חוסר אמון במבוגרים. כך למשל מתארת אניה (22):

"יחשבתני שהיא תלשין עלי. צריך מישוהו כמו מנטור שאפשר לסמוך עליו.. אני חושבת שאם הייתה לי אז מנטורית מספיק טובה ויציבה, הייתי יכולה לא להגיע למקומות האלה. אבל אז הייתי לבד לגמרי. אפילו חברות לא היו לי. רק הסכין..".

הצעירות מעלות את נושא אופייה וסגנונה של ההיעזרות – שאלת הסמכות מול ההכלה וסוגיית הבחירה של הצעירות על מצבן. כך מתארת סופי (19):

"היו מציעים לי כל מיני דברים שלא רציתי, וכל פעם שאמרתי לא אז אמרו 'היא לא משתפת פעולה', היא לא רוצה ככה ולא רוצה ככה. פה כשאת אומרת שאת לא רוצה משהו אז מנסים להציע לך משהו אחר, אולי יותר טוב.. מסתכלים קודם כל על הבנאדם שאת, לפני הכל. לא על הבנאדם שכתבו עליו, שהפנימייה או ההוסטל כתבו או אמא שלה אמרה, יושבים עם הבנאדם, מכירים אותו ומבינים מי זה..".

גם דמותה של העובדת שמציעה עזרה, גילה, ותפקידה משחקים תפקיד חשוב. עוד מספרת על זה אניה (22):

"יהרי חתכתי לא בגלל שבא לי לחתוך אלא מייאוש, הרגשתי שהמצב שלי חרא. היו לוחצים עליי, היו לי בעיות עם הסמים ועם אנשים שלחצו עליי – ולא יכולתי למסור לה (יועצת בית הספר) את המידע הזה על למה אני חותכת את עצמי. בגלל זה צריך מנטורים, משהו שהוא בין סמכות לחבר..".

עוד חסרים העולים מהראיונות הם חוסר במעני דיור וקורת גג לנערות מתחת לגיל 18 אשר נמצאות ברחוב, כמו שמתארת אניה:

"דירה זה דבר מאד חשוב – לכולם חשוב קורת גג, לא של פנימייה. שאדם ירגיש ביטחון שהוא לא גר על חסדים של משהו. אני חושבת שהרבה נערות שנמצאות במצבים שאני הייתי נפגעות כמוני, באונס ואלימות מצד גברים בעיקר, כי הן חשופות" (אניה, 22).

עוד חוסר הינו החוסר במענים מניעתיים, ובמיוחד הסברה ותמיכה לנערות הבאות מחברות מסוגרות יותר שכלל לא מודעות לסכנות כגון ניצול, אונס ועוד. בנוסף, הצעירות מתארות בעיית חוסר מקום במסגרות נעולות, מתוך הבנה שישנן נערות אשר כן זקוקות למסגרת הנעולה לפרק זמן מסוים וגם אז הן נתקלות ברשימות המתנה ותורים, ובכך הן רק נפגעות יותר. עוד עלה חוסר במסגרות המשך. כלומר, הידיעה שלא משנה מה הצלחת לעשות עם חיך, בגיל 18 ולעיתים אף קודם לכן, את תיאלצי לקום וללכת, מפחידה ומרפה ידיים עבור חלק מהצעירות.

נושא מרכזי שעלה בראיונות עם פטמה (20) ויסמין (19 וחצי), צעירה בדואית מהדרום וצעירה ערביה מהצפון, הוא חוסר במסגרות מתאימות ורגישות תרבות. פטמה תיארה את המצב המורכב של צעירות בחברה הבדואית, אשר נתקלות בחסמים רבים בבואן לקבל עזרה. ראשית, אין כמעט שירותים לנערות בדואיות, בוודאי לא ביחס למצוקה מהסוג שבמוקד המחקר הזה; שנית, אין נתונים אמין לגבי מספר הנערות הזקוקות לעזרה; ושלישית, אין רגישות והבנה מספקת לסיטואציה הייחודית של הנערה הבדואית. פטמה מדגישה כי לפתוח 'בית-חס' לנערות, ולהודיע שכל מי שרוצה מוזמנת להגיע ביום מסוים ובשעה מסוימת, הינו חוסר הבנה של המצב. פטמה מסבירה כי חשוב להבין שבחברה הבדואית נערה לא תלך למקום כזה בלי רשות אביה, מחשש שהדבר יוציא לה שם רע ויגזור את דינה בחברה. לתפיסתה, יש חשיבות מכרעת לחיזור אחר הנערות בבתיהן, מול אב המשפחה ומתוך הכרות מעמיקה עם מאפייני האוכלוסייה והתרבות:

"וגם אני רוצה שיגיעו לעוד בנות, אבל קשה. בנות שלא יוצאות מהבית, האחים שלהן נותנים להן מכות, גם אבא שלהן, אין אמא או שהיא לא יכולה לשלוט מה האבא עושה, הם לא יכולים להזמין משטרה. הרווחה גם לא יודעת עליהן, גם המנטורינג. הנערות האלה לפעמים בורחות, לפעמים הולכות להתאבד".

4.ב. כוחותיה של הצעירה כיום

כחלק מהריאיון נשאלו הצעירות מה נותן להן כח להתמודד היום. התשובות היו מגוונות וכללו כוחות פנימיים וחיצוניים. מבין הדברים שעלו, בלטו תחושת אומן וביטחון, מאם או דמות מטפל, שיגרה, זוגיות, ניסיון חיים ומעבר לצד המטפל. כך, למשל, היכולת של הצעירות לנתק קשרים

מזיקים, בין אם זה חברים מהרחוב, אם זה גברים מנצלים ובין אם זה הסם, גורמת להן לתחושת כח, כך מתארת תמר (24):

"זה מצחיק אבל זה שאני חיה חיים נורמטיביים היום זה כאילו מעיד על נקודות חוזק אבל זו נקודת חוזק בפני עצמה, זה כיף לי להסתכל על החיים שלי היום. שיש לי חברים, כשהייתי ברחוב חשבתי שלעולם לא יהיו לי יותר חברים באמת, כאלה שלא משיגים לי חומר.. ופתאום יש לי חברים באמת".

בנוסף, שגרת החיים שלהן כיום, כאשר רובן ככולן עובדות או לומדות ושתיים מהן אמהות בעצמן, מונעת מהן ליפול חזרה ומייצרת תחושת הישג. כמו כן העבר שלהן, או ההתבוננות על מה שהיה פעם לעומת מה שיש היום נותנת כח, כמו שתיארה סופי (19):

"העבר שלי. להסתכל על העבר ולחשוב איפה יכולתי להיות אם הייתי מתדרדרת עוד ועוד. רק העבר חיזק אותי עוד ועוד, להסתכל איפה הייתי ואיפה אני עכשיו. להסתכל על חברות שלך מפעם שעכשיו בכלא או נשואות באיזה כפרים עם ערבים, לחשוב שגם את יכולת להיות שם אבל בחרת לא. תפסת את עצמך, אנשים תפסו אותך.. זה מה שמחזק אותי..".

כמה מהצעירות דיברו על הביטחון שלהן באמא או דמות קרובה אחרת, שראתה אותן במצבים הכי קשים, ובכל זאת בחרה להישאר ולהיות עבורן מקום מכיל. כך גם זוגיות המוגדרת כבריאה וכתומכת נחשבת עבור כמה מהצעירות לגורם כח.

המעבר לצד המטפל כגורם כח חזר על עצמו במחצית מהראיונות. כך היטיבה לתאר שירה (25):

"השתלבותי בעולם העבודה אבל אני עדיין שומרת על עצמי.. למרות העבר הפלילי, השיער, העגילים, ההתנהגות העבריינית שעד היום יש לי – אני הנערה הראשונה שעבדה במעון נעול, הבחורה הכי צעירה שעבדה בעלם והיחידה במשרד הרווחה עם עבר פלילי – ואני העובדת הכי טובה שיש".

4.ג. תפיסת הצעירה את השירותים הרצויים

בדומה לשאלת החסרים, גם בחלק זה ניכר כי לצעירות המרואיינות דעה מגובשת ומבוססת לגבי המענים המתאימים. מהראיונות עולה חלוקה לשני סוגים של מענים: מענים בתחום הטיפולי רגשי ומענים בתחום הקונקרטי.

בתחום הקונקרטי מעלות הצעירות מספר דברים, ביניהם הצורך בפתרונות דיור נוספים עבור נערות בסיכון, ובמיוחד כאלו אשר אינם מתנים את השהות בהם. בנוסף, מענים הומניטאריים כגון אוכל, מוצרי היגיינה בסיסיים, ביגוד. עוד עולה כאמור, כי היעדרן של מסגרות מותאמות ורגישות תרבות בולט במיוחד במגזר הערבי.

לדברי הצעירות, מענים רצויים בתחום הטיפולי הם בין השאר מענים לא שיפוטניים, מכילים אך לא נוקשים יתר על המידה. צעירה אחת דיברה על חוסר מודעות בחברה הדתית לפגיעות מיניות, צעירה נוספת העלתה חוסר במענים מתאימים לאוכלוסייה ההומו-לסבית. חלק מהצעירות תיארו גבולות במידה כמאפיין הכרחי לעבודה עם נערות. אולם רובן ככולן דיברו על נוקשות יתר כמעכבת ובלתי מועילה בתהליך קבלת העזרה. בנוסף, חלק מהצעירות דיברו על הצורך במענה הדרגתי לפני השמה במעון נעול, ועל הצורך לתת לנערה הזדמנות להתנסות במסגרת מבחירה, שבה ניתן יהיה לשוחח עמה ולהפגין כלפיה חום.

נקודה זו חוזרת כמעט בכל הראיונות. ניכר כי הצעירות משוועות לחום ואהבה לאורך כל חייהן, וחלקן אומרות זאת פשוטו כמשמעו, למשל שרה (24): *"וגם אני כל כך רציתי משפחה, כל כך הייתי זקוקה למשפחה ולהרגיש חום, ומה לא הייתי מוכנה לעשות בשביל להרגיש את זה..."*. חיפוש זה אחר חום ואהבה יכול להוביל לפגיעות ברחוב, אולם הוא יכול גם להוביל לחוויה מתקנת במפגש עם שירותים מסוימים, שירותים אשר גישת העבודה בהם מכוונת לשיתוף ולהעצמה. התחושה של הצעירות מול גורם מטפל המפגין כלפיהן חום וניכר כי הוא מתאמץ עבורן היא ייחודית ומובחנת מהתחושה שלהן מול אדם הבא 'לעשות את עבודתו'. כך למשל מתארת סופי (19):

"מקומות כאלה כן עוזרים. כי לפני כחצי שנה נכנסתי לבית סוהר לשבוע, עצרו אותי ביום שבת והתקשרו למנהלת והיא הגיעה לשם על הבוקר וישבה איתי ועזרה לי. היו איתי בכל המשפטים, תמכו בי, שולחים דוחות, עוזרים לי והוציאו אותי משם... אם את משתפת פעולה הם יהפכו בשבילך את כל העולם, גם אם לא קרובת משפחה שלהם אלא סתם ילדה מהרחוב..."

הצעירות דיברו על תחושה קשה מול אנשים שלא מבינים אותן, עובדים סוציאליים "אשכנזים מהאקדמיה" שלא מכירים את העולם שלהן, ולתחושתן - במידה רבה גם אינם מנסים להכיר. ניכר כי הצעירות מתארות תחושת שיפוטיות ואף השפלה מסוימת כאשר אדם המדבר אליהן שלא בגובה העיניים ובאופן ביקורתי, רואה לנכון להגיד להן מה לעשות עם חייהן.

"אנשים שוכחים שמולם עומדים ילדים, בסוף אנחנו היינו ילדות. אם מישו רק היה נותן חיבוק ולא מתנה את זה – אם את פוגעת בעצמך תקבלי תשומת לב, חיבוק תמורת הלשנה, חיבוק תמורת ניקיון, חיבוק תמורת תמצצי לאבא. עצרו רגע – תנו חיבוק!" (שירה, 25).

הצעירות במחקר זה מדברות על קשר, קשר שאין בו מן השיפוטיות אלא דווקא קשר בו הן יכולות להיות עצמן, אפילו אם הן לא בטוחות כלל מי הן:

"והייתי בשוק שהיא התקשרה. מי את ומה את רוצה ממני?! איך יכול להיות שאת מחפשת אותי, את לא מכירה אותי בכלל, למה איכפת לך?! היא שאלה אותי, מה אני אומרת אם נקבע פגישה כדי לראות מה קורה איתי. ואני לא יודעת למה, סיפרתי לה את הכל באותה פגישה. זהו, מבחינתי זה היה מקום טוב כי זה לא חייב אותי לשום דבר, רק תיקח אל תתחייב לכולם. רק תבואי ותהיי בשקט, כאילו לא בשקט אלא בתוך שקט. זה היה מוזר, זה היה מוזר שמישהו יודע ולא מתתי ואף אחד לא הרג אותי, כמו שדמיינתי שזה יהיה מיד. הם הזמינו אותי לבוא, גם כשהם ידעו מי אני ומה אני ואת כל הגיפה שלי, הם הזמינו אותי לבוא עוד פעם ועוד פעם. כאילו, כל הזמן הייתי לא שייכת לשום מקום כי אם מישו ידע מי אני בטח יעיפו אותי, ופתאום מישו ידע ולא העיפו אותי – הפוך... עד אז בחיים לא היה לי שום דבר כזה. פעם ראשונה שמישהו ידע מי אני ומה אני, לא רק את תמר המוצלחת והמתפקדת אלא גם את תמר הזונה.. (תמר, 24).

דיון

בפרק זה אסכם את ממצאיו המרכזיים של המחקר לאור הספרות התיאורטית והמחקרית הקיימת בתחום. ניתן לדבר על חלוקה לממד הזמן וממד המרחב, כאשר חייהן של נערות וצעירות במצבי מצוקה קשים נעים בין הממדים ובתוך הממדים בו זמנית. הכוונה היא שניתן להתבונן על הרצף הכרונולוגי, כפי שנעשה בפרק הממצאים, ולראות בו קו ליניארי של ילדות, פגיעה, חשיפה, יציאה מהבית, מסגרת-רחוב-מסגרת. יחד עם זאת, ניתן להתבונן על חייהן של נערות באופן רב-ממדי, ולבחון את תנועותיהן במרחב, הכוללות תנועה מהבית החוצה וחזרה, מהמרכז לשוליים ומהשוליים למרכז (שוליות חברתית, מגדרית, בין-אישית ואישית). התבוננות רב-ממדית זו מאפשרת בתקווה להביט לעומק חייהן של הנערות וכמו כן על הסביבה בה הן, וכולנו חיים. בהמשך הפרק אדון בהשלכות הממצאים לפרקטיקה, למחקר ולמדיניות.

בנוסף, אדון גם במקומי כחוקרת, אשר בנוסף עוסקת בפרקטיקה עם נערות במצבי מצוקה קשים. זאת מאחר והדרך בה אני מביטה על הממצאים ודנה בהם מושפעת מזהותי המקצועית ומעמדותיי בתחום. כידוע, פרשנות החוקר האיכותני לממצאים היא רק דרך אחת להבנת התופעה הנחקרת ויתכן וחוקרים אחרים היו בוחרים להתבונן בממצאים דרך עדשות אחרות (לויצקי בתוך ליבליך, שחר, קרומר-נבו ולביא-אג'אי, 2009).

בפרק זה אדון בממצאים על פני הממדים השונים, כאשר שני צירי הדיון המרכזיים הם ציר הזמן וציר המרחב. ציר הזמן משרטט את החלוקה הכרונולוגית לתקופות חיים: ילדות; יציאה מהבית; מפגש עם שירותים; רטרופקטיבה. על פני ציר המרחב ניתן יהיה לראות מעברים בין מרכז ושוליים או בין פנים וחץ (רגשיים-חוויתיים). כך למשל החוויה בתוך הבית היא דווקא של ניכור-חץ ואילו היציאה מהבית לרחוב היא סוג של כניסה פנימה, תחושת שייכות וזהות.

חשוב לציין כי יתכן וישנו ציר נוסף, ציר ה'הבניה החברתית' שמייצג ממד נוסף והוא ממד העומק – כלומר, נשאלת השאלה עד כמה אכן ניתן לדבר על תנועה בין מרכז לשוליים? האם נכון יותר להסתכל על מצבן של נערות וצעירות אלו כעל העמקת ההתחפרות בשוליים? כלומר האם זו רק אשלית תנועה המונעת מוביליות חברתית ומנציחה את שוליותן? בשאלות אלו ואחרות יעסוק פרק הדיון.

הילדות כנקודת הפתיחה

על אף ששאלות המחקר התמקדו במענים הטיפוליים שמכירות הנערות, או בגורמים פנימיים וחיצוניים שיכולים לעזור במצבי מצוקה - ניכר כי תחילתו של התהליך אינו בגיל ההתבגרות, בעת שמופיעות התנהגויות סיכון כגון בריחה מהבית, שימוש בסמים או ריבוי בני-זוג, אלא דווקא בתקופת הילדות. אם נתבונן בתמה זו על פני ממד הזמן נראה כי כשנתבקשו המרואיינות לספר את סיפור חייהן (מהנקודה אותה הן מגדירות כתחילת הקושי), חזרו כולן אל הילדות. אצל כולן תוארה ילדות מורכבת: רבע מהן מאומצות, כלומר חוו נטישה עוד בתחילת חייהן, ורובן תיארו פגיעה מינית ו/או פיזית בילדות. ממצאים אלו תואמים את הספרות המראה כי פגיעה מינית ופיזית בילדות מובילה למצבי מצוקה והתנהגויות בעייתיות בגיל ההתבגרות (Farly, Baral, 2001; Tyler et al., 1998; Kiremir & Sezgin, 2004; קומס, 2006; קצב, 2009).

אם נתבונן בתמת 'הילדות' על פי ממד המרחב, כלומר התנועה משוליים למרכז או להפך, נראה כי המרואיינות הגיעו מרקע מגוון הן מבחינת המוצא והן מבחינת המעמד הסוציו-אקונומי. כלומר ברמה הסוציולוגית- הבנייתית, היו נערות שנולדו אל תוך שוליים חברתיים, בין אם מדובר בנערות ערביות-בדואיות (Elbedour et al., 2006), בנערות החיות/חיו בעוני גדול (Leventhal & Blake, Ledskey, Goodenow & O'Donnell, 2011) או בנערות שעברו משבר הגירה (Dupe'ré, 2011). לצדן היו גם מעט נערות אשר נולדו או אומצו למשפחות מהמרכז הכלכלי-חברתי של ישראל.

בתיאורן את משפחתן מספרות המרואיינות על דמות האב לרוב כנוקשה, לא כדמות שמרבית המרואיינות הזדהו עמה. דמות האם, גם אם תוארה כקורבן, היא לעיתים דמות הזדהות וככזו היא נשארת בחיי הנערה גם בבגרות הצעירה. בהתבוננות על פי ממד המרחב, המרואיינות מתארות פער בין מה שמתרחש בתוך הבית לבין החוץ, בין המרכז לשוליים. הפגיעה או הניצול שהן חוות בבית, המאופיין בחוסר נראות כלפי חוץ, מתרחשת לרוב בשלב הילדות (Farley et al., 1998; Shillington et al., 2011). קיים פחד מההורים, הסתרה של התנהגויות שונות אצל נערות החוות אלימות על בסיס קבוע ותחושה שחשיפת הפגיעה עשויה להביא שינוי. אולם, אל הציפיות הרבות המתלוות לחשיפה, כך גם האכזבה מעולם המבוגרים – מצד ההורים חוות הנערות

הכחשה, תגובה אלימה, או חוסר טיפול בנושא; מצד גורמי הטיפול ומערכת החינוך הנערות חוות אוזלת יד.

בהתבוננות לפי ממד הזמן, ניתן לומר כי בקצה הילדות ועל סף גיל ההתבגרות מתחילות הנערות תקופה הכרוכה בקושי ובהתדרדרות, שכוללת שני תהליכים מקבילים ומסוכנים: מפגש אינטנסיבי עם סמים ואלכוהול והיעדר מבוגר אחראי (Pollio et al., 2006; Shillington et al., 2011). ממצאי המחקר תואמים את הספרות בתחום של 'נוער בורח וחוסר בית' לפיה פגיעה מינית ו/או פיזית בילדות היא גורם סיכון ידוע ומובחן לשימוש בחומרים ממכרים כגון סמים ואלכוהול בגיל צעיר (Sartor, Waldron, Duncan, Grant, McCutcheon, Nelson, Madden, Bucholtz, & Heath, 2013).

אם נתבונן על אותו הרגע בדיוק מנקודת מבט מרחבית, ניתן לראות את היציאה של הנערה מהבית כיציאה אל עבר השוליים החברתיים של ישראל. אולם, אולי יהיה מדויק לומר שנקודה זו מעמיקה את המיקום השולי שלהן, כיוון שרובן נולדו אל תוך שוליים חברתיים (עוני, הגירה, אתניות) ועל כן היציאה מהבית מחזקת את השוליות של מצבן אף יותר. ובכל זאת, היציאה מהבית כשמה כן היא – יציאה. בספרות כתוב רבות על תפקידיה של האישה/הנערה, ביניהם כי האישה "שייכת" לספירה הביתית, בעוד הגבר "שייך" לספירה הציבורית (ברקוביץ-רומנו, 2012). נערות מצופות גם כיום ללמוד בבית-ספר, להיות "טובות" לאחרים, וכמובן לשמור על התנהגות מינית תקינה, אם בכלל. להיות נערה ברחוב הופך אותן לשקופה, לבלתי-נראית, לנדחקת אל עבר גלות כפויה, או כפי שמגדיר זאת הול (Hall, 1997), 'ליגלות סימבולית'.

היציאה מהבית

תמת היציאה מהבית על-פי ממד המרחב, מתייחסת לתנועה מהמקום אשר אצל כולנו נתפס כמקום בטוח. הבית בחברה בה אנו חיים מצטייר כמוקד של קביעות, מרחב בטוח ממנו ניתן להביט החוצה אל העולם. בהיבט המגדרי, כפי שהובא לעיל, מדובר על קישור נפוץ בין בית וביתיות לנשיות. הציפייה הרווחת מנשים להקים בית והסתכלות על הבית היא כעל ספירה נשית-פרטית, מובדלת מזו הציבורית-גברית (מוזיקנט ופלד, 2008). כלומר, כאשר נערות-צעירות אלו יוצאות מהבית אל החוץ, התנועה הזו מחזקת את מיקומן השולי בכמה רבדים, ביניהם – הרובד ההבנייתי. ניתן לומר שחסרות הבית של נשים מאיימת על הסדר החברתי הקיים. כמו כן המצאותה של נערה מחוץ לבית מערערת תפיסות חברתיות לפיהן מקומם של ילדים ונשים הוא

בתוך הבית; הרובד המשפחתי - בין-אישי, הוצאה של הנערה מהבית (במיוחד הוצאה תחת צו בית משפט) מהווה פירוק של המשפחה ויציאתה של הנערה מהמרכז-השייך אל עבר השול-המופרד; הרובד הנפשי, היציאה בטרם עת לחיים עצמאיים, או נכון יותר לומר – לחיי רחוב לא מוגנים ונעדרי מבוגר אחראי ומיטיב עלולה להוות סכנה לנפשה של הנערה. במיוחד נוכח הסתירה שיש בין התפקוד העצמאי הנדרש מחיים ברחוב לבין הנורמות המקובלות בתקופת הנעורים המעודדות נערות (ונוער ככלל) למורטוריום הכולל בחינה של אפשרויות מימוש העצמי בעולם המבוגרים (כגון לימודים ועבודה) בסביבה תומכת ומוגנת.

בתקופת חיים זו, מנקודת מבט של ממד המרחב – ניתן לראות תנועה כפולה ומתוכה לאפיין שני צירים מרכזיים: הראשון הוא **יציאה למסגרת**, מעבר ביו מסגרות, שהייה על הרצף בין מעונות נעולים למסגרות פתוחות יותר ובסוף בריחה והגעה אל הרחוב; השני, בריחה או סילוק **מהבית אל הרחוב**, תקופה ממושכת של שהיה ברחוב, לעיתים 'מתחת לרדאר' של שירותי הרווחה, ולאחר מכן כניסה למסגרת. על פניו כאמור, התנועה של הנערה מהבית אל המסגרת או הרחוב היא תנועה מהפנים ואל החוץ, תנועה של מרכז ושוליים. אולם, נשאלת השאלה האם בהכרח היווה הבית פנים או מרכז עבורן? בעיני נערות רבות הבית יכול להיות מקום של סבל, והפרטיות המאפיינת אותו יכולה לשמש מסך למעשים חמורים הנעשים בתוכו. כך הופך הבית ממקום שיש לשוב אליו למקום שיש לברוח ממנו (מוזיקנט ופלד, 2008). ואכן, כפי שראינו בפרק הממצאים לעיתים תיארו הנערות את היציאה כהקלה וכמציאת סביבה נכונה יותר ופוגענית פחות עבורן. ממצא זה נתמך בספרות העכשווית, אשר בניגוד לעבר מדברת על בני הנוער הבורחים מהבית כקורבנות להתעללות ולנסיבות חיים קשות, אשר בורחים ממצבים מסכני חיים, ועל הבריחה עצמה כאקט של התמודדות עם נסיבות חייהם (פלד, שפירו ופרומר, 1996; גור 2004; קומס, 2006). מכאן שניתן להביט על אקט היציאה לרחוב שמתארות המרואיינות, דווקא כמעבר מתוך חוויה פנימית של שוליים אל המרכז, או מתוך החוץ אל הפנים - בתחושת השייכות. תפיסה זו נתמכת גם בממצאי מחקרה של קצב (2009) אשר חקרה את תפיסותיהן של צעירות חסרות בית, אשר מדברת על הדיאלקטיקה שבין קורבנות לחוזק. כלומר, אצל נערות וצעירות אלו מתקיימת תמונה מורכבת של עצמן, מחד כחיות ברחוב הנשלט על ידי גברים ובכך כפופות ומושפלות לתת-התרבות הזו ומנגד כבעלות כח, שליטה ואפשרות בחירה רבה יותר בהיותן ברחוב.

עוד עולה מממצאי מחקר זה כי תקופת היציאה מהבית מתוארת כמלאה מעברים, בין מסגרות ובין רחוב-מסגרת-בית. בנוסף כאמור, היציאה מהבית נחווית על ידי המרואיינות כאקט של

שליטה וניסיון להפסיק להיפגע, אך לצערנו, לרוב מטרה זו נוחלת כישלון. ממצא זה תואם לספרות, כך תיארה ענת גור (2004) כי קורבנות גילוי עריות החרדות מפני שהייה בתוך הבית בורחות אל הרחוב, הנתפש, לכאורה, כמקום בטוח יותר. מבחינת חווית הצעריות המרואיינות את המסגרות אליהן הגיעו, ניתן לראות שהן מתארות את ההגעה או היציאה מהמסגרת בשפה פאסיבית והתחושה היא של חוסר שיתוף כמעט מוחלט של הנערה וחוסר שליטה שלה על חייה. מתקיימת למידה של הרגלים מסכנים והמשך התדרדרות. מעט מהנערות תיארו חוויה של שינוי במסגרת המוסדית בה טופלו, אולם לדבריהן השינוי לא החזיק זמן רב.

בהתאם לספרות, דווקא ברחוב – בשוליים לכאורה, מתקיימת חוויה ראשונית שונה של שליטה ואחריות הנערה על חייה ורגשות של חופש, זהות, הזדהות ושייכות תופסים את מקומם של הרגשות השליליים שחוותה הצעירה בביתה (Bourgois, Prince & Moss, 2004; קצב, 2009; קומס, 2006). לחיים ברחוב מתואר מבנה ברור, ההישרדות ברחוב גובה מחיר במהרה, המעגל האכזרי של הסמים-זנות והאלימות האינהרנטית כלפי הנערה-צעירה מייצר מציאות חיים בלתי-נסבלת (Russell, 1991; קצב, 2009; גור, 2004) ועל אף היותה בלתי נסבלת, הרי שבעיני נערות רבות היא עדיפה על מציאות החיים בבית ממנו יצאו. כאמור, תחושת העצמאות והיכולת לחוש חלק מקבוצה ממלאות את הנערות כוח, אולם הניצול, התוקפנות ואף המוות שהנערות חוות ופוגשות ברחוב מערים קשיים וגובה מחיר. בנוסף, בהתאם לממצאי מחקר זה, תחושת השייכות היא למעשה אשליה, הנערה נמצאת אמנם בקשרים עם אנשים אך רובם בעלי אינטרסים וייעודם לספק את צרכי ההישרדות שלה (סם, כסף, לינה, אוכל), כך שקשרים אלו לא מייצרים תחושת שייכות אלא מחריפים את תחושת הניכור והבדידות (קצב, 2009; Eyrich, Pollio & North, 2003). בזנות עצמה ניכרים אלמנטים של מחיקה, ניתוק ושכנוע עצמי. הזנות מחייבת שימוש מאסיבי בסם המייצר פגיעות חמורה ומסוכנת עבור נערות אלו (Heilemann & Santhiveeran, 2013; Warf, Clark, Desai, Rabinovitz, Agahi, Calvo & Hoffmann, 2013; קצב, 2009).

כאמור לעיל, בחברה הישראלית המאופיינת בדפוסים משפחתיים מסורתיים (קומס, 2006) נערה הנמצאת ברחוב מפירה את כל הנורמות החברתיות לגבי נערות, כך היא הופכת ממוקמת בשולי החברה – מפירה את מקומה ה"טבעי", במרכז, בפנים הבית. הספרות הפמיניסטית מדברת על מרחבים ממוגדרים, חלוקה בין ספירה פומבית המזוהה עם המגדר הגברי לספירה פרטית, שם מקומה של האשה (לובין, 2013). רזי (2006) מתארת במאמרה כיצד החברה מגנה על הטוהר המיני

של נערות ונשים על ידי השארתן בספירה הפרטית, במרכז. בהמשך לכך – החברה מסמנת נערות ונשים כמופקרות אם הן יוצאות אל המרחב הציבורי, ובמיוחד אותן נערות וצעירות שחיות ברחוב, בשוליים של החברה. ספרות זו תואמת את ממצאי המחקר בכך שלמעשה הימצאותן של נערות-צעירות אלו ברחוב, שהאידאולוגיה השלטת בו היא גברית-ריכוזית, מאפשרת היותן 'טרף קל', לא מוגנות, מופקרות (קצב, 2009; Epele, 2002). לחברה בה אנו חיים קל יותר במצב שכזה לקטלג את אותה קבוצת אוכלוסייה כשולית, להדירה מהעין, מהלב ומהשיח הציבורי, דבר אשר בא לידי ביטוי, בין השאר, במחסור במשאבים ושירותים רלוונטיים, מותאמים ובפריסה רחבה. הרחקה אל-עבר השוליים זו נקראת על-ידי גור (2004) 'דיסוציאציה חברתית'. היא מתארת בספרה כיצד מעשי הזוועה האנדמיים כלפי נשים וילדים התקיימו שנים רבות הרחק מתודעת הציבור. עד היום רבים מאמינים שלא מדובר בתופעה שכיחה כי אם בבעיה של "זכרונות כוזבים" (גור, 2004, עמ' 165). בהתאם לכך מתקיימת הכחשה בוטה של תופעת הזנות כהפרה גורפת של זכויות אדם, על ידי קטלוגה כ'מקצוע', 'כסף קל' או 'בחירה חופשית'.

המפגש עם השירותים

תמת המפגש עם השירותים מסמנת חוויה מורכבת וקשה המדגישה את שוליות הנערות והצעירות. בהסתמך על מחקרה של קומס (2006), בו רואיינו 18 נערות ו-18 נשות מקצוע, ניכר כי נשות המקצוע לא תופסות את פעולת הבריחה מהבית כאקטיביות של הנערה אל מול חוסר השייכות אותה היא חווה בבית אלא דווקא כבריחה מהתמודדות, ובחוסר תפיסתן זו הן מעמיקות את ה"אחרות" של אותן נערות, את שוליותן. גם ממצאי מחקר זה מביאים תמונה עגומה למדי של תפיסת הצעירות את העזרה שהוצאה להן כנערות, ובמיוחד את המפגש שלהן עם השירותים המוסדיים השונים כמייצר לא חוויה של שייכות ומרכז כי אם של חוץ, שוליים, ריחוק.

כאמור, ממצאי מחקר זה עולה כי הנערות נפגשו עם קשת רחבה של שירותים, החל במעונות נעולים, דרך מסגרות פתוחות בצו בית משפט ועד לקורות גג ושירותים מבחירה. חוויה של חוסר שיתוף, מאבק כוחות, שיפוטיות ו**יחס חיובי מותנה** מאפיינת את הטיפול המוסדי (קומס, 2006). מקורו של הביטוי 'יחס חיובי מותנה' בתיאוריה של רוג'רס (1959), המכוונת לכך שילד אשר יקבל יחס חיובי רק כאשר יענה על ציפיות הוריו או מטפלי העיקריים יתרחק מן העצמי האמיתי שלו ויתקשה במילוי כישוריו. הקושי של המרואיינות להסתגל למסגרת או "ליישר קו" כפי שתיארו, יכול להוביל להסתגרות, ניסיונות אובדניים ובריחה. ניכר כי הצעירות נושאות עמן רושם שלילי של אותו יחס חיובי מותנה, אשר הצטרף לחוויית חיים דומה בתקופת הילדות. ממצאים אלו

עולים בקנה אחד עם הספרות בתחום. כך למשל ממחקרם של מילר וקזי (Miller & Keys, 2001) עולה כי חסרי וחסרות הבית מדווחים על כך שלרוב פגשו ביחס שיפוטי, משפיל ומפלה מצד נותני השירותים, דבר שלא נתן מענה לצרכיהם ויתרה מכך הביא אותם לתחושות של חוסר ערך עצמי, דכאון וכעס. בהתאם לכיוון תיאורטי זה, ההיבט החיובי שתיארו מעט מהמרואיינות בטיפול הסמכותי-הכופה התרחש כאשר נוצר קשר אישי חיובי וחזק עם דמות מטפל/אחראי אשר ייצר עבורן את התחושה שמבוגר זה רואה ומכיר בנערה כמות שהיא.

במפגש של הצעירות עם השירותים מבחירה, כגון תכניות של 'עלם', מנטורינג ועוד, מתוארות תחושות שונות, חיוביות יותר – התאמה של הטיפול לצעירה, הקשורה ביכולת הבחירה שלה וביכולת של השירות להציע קשר כמעט ללא תנאי בהתאם לספרות בתחום (קומס, 2006; קצב, 2009). חווית הכרה, קבלה והעצמה תוארה בהקשר זה. היכולת להתאים את ההתערבות לצעירה ולא להפך תוארה כמשמעותית, כמו גם היכולת להישאר בקשר העזרה גם כאשר הצעירה "נופלת" - נדמה כי זו נקודת מפנה חשובה ביכולת לסמוך ולייצר קשר ואמון. ממצא זה מתכתב עם תיאוריות של פסיכולוגיה התפתחותית (בולבי, אריקסון, מאהלר) עוד מהמאה הקודמת (Hazan & Shaver, 1994), אשר מציינות כי משימת גיבוש הזהות בגיל ההתבגרות הינה קריטית, גיל זה מאופיין בחשדנות וחוסר אמון כלפי מבוגרים. כמו כן, כל ילד זקוק לדמות התקשרות בטוחה שתהיה שם גם כאשר הילד נופל פעם ועוד פעם, ומעצם היותה תשרה את הביטחון הדרוש בתרגול עצמאות זו. כלומר, באם תרגיש הנערה, אשר חשדנותה מאפיינת הן את גיל ההתבגרות והן את נסיבות חייה רוויות האכזבות מעולם המבוגרים, כי העובדת שמולה מציעה לה להיות שם (בכל הרמות, מהפיזי ועד הרגשי) גם כאשר הנערה "נופלת" וקמה ומחפשת את דרכה בעולם – יכול להיווצר אמון בין השתיים.

רטרוספקטיבה

עצם הבקשה מהמרואיינות להביא את רשמיהן בראייה לאחור נובעת מתוך ההבנה כי יש להן ידע ייחודי על מצבי השוליות בהן חיו (קרומר-נבו וקומס, 2012). בחלק זה של הריאיון, רוב רובן של הצעירות שמו דגש על נקודת היעדר הזיהוי בזמן. תחושתן היא של החמצה, זעקתן לא נשמעה, גופן המסתובב חשוף ברחוב לא נראה ולא הצליחו לעזור להן לא להגיע לאותם המקומות הקשים אליהן הגיעו. שאלה/האשמה הופנתה על ידיהן אל בתי הספר ולעיתים אל ההורים על שלא שמעו או התייחסו בזמן אל מצוקתן.

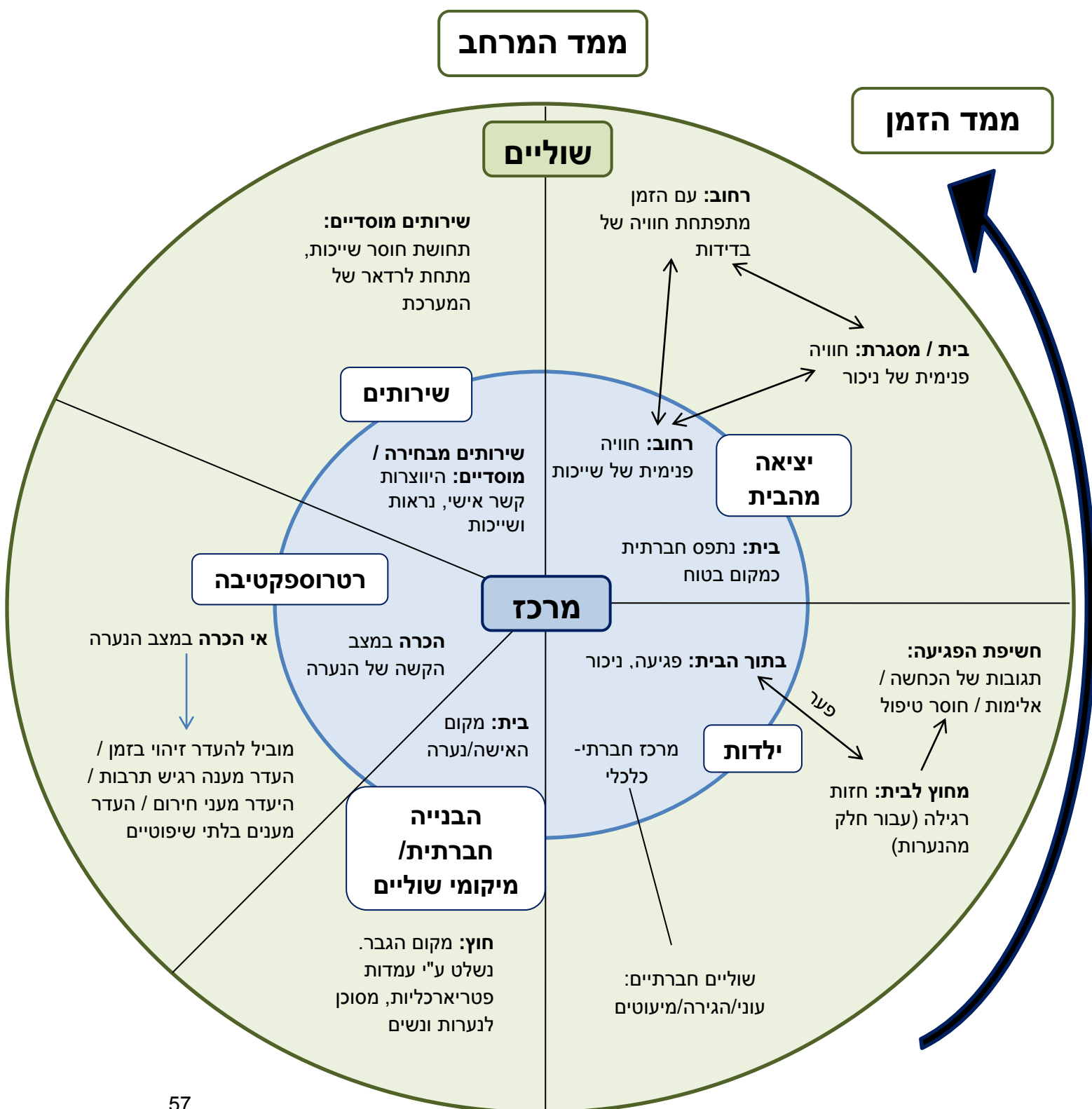
המענים החסרים לתפיסתן מתחלקים למענים טיפוליים ומענים קונקרטיים. גם חלוקה זו מסמלת לפי ממד המרחב סוג של פנים וחוף – כלומר מה הנערה צריכה עבור נפשה ומה עבור גופה. בין המענים שהזכירו הצעירות בולט חוסר במסגרות רגישות תרבות בחברה הערבית בכלל והבדואית בפרט, חוסר בקורת גג ובמקומות פנויים במסגרות רבות ומענים הסברתיים באוכלוסיות מסורתיות בהתאם לספרות בתחום (קצב, 2009). חוסר בולט בתחום הטיפולי, העולה בקנה אחד עם ממצאי הספרות בתחום (קומס, 2006) הוא החוסר במענה מכיל ובלתי שיפוטי, לשם כך השתמשו חלק מהמראיינות בביטוי "חוס ואהבה". אני סוברת כי יש להביט על ביטוי זה במשמעותו הטיפולית העמוקה והרחבה ביותר, דבר אשר לצערי נשכח מעינינו לא פעם בבואנו לייצר קשר טיפולי. ההתבוננות על רצון זה שלהן מתוך נקודת המבט המרחבית היא למעשה הבקשה לתנועה מהשוליים למרכז במלוא עוזה. כלומר, הצעירות מבקשות מאתנו העובדות לראות אותן, להכיר בהן ולהסכים לקשר שבו הן מוחזקות במידה רבה על-ידינו. במחקר זה כמו גם במחקרים אחרים בתחום, מדברות הצעירות על קשר שכזה, שיש בו רגשות של אהבה ואף כמיהה לטוטאליות. מובן הוא שאין באפשרותנו כעובדות לענות לחלוטין על משאלת לב זו, אולם האם יש בתוכנו את האומץ לא להיבהל מהרצון הזה? להתבונן על הרגשות העולים סביב משאלה זו של הנערה ולראות מה מתוך זה יש באפשרותנו להציע?

הכוחות שתיארו המראיינות סבבו סביב כמה מוקדים: תחושת אמון וביטחון מדמות קרובה (אם/מטפלת), שגרת חיים, ניתוק קשרים מזיקים מהעבר, זוגיות ומעבר לצד המטפל. התבוננות מרחבית תוביל אותנו למחשבה על שינויים אלו בחיי הצעירות כעל תנועה פנימה, כלומר, בכל אחד מהמוקדים הללו ניתן לזהות תזוזה אל עבר מרכז – אם של עצמן ואם מרכז חברתי. כך למשל, זוגיות ואמהות הן תנועה אל המרכז ההבנייתי, אל תפקידיהן הנשיים ואל מימושן כנשים. יחד עם זאת, אין לבטל את חוויתן הנפשית המתוארת מהיותן בזוגיות בריאה או אמהות, חוויה של מציאת מרכז נפשי חזק. בנוסף, המעבר לצד המטפל גם הוא סוג של תנועה משוליים אל מרכז, הן ברמת הגדרת התפקיד והן בתפיסה שלהן את עצמן.

לסיכום, ניתן לראות את ממצאי המחקר והדיון על-פני תרשים 1. תרשים זה מייצג למעשה את שני הממדים, ואת התנועה של הנערות לאורך חייהם בין המרכז לשוליים ובין הפנים לחוף. בכל תקופת חיים (ילדות, יציאה מהבית, מפגש עם שירותים, כיום) חוות הנערות-צעירות מעברים בין פנים לחוף (אם חווייתי ואם הבנייתי). כך למשל בתקופת הילדות הבית אינו מהווה פנים עוברן, ואילו היציאה לרחוב דווקא מקבלת משמעות של כניסה אל – מגובה בתחושת שייכות וזהות.

המפגש עם השירותים נתפס כחווית שוליות, מצטרף לחוויות מהבית של חוסר נראות, ובמידה ומתקיים קשר אישי תומך, או שירות המוכן להתאים עצמו אל הנערה ולא להפך, אז נראה מעבר משוליים למרכז, כלומר יכול להתקיים שינוי ויציאה ממצבים מסכני חיים.

תרשים 1: תנועה בין ממדי הזמן והמרחב

מגבלות המחקר

לא ניתן לתאר את התרומה של ממצאי המחקר ולהציע תובנות להמשך המחקר והפרקטיקה מבלי להציג את מגבלות המחקר. ראשית, למשתתפות המחקר מאפיינים ייחודיים, אשר חלקם מקשים בבואנו לחקור אוכלוסייה זו. למשל, ישנן צעירות הנוטות לחשדנות וחוסר אמון באדם זר המבקש מהן לספר את סיפורן, וכך לא כל מי שרציתי לראיין היתה מעוניינת להשתתף, היו אף כאלה שבתחילה הסכימו להתראיין ובהמשך התחרטו על הסכמתן. מכאן, שממצאי המחקר מתייחסים רק אל אותן צעירות אשר הביעו נכונות להשתתף. לכן קיים יתכן שהחמצתי את תפיסותיהן של צעירות אשר סיפור חייהן היה כה פוגעני או לא מעובד דיו, עד שלא היו מוכנות כלל לשוחח עם אדם זר. מגבלה זו קשורה בחלקיות הממצאים ובחוסר היכולת להכליל ממצאי מחקר זה על כלל האוכלוסייה.

שנית, היה מורכב יותר להיפגש עם צעירות שעודן שרויות בסיכון. היכולת לקבוע איתן מוגבלת ובמרבית הפעמים נדרש "חיזור" רב מצד החוקרת, אשר לעיתים לא הניב פרי. כאמור, זוהי אוכלוסייה שההגעה אליה מורכבת, נתון אשר הופך למגבלה מאחר וקיים רצון ואף צורך לכלול גם ראיונות עם צעירות שעודן במצבי סיכון, על מנת לייצג גם את קולן במחקר. הבעייתיות לראיין צעירות אלו הינה מגבלה במובן שקבוצה מסוימת לא קיבלה ביטוי במחקר זה.

שלישית, כיוון שיש נתונים מעטים ביותר על היקף התופעה, נעשה שימוש בנתונים כלליים יותר על אוכלוסיית חסרי הבית או על אוכלוסיית בני הנוער בסיכון. חשוב לציין שלא ברור מספרן של הנערות בסיכון גבוה, או של אלו ש"נעלמות מתחת לרדאר". זוהי מגבלה מאחר והמחקר התמקד בנערות שקשורות לשירות מסוים ולחוקרת לא היתה גישה לאותן נערות אשר אינן רשומות או קשורות לשירותים, ולכן יתכן שדווקא נערות שמצבן עלול להיות הקשה ביותר - לא קיבלו ייצוג במחקר.

תרומות המחקר

לממצאי המחקר תרומות בכמה מישורים: התרומה התיאורטית היא בכתיבה על נושא שלא נחקר מספיק, והעמקה בתחום הספציפי של תפיסות הסיוע של הנערות והצעירות. אמנם קיימים מחקרים רבים על בני נוער בסיכון בכלל, אך מעטים מהם מתמקדים בנערות. מתוכם, אלה אשר מתמקדים בהשמעת קולן הייחודי של הנערות כמומחיות בתחומן ספורים במיוחד, אולם חשיבותם מכרעת. חשיבות זו נובעת מההנחה שהאוכלוסייה הנחקרת היא מקור לידע לגיטימי

אשר יכול להוביל לפיתוח תיאוריה ופרקטיקה רלוונטית יותר, בעיקר לאוכלוסיות מוחלשות הסובלות מהדרה מובנית ומאי שוויון חברתי.

גוף הידע הקיים בנושא זה, הינו בתהליך התהוות וגם התחום המתפתח של לימודי נערות משאיר את אלו הנמצאות בשוליים החברתיים מחוץ לשית. ניכר כי חסרה התעכבות על השאלה "מה עוזר לך?". חסרה הפניית השאלה הזו גם ובעיקר לנערות ולא רק לאנשי המקצוע, מתוך הבנה שלנערות עצמן ידע שיכול לספק תשובות רלוונטיות לשאלת הסיוע הנדרש. עד כה יש מעט ידע שמקורו באוכלוסייה עצמה, ומכאן תרומתו של מחקר זה לגוף הידע המתהווה.

לממצאי המחקר גם תרומה לפרקטיקה. הידע שנצבר מהראיונות, נוגע בשאלות קריטיות לגבי הצורך בזיהוי מוקדם של התופעה עוד בהיות הנערות במערכת החינוך ולגבי החסרים הקיימים בשירותים היום, אופני העזרה הרלוונטיים יותר עבור הנערות, ועוד. באם נצליח לאמץ את עמדותיהן של הנערות לגבי סוגי העזרה המתאימים עבורן, מתוך אמונה כי הן יודעות ומבינות, אפשר יהיה לפתח את הפרקטיקה כך שתתאים ותהיה רלוונטית יותר לנערות, ובכך, יש לקוות, מועילה יותר. לסיכום, התרומה העיקרית של מחקר זה לתחום המדיניות - עיקרה בהקשבה. הקשבה לאוכלוסייה ייחודית, אשר סבלה בולט, אך אם רק נותנים לה במה, כוחותיה בולטים לא פחות.

המלצות לפרקטיקה ולמדיניות

ברמת המדיניות, ממצאי המחקר מצביעים על צורך בשינוי נרחב במערך השירותים המוצע לנערות במצבי מצוקה קשים. בולטים בחסרונם הם שירותים ומסגרות רגישות תרבות בחברה הערבית בכלל והבדואית בפרט. בנוסף, ניכר כי דווקא השירותים אותן רואות הצעירות כיעילים יותר עבורן ניתנים בידי המגזר השלישי בעוד המדינה ממשיכה להציע לנערות שירותים שהן רואות כלא רלוונטיים ולא עדכניים, ואשר לא פעם מסבים יותר נזק מאשר תועלת לתת-אוכלוסייה זו. למרות שחלק מהגישות הטיפוליות והשירותים בכפייה הקיימים בישראל נמצאו מועילים עובר מספר מסוים של נערות, חלקם לא עודכנו מזה שנים רבות. לכן, חשוב להביט נכוחה בנערות אשר שירותים אלו לא עוזרים להן, לבחון את טיב השירותים ולהשכיל לשנותם שינויים מרחיקי לכת כדי להפוך אותם למיטיבים יותר.

ברמת הפרקטיקה הישירה, מחקר זה ועוד מספר מחקרים קודמים לו מכוונים ליצירת פרקטיקה מושגית לעבודה עם נערות במצבי סיכון ומצוקה קשים. ראשית, פרקטיקה של מניעה אשר

מטרתה לאתר ולזהות מצבי פגיעות בגילאים הצעירים טרם הנשירה ממערכת החינוך. שנית, לייצר פרקטיקה אשר תאפשר מפגש מיטיב בין עובדות סוציאליות לנערות, מפגש מכבד וקשוב לצרכיה ורצונותיה של הנערה. מפגש שכזה בהכרח אינו יכול להתקיים אך ורק בתוך גבולות משרדה של העובדת ומחייב יציאה ונוכחות אקטיבית של עובדות ברחוב, תוך פעולות של איתור ויישוג עקביים. פרקטיקה שכזו הינה פרקטיקה רגישת מגדר, אשר מכירה ומבחינה במאפיינים הייחודיים של נערות, בייחודיות של הפגיעה הראשונית וביטוייה בחיי הנערה המתבגרת, בייחודיות של החיים ברחוב עבור נערות ובזיהוי חסרות הבית הסמויה שהיא חלק ממאפייני העבודה עם נערות במצבי קיצון. לפיכך, יש להכשיר עובדות מקצועיות שיהיו מוכנות לשאת במשימה כזו, ולתגמל אותן כראוי על המאמצים הללו.

כמו-כן, ממצאי המחקר מכוונים לחיזוק השירותים הייחודיים לעבודה עם נערות במצבי מצוקה קשים. ביניהם תכניות הקצה של 'עלם', תכנית המנטורינג, החצר הנשית ועוד. הרחבתם הן ברמת התקציב והן בפריסה ארצית מלאה היא חיונית על מנת שנערות וצעירות נוספות יוכלו להשתמש בהם. חשוב לציין כי שירותים כאלה ואחרים שיקומו בעתיד צריכים לתת מענה הן לצרכים המוחשיים של הנערות (כגון אוכל, ביגוד ומחסה) והן לצרכים הרגשיים (כגון בטחון, חום והכלה).

המלצתי היא להמשיך את המחקר בתחום זה על מנת להביא למרכז השיח את קולן הייחודי של נערות. למחקרים מסוג זה, אשר שואלים וחוקרים את מפגש ההיעזרות בין הנערות לעובדות ולשירותים ככלל, ושאינם חוששים מתשובותיהן של צעירות אלו, ערך רב. הם מאירים את התופעה באור שונה, גם אם לעיתים ממצאיהם סותרים במידה רבה את הרציונל שעומד מאחורי מערכת המענים הקיימים בישראל היום עבור נערות וצעירות במצבי מצוקה קשים.

סוף דבר

ברגעים אלו בהם אני מסיימת לכתוב מחקר זה אני גם סוגרת עשור של היכרות ועבודה עם נערות במצבי סיכון ומצוקה – פרק משמעותי ומעצב בחיי המקצועיים והאישיים. מחקר זה הביא אותי לכדי תובנות רבות, יש לומר מרחיקות לכת, על אופי וסגנון העבודה הנהוג בישראל עם קבוצה זו. לאורך כתיבת המחקר והמפגש עם הצעירות המשכתי את עבודתי כעו"ס בהוסטל לנערות בסיכון והדבר ייצר הלך מחשבה מרתק, המזמין רפלקטיביות, ביקורתיות ושינוי דרכי העבודה תוך כדי תנועה. המפגשים עם 12 המרואיינות הותירו בי חותם עז, פתחו בפני צוהר לעולם אחר ממה שהכרתי והשאירו אותי עם ביקורת, עם שאלות ועם רצון לשנות את שיטת העבודה הקיימת כיום. המפגש הכן והאמיץ של 12 צעירות אלו איתי לא מובן מאליו וראוי להערכה רבה. החששות

שקיננו בי בדבר הבקשה המוגזמת שלי מהן לספר לי את סיפור חייהן התבדו, וחשתי כיצד הן דווקא מתמלאות מעצם הסיפור. עבורי זו היתה חוויה מורכבת – התרגשתי מהן ואיתן, הקשבתי ברוב קשב ולפעמים, אני אומרת בכאב, רק רציתי שיפסיקו. האזורים בנפשי שכבר נשרפו ממפגשים חזיתיים עם הכיעור והרוע האנושי התעוררו בכל ראיון מחדש והיו ראיונות שבמשך ימים ולילות גרמו לי לסערת נפש. אכן, אין זו משימה פשוטה להיות עדה לפשעים שנתבצעו בצעירות אלו ורבות אחרות ויחד עם זאת אני אומרת בלב שלם שתמיד אני מעדיפה לדעת. תמיד אבחר לראות מאשר לעצום עיניים. על אף הקושי והשינוי העמוק שההתבוננות הזו מייצרת בתודעתי ובתפיסת עולמי, להיות נערה במצבי מצוקה השורדת ברחוב, בבית הסרסור, בזולה או בחדר המדרגות היא משימה קשה פי כמה. כולי תקווה כי המחקר פתח צוהר לעולמן של נערות וצעירות אלו ונתן להן במה להשמיע את קולן. בכך אולי לא יהיו עוד מתחת לרדאר כי אם במרכז, במרכז התודעה והחשיבה של אנשי המקצוע והחברה כולה.

מקורות

ברגר, ר. ושכטר, י. (1987). נערות במצוקה – קבוצה בצומת של סיכונים. **חברה ורווחה, ז'**, 344-356.

ברקוביץ'-רומנו, א. (2012). **על העיוורון המגדרי: מדיניות חברתית בישראל כלפי נערות במצבי מצוקה**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך בעבודה סוציאלית. האוניברסיטה העברית בירושלים.

ברקוביץ'-רומנו, א., קרומר-נבו, מ. וקומס, מ. (2013). גוף הידע המחקרי בישראל על נערות במצבי מצוקה: סקירה היסטורית מפרספקטיבה פמיניסטית. **חברה ורווחה, ל"ג (1)**, 7-39.

גור, ע. (2004). "הסרסור שלי לא היה צריך ללמד אותי כלום. אבא לימד אותי הכל בבית": גילוי עריות כגורם מרכזי בהתדרדרות של נשים ונערות לזנות, סמים ופשע. בתוך: צ. זליגמן, ז. סולומון (עורכים). **הסוד ושברו: סוגיות בגילוי עריות**. (עמ' 457-482). ת אביב: הקיבוץ המאוחד

גיליגן, ק. (1982). **בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה**. תל-אביב: ספרית פועלים.

הכנסת, מרכז המחקר והמידע. (2010). **ניצול מיני מסחרי של קטינים בישראל**. נדלה מ-
<http://www.opendoor.org.il/files>.

זיו, א. (2004). מאובייקט לסובייקט – טיפול פמיניסטי בנשים שנפגעו מהתעללות מינית במשפחה. בתוך: צ. זליגמן, ז. סולומון (עורכים). **הסוד ושברו: סוגיות בגילוי עריות** (עמ' 257-278). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ. ויורוביץ, ל. (2005). **התמודדות עם צורכיהן של נערות בשירותים לנוער בישראל**. ירושלים: מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, מרכז אנגלברג לילדים ונוער.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ., יורוביץ, ל. וקונסטנטינוב, ו. (2006). **נערות בישראל: ניתוח מידע ממחקרים נבחרים**. ירושלים: מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, מרכז אנגלברג לילדים ונוער.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ., יורוביץ, ל., קונסטנטינוב, ו. ואפרתי, ר. (2006). **מאפיינים וצרכים של הנערות המטופלות בשירות לנוער וצעירות – משרד הרווחה**. ירושלים: מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, מרכז אנגלברג לילדים ונוער.

ליבליך, ע., שחר, א., קרומר-נבו, מ., ולביא-אגיא, מ. (עורכים), (2009). **סוגיות במחקר הנרטיבי: תבחיני איכות ואתיקה**. באר שבע: המרכז הישראלי למחקר איכותני של האדם והחברה.

מוזיקנט, ע. ופלד, ע. (2008). משמעות הבית בעיני נערות שברחו מביתן. **חברה ורווחה, כ"ח** (4), 383-409.

פלד, ע., שפירו, ש. ופרומר, ד. (1996). נוער חסר קורת גג בישראל: אפיונים של בני נוער שפנו ל"מקום אחר". **חברה ורווחה, י"ז** (1), 8-61.

ציונית, י. וברמן, צ. (2012). **ילדים בישראל: שנתון 2012**. ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד.

קומס, מ. (2006). **חיפוש וקבלת עזרה אצל נערות שברחו מהבית**. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור בפילוסופיה. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

קרומר-נבו, מ. (2000). "ידע מן החיים" לעומת "ידע אקדמי": המקרה של מקבלי קצבת הבטחת הכנסה. **ביטחון סוציאלי, 58**, 150-132.

קרומר-נבו, מ. וקומס, מ. (2012). הצטלבות מיקומי שוליים: מסגרת מושגית לפרקטיקה של עבודה סוציאלית פמיניסטית עם נערות. **חברה ורווחה, ל"ב** (3), 347-374.

קצב, ר. (2009). **נשים צעירות חסרות בית ומשתמשות בסמים: חוויתן ותפיסתן את צורכיהן**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך בעבודה סוציאלית. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

רונאל, נ. וגוטר, נ. (2003). ניידות על"ם: שירות יישוג (outreach) לנוער רחוב. **חברה ורווחה, כ"ג** (1), 435-454.

רזי, ת. (2006). **בניין שולי האומה: נוער עזוב בתל אביב בשנותה שלושים והארבעים**. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן: רמת גן.

שנהב-גולדברג, ר. (2011). **נייר עמדה אודות בעיית הדיור של צעירות בסיכון**. תל-אביב: פורום ארגוני צעירות.

Azaiza, F. (2006). Adolescent girls in distress: Views from Arab female adolescents living in Israel. *International Social Work*, 49(2), 188-197.

- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University.
- Blake, S. M., Ledskey, R., Goodenow, C., & O'Donnell, L. (2001). *Recency of immigration, substance use, and sexual behavior among Massachusetts adolescents*. *American Journal of Public Health*, 91(5), 794.
- Bourgois, P., Prince, B., & Moss, A. (2004). The everyday violence of hepatitis C among young women who inject drugs in San Francisco. *Human organization*, 63(3), 253-264.
- Elbedour, S., Onwuegbuzie, A. J., & Alatamin, M. (2003). Behavioral problems and scholastic adjustment among Bedouin-Arab children from polygamous and monogamous marital family structures: some developmental considerations. *Genetic, social, and general psychology monographs*
- Elbedour, S., Abu-Bader, S., Onwuegbuzie, A. J., Abu-Rabia, A., & El-Aassam, S. (2006). The scope of sexual, physical, and psychological abuse in a Bedouin-Arab community of female adolescents: The interplay of racism, urbanization, polygamy, family honor, and the social marginalization of women. *Child abuse & neglect*, 30(3), 215-229.
- Epele, M. E. (2002). Gender, violence and HIV: Women's survival in the streets. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 26(1), 33-54.
- Eyrich, K. M., Pollio, D. E., & North, C. S. (2003). An exploration of alienation and replacement theories of social support in homelessness. *Social Work Research*, 27(4), 222-231.

- Farley, M., Baral, I., Kiremire, M., & Sezgin, U. (1998). Prostitution in five countries: Violence and post-traumatic stress disorder. *Feminism & Psychology*, 8(4), 405-426.
- Hall, S. (Ed.). (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices* (Vol. 2). Sage.
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1994). Deeper into attachment theory. *Psychological Inquiry*, 5(1), 68-79.
- Heilemann, T., & Santhiveeran, J. (2011). How do female adolescents cope and survive the hardships of prostitution? A content analysis of existing literature. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 20(1), 57-76.
- Leventhal, T., & Dupéré, V. (2011). Moving to Opportunity: *Does long-term exposure to 'low-poverty' neighborhoods make a difference for adolescents?*. *Social Science & Medicine*, 73(5), 737-743.
- Martinez, R. J. (2006). Understanding runaway teens. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 19(2), 77-88.
- Miller, A. B., & Keys, C. B. (2001). Understanding dignity in the lives of homeless persons. *American journal of community psychology*, 29(2), 331-354.
- Naber, N. (2005). Muslim first, Arab second: A strategic politics of race and gender. *The Muslim World*, 95(4), 479-495.
- Pollio, D. E., Thompson, S. J., Tobias, L., Reid, D., & Spitznagel, E. (2006). Longitudinal outcomes for youth receiving runaway/homeless shelter services. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(5), 852-859.

- Russell, B. G. (1991). *Silent Sisters: An Ethnography Of Homeless Women*.
Routledge.
- Rogers, C. (2008). Carl Rogers. *Information Theory*, 214.
- Safyer, A. W., Thompson, S. J., Maccio, E. M., Zittel-Palamara, K. M., & Forehand, G. (2004). Adolescents' and parents' perceptions of runaway behavior: Problems and solutions. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 21(5), 495-512.
- Sartor, C. E., Waldron, M., Duncan, A. E., Grant, J. D., McCutcheon, V. V., Nelson, E. C., & Heath, A. C. (2013). *Childhood sexual abuse and early substance use in adolescent girls: the role of familial influences*. *Addiction*, 108(5), 993-1000.
- Shillington, A. M., Bousman, C. A. & Clapp, J. D. (2011). Characteristics of homeless youth attending two different drop-in centers. *Youth & Society*, 43(1), 28-43.
- Thompson, S. J., Maccio, E. M., Desselle, S. K., & Zittel-Palamara, K. (2007). Predictors of posttraumatic stress symptoms among runaway youth utilizing two service sectors. *Journal of Traumatic Stress*, 20(4), 553-563.
- Toro, P., Lesperance, T. M., & Braciszewski, J. M. (2011). The heterogeneity of homeless youth in America: Examining typologies. Place: *Homelessness Research Institute*.
- Tucker, J. S., Edelen, M. O., Ellickson, P. L., & Klein, D. J. (2011). Running away from home: A longitudinal study of adolescent risk factors and young adult outcomes. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(5), 507-518.

- Tyler, K. A., Hoyt, D. R., Whitbeck, L. B., & Cauce, A. M. (2001). The impact of childhood sexual abuse on later sexual victimization among runaway youth. *Journal of Research on Adolescence*, 11(2), 151-176.
- Tyler, K. A. (2009). Risk factors for trading sex among homeless young adults. *Archives of Sexual Behavior*, 38(2), 290-297.
- Warf, C. W., Clark, L. F., Desai, M., Rabinovitz, S. J., Agahi, G., Calvo, R., & Hoffmann, J. (2013). Coming of age on the streets: Survival sex among homeless young women in Hollywood. *Journal of adolescence*, 36(6), 1205-1213.

נספחים

נספח 1- פנייה לשירותים לנערות במצבי מצוקה קשים

נערות בסיכון גבוה בישראל: מאפיינים, צרכים ושירותים

אנו פונות אליכם במסגרת מחקר המתבצע מטעם מכון חרוב, בשיתוף עם קרן סבה. המחקר מתמקד בתת-אוכלוסיה של נערות בסיכון גבוה. הכוונה לאותן נערות שאינן מקבלות מענה במסגרת השירותים המוצעים (כגון - הוסטלים של חסות הנוער, מעונות נעולים ופנימיות), או שהשירותים הקיימים לנערות בסיכון אינם מונעים מהן הידרדרות (לבריחה מהבית, חיים ברחוב, התמכרות, זנות וניצול לסוגיו).

חלק מרכזי של המחקר הוא ראיונות פתוחים מובנים למחצה עם צעירות. מטרת הראיון היא לאפשר לצעירות לספר את סיפורן ולתאר כיצד הגיעו למצבי סיכון גבוהים ואת המפגשים שלהן עם שירותים שונים לאורך הדרך. זאת כדי להבין טוב יותר את הפער בין הצרכים של נערות במצבי סיכון גבוה לבין השירותים הקיימים.

יש לנו עניין בשתי קבוצות של צעירות. האחת, של צעירות בוגרות יותר (גיל 23-25) שחוו את המצבים המתוארים לעיל אך הצליחו להיחלץ מהם. השנייה, של מתבגרות שנמצאות ברחוב ועודן במצבי סיכון גבוהים במיוחד.

הראיון ייערך במקום שאותו תיבחר הצעירה (אך ייחשב גם לבטוח עבור המראיינת) וישבו תרגיש בנוח. לאחר שהמראיינת תסביר את מטרת המחקר, הצעירה תתבקש לחתום על טופס הסכמה מדעת. המראיינת תדגיש כי ההשתתפות במחקר וולונטרית לחלוטין וכי הצעירה יכולה להפסיק את הראיון בכל רגע נתון. היא תבקש מהצעירה רשות להקליט את הראיון. ראיונות שיוקלטו יתומללו כך שלא ניתן יהיה לזהות את הצעירה. במסגרת המחקר תובטח לה אנונימיות מוחלטת וכל פרט שיוכל לזהות אותה יושמט ויטושטש. בסיום הראיון הצעירה תקבל שובר (כגון רב-תו או תו-הזהב) בסך 100 ₪, איתו ניתן לקנות בסופרמרקט או במגוון של רשתות.

אנו פונות אליכם כמי שמכירים צעירות כאלה. נודה לכם מאד אם תעזרו לנו לזהות צעירות מתאימות מקרב אלה המגיעות אליכם, אשר הצוות המקצועי חש כי יתאימו למחקר זה.

לבירור ותיאום: נטע רסנר rasner.netta@gmail.com 0545-883378

ענת זעירא anat.zeira@mail.huji.ac.il

בתודה ובתקווה לשיתוף פעולה מוצלח,

פרופ' ענת זעירא

עו"ס נטע רסנר

טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר

אני הח"מ:

שם משפחה _____ שם פרטי _____

מס' ת.ז. _____

א. מצהירה בזה כי אני מסכים/ה להשתתף במחקר על נערויות במצבי מצוקה בישראל

ב. מצהירה בזה כי הוסבר לי על-ידי נטע רסנר:

1. כי החוקרת הראשית פרופ' ענת זעירא קיבלה מוועדת האתיקה של האוניברסיטה העברית אישור לביצוע המחקר.

2. כי אני חפשי/ה להפסיק בכל עת את השתתפותי בניסוי.

3. כי מובטחת סודיות מוחלטת באשר לזהותי האישית בפרסומים מדעיים.

4. כי בכל בעיה הקשורה למחקר אוכל לפנות לנטע רסנר להתייעצות נוספת.

ג. הנני מצהירה כי נמסר לי מידע מפורט על המחקר ובמיוחד הפרטים הבאים הקשורים:

למטרות המחקר, לשיטות, למשך הזמן הצפוי, לסיכונים הטמונים הנפוצים ולאי הנוחות העלולה להיגרם.

ד. הנני מצהירה בזה כי את הסכמתי הנ"ל נתתי מרצוני החופשי וכי הבינתי את כל האמור לעיל.

_____	_____	_____
שם משתתף/ת במחקר	חתימה	תאריך

ה. הצהרת החוקרת

ההסכמה הנ"ל נתקבלה על ידי וזאת לאחר שהסברתי למשתתפת במחקר כל האמור לעיל ווידאתי שכל הסברי הובנו על ידה.

_____	_____	_____
שם החוקרת המסבירה	חתימה	תאריך

מדריך ריאיון – נערות במצבי מצוקה קשים

1. ספרי לי באופן פתוח את סיפור חיך ממה שאת מגדירה כתחילת ההתדרדרות או הקושי, (או איזו מילה שאת מעדיפה לקרוא לזה)

אם לא התייחסה בסיפורה לנקודות הבאות – אפשר להמשיך לשאלות הבאות:

2. אילו מענים לנערות בסיכון את מכירה? מה המענים שהיו זמינים לך?
3. אילו גורמים פנימיים וחיצוניים יכלו לעזור לך במצבי הקיצון שהיית בהם?
4. אילו מענים חסרים לדעתך?
5. אילו מענים רצויים לדעתך?
6. מה נותן לך כח היום?

- עם סיום הריאיון יש לשאול את הצעירה האם יש דבר מה שהיתה רוצה לומר לי ועוד לא אמרה.
- אם אין לה מה להוסיף, אני מודה לה על השתתפותה, מזכירה לה שהריאיון יכול להיות מציף רגשית ויש לה למי לפנות במצב שכזה (איש הטיפול שהפנה אותה למחקר).
- אני שואלת את המרואיינת האם היתה רוצה לבחור לעצמה את השם הבדוי
- לסיום, אני מעניקה לה את השובר על סך 100 ₪.

The Paul Bearwald School of Social Work and Social welfare

**Under the Radar: The Perceptions of Young Women in Severe
Distress of Support Services**

A Dissertation submitted to the Hebrew University of Jerusalem in partial fulfillment
of the requirements for the master's degree at the school of social work and social
welfare

Submitted by: Netta Rasner

Instructor: Prof. Anat Zeira

Jerusalem, November, 2014

Abstract

Israeli welfare authorities are taking care annually of many adolescents and young adults, among them teenagers who are wandering the streets, running away from home or from their out-of-home placement. Sometimes the bond formed with the authorities succeeds, leading to a more adaptive way of living for the adolescents. Yet sometimes the system fails, and they are left alone on the street, exposed to dangers. This study focuses on the nature and the unique needs of girls and adolescents in situations of risk and distress, as a sub-group both within the general youth-at-risk population and also specifically within the girls-at-risk population.

That being the case, girls in severe distress are in fact a sub-group of the larger girls-at-risk group, as they are exposed to the dangers of living on the street, dangers such as prostitution, exploitation and substance abuse. Most girls have experienced neglect and abuse issues in the past, which puts them at-risk, and predicts serious consequences for the near and far future. These girls are at risk of dropping out of school, running away from home, adopt risky sexual behavior and abuse psychoactive substances.

The situation of girls in severe distress is typically multi-dimensional. In fact, they stand at an intersection of risk, or by the conventional conceptualization today - the intersection of marginal locations. That is, a combination of characteristics such as age, ethnicity, gender and class that creates unique and complex marginal situations for these girls. The approach and treatment of girls in distress in Israel has shifted, as many changes have taken place in the last four decades. There is a growing interest among researchers in this topic as well as among welfare officials, policy makers and the public at large. Moreover, the subject in debate has been credited with its own unique specialization study (Girls' Studies) and the Social Service's perception

regarding girls in distress has changed. While fifty years ago they were referred to as 'deviant' girls, nowadays, the perception is more complex and relates to their characteristics, needs and strengths. However, few are the studies which bring the unique voices of those girls young women themselves into the center of the academic discourse.

This study is based on qualitative and feminist approaches and brings the voices and stories of 12 women who experienced severe distress conditions, such as prostitution, living on the street, massive abuse of drugs and transitioning between multiple placements. Some of the young girls were born into marginalized social situations (such as poverty, immigration, and ethnicity) and a few came from the mainstream of society. Three girls were adopted as infants; five came from mildly religious to Ultra-Orthodox backgrounds. In interviews conducted with them, they were asked to tell their life-story from what they consider as the tipping point, the beginning of the difficulty or deterioration in their lives. Furthermore, they were asked about the assistance offered to them over the years and also asked to describe the strongest focal centers in their lives today. The interviews were recorded and transcribed in full, and analyzed in collaboration with colleagues with the purpose of identifying similar themes and categories common to all stories of the 12 women interviewed.

The findings from this research shed light on the chronological course of events in a girl in severe distress' life. The analysis yielded four themes: childhood and family (the girl's perception of her family; damage caused by physical and / or sexual abuse; exposure of the damage and the beginning of the deterioration), leaving home (the focus is on the process of going into the street/placement; socialization on the street; the inner and outer pulls and the difficulties that characterize this phase), the encounter with social services (difficulties forming relationships with caregivers and

positive aspects of those encounters) and retrospective (inner resources of the young girl; her perception of what was lacking in her relationship with caregivers and social services, and her perception of what the services should offer).

It is important to note that the vast majority of interviewees described sexual, physical or emotional abuse in childhood, always by someone close to them (family/neighbor). The attempt to expose the wrongdoing or the inability to bear the stark reality at home has driven the girls out into the street, or in some cases "thrown" out. The mean age of leaving home was 14.

The course of life on the street is predetermined; the life of a girl in the street is related to survival practices such as trading sex for concrete solutions: accommodation, food and drugs. Analysis of the interviews revealed that these girl's encounters with court-ordered services (e.g. locked institutions, juvenile hostels) was experienced as not containing, and unsuitable for their needs. Moreover, in most cases their treatment was conditioned on their adjustment to the placement's rules. On another note, an encounter of their choice with voluntary services that provide concrete solutions, which usually occurred at a later age, had created an empowering, fitting and containing experience of the services. Interviewees in this study felt that experiences of trust and confidence, even in moments when the young women "messes up", can produce changes and bring about an exit from life-threatening situations. Nearly all of the girls described the educational system as lacking in knowledge, understanding and identification of distress, mainly since most of them have already presented symptoms at a very young age.

The research findings form an understanding of a multidimensional movement: between the "inner" and the "outer" or between center and periphery. Each of the four

themes describing the chronological course of a girl in severe distress' life also contains a discussion of the spectrum of center and margin. For example, if we focus on the mental aspect, during childhood the girl felt estranged and alienated from her family, while the abuse and/or neglect deepened a feeling of marginality. Additional movement of interior and exterior brings about the gap between what the family/girl presents outwards and what is actually happening - inside the home or within the internal world of the girl. For example, a number of young girls described how outwardly the house seemed normative while in-house severe violence was experienced. The willingness to expose the abuse is an attempt to connect inwardly, to the core, where the girl often experiences disappointment or further abuse that pushes her out. In young adolescence, upon leaving home, two types of experiences can be detected: out-of-home placement - reenactment of the experience of invisibility and the lack of belonging; street - core experience, of belonging, a primal experience of the interior – since the girl becomes a part of something. However, disillusionment from this experience re-creates more marginal sense of alienation. The turning point occurs when the interior or core can be held in the context of a helping relationship, despite, or perhaps because of characteristics and/or behaviors that are considered marginal.

A more complex aspect of marginality in the lives of the girls is social marginality. Most of the girls who participated in this study were born to social margins (poverty, immigration, minority groups). Interviews with them reflect the experience of living on the street. Being outside of home challenge social perceptions as to the roles of girls and women in society and produces the girl's transparency. An added marginality is associated with the forcible treatment by social services that sometimes hold negative stigma which only deepens their sense of marginality.

This research contributes to the academic discourse in several spheres. First, this study attempts to contribute to the growing body of knowledge regarding girls in distress in Israel. It is unique in its attempt to bring the voices of the girls themselves, assuming that their knowledge and expertise regarding appropriate assistance for girls is legitimate and relevant to the discourse and provides a unique point of view as it stems from real life experience. Second, this study aims to create a practical conception of working with girls in severe distress, which provide on-time identification of abuse at a younger age and also aims to improve and adapt the help that is offered by social workers to girls. There seems to be a gap between the ideal and reality, which is expressed by the absence of detection in real time of abuse and by the girls and women's harmful presence on the street, outside a safe and beneficial home suited for them. Thirdly, this study calls for policy change in the field of treatment provided for young women in situations of severe distress. The study's findings highlight the need to develop and give access to voluntary and drop-in services nationwide, as well as concrete solutions, culturally sensitive (particularly in the Arab society), and gender-sensitive services which are especially relevant to this unique sub-group.